

TOM 4

WOJNA - KONFLIKT - SPÓR

**OBSZARY RYWALIZACJI
W PRZESTRZENI MIĘDZYNARODOWEJ**

**Wojna – konflikt – spór.
Obszary rywalizacji
w przestrzeni międzynarodowej**

Tom 4

Redakcja

Roman Kordonski
Aleksandra Kordonska
Łukasz Muszyński

Olsztyn – Lwów 2021

Publikacja ukazała się drukiem w ramach współpracy międzynarodowej Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie i Wydziału Stosunków Międzynarodowych Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki

Recenzenci:

Prof. dr hab. **Sergiusz Terepiszczy**,

Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. M.P. Dragomanowa w Kijowie

dr hab. **Sergiusz Leonczyk**,

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Projekt okładki: dr Rostysław Romaniuk

Wojna – konflikt – spór. Obszary rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej, Tom 4, R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (red.), Instytut Nauk Politycznych UWM w Olsztynie, Olsztyn–Lwów 2021, 202 s.

ISBN 978-83-66259-29-4

Prezentowana publikacja naukowa zawiera wyniki badań naukowców reprezentujących różne dyscypliny naukowe i podejmujących w rozdziałach swojego autorstwa zagadnienia z obszaru tytułowej problematyki. Celem redaktorów niniejszego tomu było rozwinięcie współpracy międzynarodowej pomiędzy ośrodkami naukowymi w Polsce i na Ukrainie.

Redaktorzy niniejszej pracy zbiorowej oddają Czytelnikom książkę, która stanowi kolejny krok we współpracy naukowej polsko-ukraińskiej. Żywią oni także nadzieję, na dalsze jej kontynuowanie i rozwijanie w przyszłości.

Odpowiedzialność za treść artykułów ponoszą autorzy.

Data publikacji: 28.09.2021

© Autorzy, 2021

© Instytut Nauk Politycznych

UWM w Olsztynie, 2021

© Wydział Stosunków Międzynarodowych LUN im. I. Franki, 2021

Spis treści

Wstęp.....	5
------------	---

Część I.

Wpływ sporów i zagrożeń międzynarodowych na współczesne funkcjonowanie społeczeństw

Beata Tomaszewska-Hołuż

Seniorzy w obliczu pandemii COVID-19 – wybrane aspekty	8
--	---

Olga Powalko

Wojska Obrony Terytorialnej w walce w pandemią Covid-19.....	18
--	----

Olha Shved, Tetiana Liakh

Досвід моніторингу та оцінки державної соціальної програми протидії торгівлі людьми в Україні силами громадського суспільства	40
---	----

Svitlana Boyko

Теоретичні основи формування стресостійкості та комунікативної компетентності у майбутніх правоохоронців в процесі навчання в закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання в період гібридної війни на Сході Україні	53
--	----

Adrian Mokrzycki

Komparatystyka regulacji prawnych systemów oceny programów telewizyjnych w Rzeczypospolitej Polskiej i Stanach Zjednoczonych oraz wpływu prawa Unii Europejskiej na polski system oceny programów telewizyjnych.....	83
---	----

Michał Wołotowski

Masowa inwigilacja w Zjednoczonym Królestwie. Historyczne i prawne aspekty zjawiska w obszarze życia prywatnego obywateli na przestrzeni XX i XXI wieku.....	93
--	----

Część II.

Historyczne doświadczenia wynikające z konfliktów, sporów i zagrożeń międzynarodowych

Dominika Drózd

Prezydenci Wenezueli w latach 2013-2018 r. a sytuacja Wenezueli
badana przez prokuraturę Międzynarodowego Trybunału Karnego108

Maciej Kowalczyk

Sukcesja traktatów w prawie międzynarodowym
– wybrane problemy 123

Magdalena Róża Krysiak

Stosunki dyplomatyczne Rzeczypospolitej Polskiej
w cieniu kłamstwa oświęcimskiego 135

Anna Jakimowicz

Lubelscy katolicy w okresie okupacji austro-węgierskiej (1915-1918)148

Część III.

Prawne aspekty bezpieczeństwa międzynarodowego

Mariusz Kądziołka

System ochrony praw człowieka Rady Europy a kara śmierci160

Dominika Drózd

Terroryzm i agresja a przestępstwa terrorystyczne i agresji
w prawie międzynarodowym i polskim
z zachodzącym między nimi związkiem 169

Sylvia Szostak

Przestępczość narkotykowa w świetle prawa międzynarodowego
na przykładzie karteli narkotykowych w Meksyku 179

Arkadiusz Tomaszek

Kwestia legalizacji marihuany w Polsce – perspektywa prawna190

Wstęp

Środowisko międzynarodowe ulega ciągłej transformacji, dlatego coraz trudniejsza wydaje się analiza obecnych oraz prognoza przyszłych skutków zachodzących zmian. Rywalizacja jest nieodłącznym elementem, obecnym w przestrzeni międzynarodowej. W praktyce politycznej, istota rywalizacji odnosi się do sporów i konfliktów, angażujących m.in. państwa, organizacje międzynarodowe, podmioty nie-państwowe, jak również społeczeństwa i jednostki. Co ważne, podjęcie rywalizacji, może być zależne nie tylko od stanu faktycznego posiadanego potencjału, ale także od jego percepcji przez decydentów politycznych. W tym kontekście realny pozostaje wariant, w którym stroną sporu/konfliktu stanie się dany podmiot, bez względu na stan przygotowań, czy własną wolę. Analiza przyczyn, przebiegu, konsekwencji i formy rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej, umożliwi zrozumienie wpływu sporów oraz konfliktów na kształt relacji pomiędzy poszczególnymi podmiotami.

Przybliżeniu powyższej problematyki służą interdyscyplinarne rozważania, podjęte przez Autorów reprezentujących polskie i ukraińskie ośrodki naukowe. Monografia stanowi *czwarty tom* z serii zatytułowanej *Wojna – konflikt – spór. Obszary rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej* i została podzielona na trzy części tematyczne.

Część pierwsza mieści rozważania dotyczące wpływu sporów i zagrożeń międzynarodowych na współczesne funkcjonowanie społeczeństw. W sposób szczegółowy przedstawiono: *Seniorzy w obliczu pandemii COVID-19 – wybrane aspekty* (Beata Tomaszewska-Holub); *Wojska Obrony Terytorialnej w walce w pandemię Covid-19* (Olga Powalko); *Doświadczenie społeczeństwa obywatelskiego w monitorowaniu i ewaluacji państwowego programu społecznego dot. zwalczania handlu ludźmi na Ukrainie* (Olha Shved, Tetiana Liakh); *Teoretyczne podstawy kształtowania się odporności na stres i kompetencji komunikacyjnej przyszłych policjantów w toku kształcenia w uczelni w czasie trwania wojny hybrydowej na wschodzie Ukrainy* (Svitlana Boyko); *Komparatystryka regulacji prawnych systemów oceny programów telewizyjnych w Rzeczypospolitej Polskiej i Stanach Zjednoczonych oraz wpływu prawa Unii Europejskiej na polski system oceny programów telewizyjnych* (Adrian Mokrzycki); *Masowa inwigilacja w Zjednoczonym Królestwie*.

Historyczne i prawne aspekty zjawiska w obszarze życia prywatnego obywateli na przestrzeni XX i XXI wieku (Michał Wołotowski).

Część druga mieści rozważania dotyczące historycznych doświadczeń wynikających z konfliktów, sporów i zagrożeń międzynarodowych. W sposób szczegółowy przedstawiono: *Prezydenci Wenezueli w latach 2013-2018 r. a sytuacja Wenezueli badana przez prokuraturę Międzynarodowego Trybunału Karnego* (Dominika Drózdź); *Sukcesja traktatów w prawie międzynarodowym – wybrane problemy* (Maciej Kowalczyk); *Stosunki dyplomatyczne Rzeczypospolitej Polskiej w cieniu kłamstwa oświęcimskiego* (Magdalena Róża Krysiak); *Lubelscy katolicy w okresie okupacji austro-węgierskiej (1915–1918)* (Anna Jakimowicz).

Część trzecia mieści rozważania dotyczące prawnych aspektów bezpieczeństwa międzynarodowego. W sposób szczegółowy przedstawiono: *System ochrony praw człowieka Rady Europy a kara śmierci* (Mariusz Kądziołka); *Terroryzm i agresja a przestępstwa terroryzmu i agresji w prawie międzynarodowym i polskim z zachodzącym między nimi związkiem* (Dominika Drózdź); *Przestępczość narkotykowa w świetle prawa międzynarodowego na przykładzie karteli narkotykowych w Meksyku* (Sylwia Szostak); *Kwestia legalizacji marihuany w Polsce – perspektywa prawna* (Arkadiusz Tomaszek).

Wieloaspektowość zakresu rozważań, przyczynia się do nowego spojrzenia na złożony charakter wojny, konfliktów i sporów w przestrzeni międzynarodowej oraz prowadzi do lepszego zrozumienia przeszłości. Złożoność aspektów badawczych determinuje do kontynuacji rozważań, a także wskazania nowych obszarów z zakresu tytułowej problematyki.

Zespół Redakcyjny

Część I.

Wpływ sporów i zagrożeń międzynarodowych na współczesne funkcjonowanie społeczeństw

Seniorzy w obliczu pandemii COVID-19 – wybrane aspekty

Pandemia to najwyższy stopień alertu, w kontekście zagrożenia zdrowia publicznego, jaki może zostać wydany przez Światową Organizację Zdrowia (WHO). W dniu 11 marca 2020 r., WHO ogłosiła stan pandemii wynikający z niekontrolowanego rozprzestrzeniania się zakażeń koronawirusem SARS CoV 2¹. Od tego momentu choroba COVID-19 stała się oficjalnym wyzwaniem dla całego świata. Złożona patogeneza zakażenia oraz wysoka zaraźliwość, brak skutecznych leków, a także efektywnej profilaktyki, w tym niezawodnej szczepionki powodował i powoduje stałe rozprzestrzenianie się infekcji koronawirusa na nieznaną dotąd skalę. Pandemia COVID-19 stała się największym kryzysem zdrowotnym od czasów II wojny światowej i swoistym kryzysem humanitarnym, w którym społeczeństwa krajów nią dotkniętych mierzą się z ryzykiem utraty zdrowia i życia swojego i bliskich, miejsc pracy, przewidywalnej przyszłości. Z czasem trwania pandemia nabrała charakteru systemowego, przynosząc skutki we wszystkich obszarach życia.

Do najistotniejszych można zaliczyć implikacje gospodarcze. Zdaniem ekonomistów wybuch pandemii COVID-19 można zaliczyć do tzw. black swan events – wydarzeń typu „czarny łabędź”, które oznaczają występowanie nieznanych dotąd zdarzeń o dużym natężeniu ryzyka i niepewności². Tego rodzaju wydarzenia mają ogromny wpływ na świat i negatywnie oddziałują na gospodarkę oraz społeczeństwa. Dynamizm, skala, powszechność, to te cechy pandemii które powodują, że w zasadzie wszystkie sektory gospodarki globalnej doświadczają zakłóceń. Przerwy w łańcuchach dostaw prowadzą do niedoborów i zmian w zakresie popytu na określone dobra i towary, dochodzi do zmian w zakresie podaży, zwiększa się ryzyko globalnej recesji.

* dr Beata Tomaszewska-Holub, Instytut Nauk Politycznych, UWM w Olsztynie, ORCID 0000-0002-5829-5986, e-mail: bethol@wp.pl

¹ <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> [20.07.2021].

² Metaforę czarnego łabędzia w gospodarce wprowadził prof. Nassim Nicholas Taleb w książce „Antykruchość”, uzasadniając, iż to właśnie takie nieprzewidywalne zdarzenia tworzą historię i są nośnikami zmian.

Równie istotne są zmiany w obszarze społecznym. Pandemia kompletnie zmienia życie ludzi, codzienne funkcjonowanie, zachowania, reguły i styczności społeczne. W pewnym sensie przedpandemiczna rzeczywistość, która była doświadczeniem każdego z nas przestała istnieć³. Przeorganizowaniu uległy zasady i realia pracy, nauki, opieki nad dziećmi. Płynność sytuacji, brak pewności dotyczącej przyszłości to dominujące cechy świata społecznego, w którym egzystujemy od wybuchu pandemii.

W poszczególnych, objętych pandemią krajach zaobserwowano duże różnice w zakresie zapadalności i śmiertelności w chorobie COVID-19, podejmowano także różnorodne strategie do walki z nią. Rządy państw stosowały restrykcje dotyczące pracy, przemieszczania i gromadzenia się ludzi wprowadzając tzw. „zamknięcie”, lub „zamrożenie” gospodarek celem zminimalizowania poziomu rozprzestrzeniania się choroby. W efekcie uzyskano odmienną efektywność w kontekście radzenia sobie z pandemią, przy czym horyzontu jej ustąpienia nie określono w zasadzie nigdzie na świecie.

W Polsce podjęto rządową strategię walki z pandemią COVID-19, priorytetem której jest realizacja trzech powiązanych ze sobą istotnych celów: 1) utrzymania bezpieczeństwa seniorów, 2) utrzymania wydolności systemu ochrony zdrowia oraz 3) utrzymania sprawności polskiej gospodarki⁴. Okresowo wprowadzano restrykcyjne decyzje o: zakazach wyjazdów obywateli, wjazdów na swoje terytorium, kwarantannach i szczególnych wymogach sanitarnych. Wdrażano narodową kwarantannę – oznaczającą ograniczenia w kontekście przemieszczania się ludzi (lockdown społeczny) oraz obostrzenia ekonomiczne – oznaczające czasowe wyłączenie z działania określonych branż gospodarczych (lockdown gospodarczy). Z czasem wprowadzono naprawcze działania z zakresu polityki pieniężnej i fiskalnej, a także z zakresu polityki budżetowej, poprzez zastosowanie pakietów stymulacyjnych – tzw. tarcz antykryzysowych, które miały na celu zrównoważenie strat gospodarczych powstałych w wyniku lockdownu.

Ponadto wprowadzono narodowy program szczepień wśród obywateli Polski. Zarówno zakup odpowiedniej liczby szczepionek, ich dystrybucja, ale także monitoring przebiegu i efektywności szczepień ma na

³ S. Murawiec, T.M. Gondek, *Człowiek w obliczu nieznanego. Psychiatrizy i pacjenci w dobie pandemii covid 19*, wyd. AKAPIT, Toruń 2020, s. 14-15.

⁴ <https://www.gov.pl/web/koronawirus/nowe-zasady-profilaktyki-przeciw-covid-19> [20.02.2021].

celu jak najszybsze wyszczepienie takiego odsetka polskiej populacji, który pozwoli na uzyskanie tzw. odporności stadnej. Powyższe działania nie do końca są skuteczne, bowiem są skumulowane z niepożądanym zjawiskiem mutacji wirusa, powodującym po okresowych spadkach, wzrosty zachorowań na Covid 19 zwane falami koronawirusa. Niestety pomimo wdrożenia wszystkich tych działań, pandemia nadal jest nieprzewidywalna i pozostaje poza kontrolą specjalistów, a niepewność co do przyszłości ciągle jest znaczna⁵.

Udział grup wieku w chorobie COVID-19

Od chwili wybuchu pandemii, choroba COVID-19 może być udziałem każdego z nas. Dzieci mogą ją przechodzić bezobjawowo lub bardzo łagodnie, ale jednocześnie mogą przyczyniać się do transmisji zakażenia na inne osoby. Według dostępnych danych statystycznych grupą najbardziej narażoną na infekcję, ciężki jej przebieg oraz potencjalnie wyższe ryzyko śmierci z jej powodu są osoby starsze. Jest to spowodowane złożonymi przyczynami, wśród których dominują następujące: ogólne osłabienie organizmu spowodowane wiekiem oraz choroby współistniejące charakterystyczne dla starszego wieku.

W strukturze zgonów z powodu COVID-19 widać wyraźną korelację z wiekiem pacjentów. Sprawozdana przez Ministerstwo Zdrowia liczba zgonów w Polsce w 2020 r. wzrosła względem 2019 r. o 67 tys. Największy przyrost zanotowano w grupie osób starszych – zarówno w kategorii 61-80 lat jak i powyżej 80 roku życia, było to 94% nadwyżki liczby zgonów względem roku 2019. Spośród przyrostu liczby zgonów w 2020 r. aż 43% stanowią zgony zareportowane przez Stacje Sanitarno-Epidemiologiczne z przyczyną zgonu SARS-CoV-2, ponadto 27% nadwyżki to zgony u pozostałych osób, u których w przeszłości zdiagnozowano zakażenie SARS-CoV-2⁶. Z kolei statystyki Głównego Inspektoratu Sanitarnego w strukturze zachorowań i zgonów wskazują na korelację z płcią, wśród chorych na COVID-19 kobiety stanowią 55,2% przypadków, a mężczyźni 44,8%, z kolei w strukturze zgonów mężczyźni stanowią 57,9%, kobiety 42,1%⁷. Analizując powyższe dane można stwierdzić, iż istotną przyczyną wzrostu liczby zgonów w Polsce dla badanego okresu jest pandemia COVID-19

⁵ J.K. Solarz, K. Waliszewski, *Całościowe zarządzanie ryzykiem systemowym. Pandemia COVID 19*, wyd. edu-Libri, Kraków 2020, s. 12-13.

⁶ Ministerstwo Zdrowia, https://www.raport_o_zgonach_w_Polsce_w_2020.pdf [1.06. 2021].

⁷ <https://www.gov.pl/web/gis/udzial-procentowy-grup-wiekowych-w-ogolnej-liczbie-zgonow-z-powodu-covid-19> [20.07. 2021].

oraz, że grupą podwyższonego ryzyka zakażeniem COVID-19 są osoby starsze. One właśnie częściej ulegają zakażeniu, dotyczą ich najcięższe formy zakażeń oraz częściej niż inne grupy wieku są narażone na śmierć z powodu zakażenia. Wynika to z faktu osłabionego układu immunologicznego, z współistniejących chorób przewlekłych, które mogą sprzyjać namnażaniu się wirusa, m.in. z cukrzycy, choroby niedokrwiennej serca, chorób płuc oraz astmy⁸.

Istniejącą korelację pomiędzy wiekiem a ryzykiem zgonu z powodu COVID-19 wskazano także w danych programu badawczego SARSTer, uznano, iż śmiertelność z powodu COVID-19 znacznie wzrasta wraz z wiekiem. Według danych najwyższa śmiertelność utrzymywała się w grupie osób powyżej 80 roku życia i wynosiła 22,6%, w grupie 70-80-latków 15,1%, zaś w grupie wiekowej 50-60 lat utrzymywała się powyżej średniej – 7,7%. Wśród młodszych grup, śmiertelność spowodowana COVID-19 wynosiła poniżej 3%⁹.

Według danych z Krajowego Rejestru Pacjentów z COVID-19, najbardziej narażeni na zachorowanie są osoby starsze oraz z chorobami współistniejącym, ponadto w trakcie trwania pandemii COVID-19 zanotowano zróżnicowane udziały grup wieku. W IV kwartale 2020 r. wzrastała liczba chorych na COVID-19 w grupie wieku 41-50 lat, natomiast pierwszym kwartale 2021 r. spadła liczba zakażeń pacjentów w grupach wiekowych 60-90 lat oraz 21-30 lat, jednocześnie zanotowano wzrost liczby zakażonych w grupach wiekowych do 0-20, 31-60 oraz powyżej 90 lat.

Pandemia sprawiła, że seniorzy stali się „poszkodowaną” grupą społeczną, wyższe ryzyko zachorowania, znacząco wyższa śmiertelność tej grupy wieku wpłynęła na „nałożenie” na codzienność osób starszych wielu nieznanych wcześniej zasad, rygorów, bądź ograniczeń w długiej perspektywie czasowej. Ich przestrzeganie w starości nie jest łatwe, jest obciążone różnorodnymi kosztami, emocjonalnymi, psychicznymi i społecznymi.

⁸ T. Dzieciątkowski, K.J. Filipiak (red.), *Koronawirus SARS-CoV-2. Zagrożenie dla współczesnego świata*, wyd. PZWL, Warszawa 2021, s. 5.

⁹ Dane zebrano w ramach programu SARSTer, który był retrospektywnym programem badawczym w odniesieniu do oceny skuteczności i bezpieczeństwa różnych opcji terapii COVID-19 stosowanych w Polsce u chorych leczonych w okresie od 1 marca do 31 grudnia 2020 r. Program został uruchomiony 7 czerwca 2020. W projekcie uczestniczy 30 polskich ośrodków leczących zakażenia SARS-CoV-2, w tym 10 pediatrycznych. Na podstawie danych 2912 pacjentów hospitalizowanych z powodu COVID-19, Polskie Towarzystwo Epidemiologów i Lekarzy Chorób Zakaźnych, Klinika Chorób Zakaźnych i Hepatologii UM w Białymstoku przygotowało raport z analizy danych śmiertelności spowodowanych COVID-19. Analiza opracowana została przez prof. dr hab. Roberta Flisiaka.

Starość bowiem to specyficzny okres życia człowieka, którego doświadczy każdy, którego życie nie zostanie przerwane wcześniej. Współcześnie to okres coraz dłuższy ze względu na liczbę przeżywanych lat i jednocześnie wyraźnie zróżnicowany ze względu na zakres dokonywanych subiektywnych przemian. Starość może być, (i jest), źródłem doświadczeń zarówno pozytywnych jak i negatywnych. Kryzys wywołany pandemią przyniósł osobom starszym zdecydowanie różnorodne, ale w tym i negatywne doświadczenia.

Informacje i zalecenia dla seniorów w pandemii COVID-19

Jednym z głównych priorytetów przyjętej w Polsce rządowej strategii walki z pandemią COVID-19 jest dbałość o zdrowie i bezpieczeństwo seniorów, jako grupy najbardziej wrażliwej i zagrożonej pandemią ze względu na wiek, stan zdrowia i inne okoliczności, które powodują obniżenie odporności oraz potencjalnie najcięższe typy zakażenia. Podjęto wiele działań informacyjnych oraz instruktażowych ułatwiających starszym obywatelom dostosowanie się do wymogów pandemicznych w celu utrzymania ich zdrowia fizycznego i psychicznego. Wykorzystano różnorodne formy przekazu, media tradycyjne i nowoczesne, zwłaszcza sieć Internetu, platformy informacyjne i komunikacyjne oraz aplikacje mobilne. Tak skomasowany przepływ informacji miał na celu dotarcie do jak największej liczby odbiorców w grupie podwyższonego ryzyka, jaką stanowią osoby starsze. W informacjach dedykowanych seniorom, precyzowano zalecenia i konkretne środki zaradcze minimalizujące ryzyko zakażenia¹⁰. Podkreślano rolę profilaktyki zdrowotnej seniorów w kontekście utrzymania ich zdrowia, a niejednokrotnie życia. Wśród najważniejszych dla utrzymania zdrowia fizycznego wymieniano: konieczność samoizolacji poprzez pozostanie w domu możliwie długo a wychodzenie jedynie w sytuacjach wyjątkowej potrzeby, zachowanie dystansu społecznego czyli odległości co najmniej 2 metrów od drugiego człowieka, unikanie osób wykazujących oznaki jakiegokolwiek choroby (kaszel, katar, chrypka itp.), nie podawanie ręki na powitanie, zakrywanie ust i nosa poprzez używanie maseczki w miejscach publicznych, unikanie skupisk ludzkich, ograniczenie wyjść po zakupy do rzeczy niezbędnych (korzystanie w tej kwestii z pomocy bliskich, sąsiadów, bądź wolontariuszy), ewentualnie robienie zakupów w tzw. godzinach dla seniorów, realizowanie niezbędnych porad

¹⁰ <https://www.mobilex.pl/blog/seniorzy-w-czasach-koronawirusa-o-czym-warto-pamietac/> [20.07.2021].

lekarskich online lub telefonicznie, na bieżąco stosować higienę rąk i dezynfekcję standardowo używanych powierzchni typu: telefony, klamki, włączniki światła, blaty, poręcze schodów itp., a także sprzętu specjalistycznego typu: chodziki, balkoniki, wózki inwalidzkie oraz inne używane pomoce rehabilitacyjne.

Informacje na temat zasad postępowania w celu utrzymania bezpieczeństwa i zdrowia seniorów były propagowane przez Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej, fundację której celem jest m.in. działanie na rzecz gospodarki senioralnej. Jednocześnie Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej zachęca inne podmioty udzielające pomocy osobom starszym do zgłaszania się do pomocy, jak również do korzystania z zasobów portalu i przekazywania informacji seniorom¹¹. W tym celu fundacja uruchomiła specjalny portal pod nazwą ABC Senior.com, (dedykowany seniorom, ale też młodszym pokoleniom, aby czerpały wiedzę, jak pomagać osobom starszym), w którym udostępnione są możliwie kompletne, sprawdzone i aktualizowane na bieżąco informacje potrzebne seniorom w okresie trwania pandemii COVID-19. Na portalu ABC Senior.com, dostępne są konkretne narzędzia jak np. wyszukiwarka nieodpłatnej pomocy lokalnej dla seniorów, informacje o aktualnej sytuacji w kraju, wykaz najważniejszych telefonów oraz mapę szpitali zakaźnych. Ponadto portal ABC Senior.com, nagłośnił w mediach społecznościowych akcję skierowaną do młodych noszącą nazwę #seniorsamwdomu, a nawołującą do troski o seniorów oraz zachęcającą do informowania ich o sieci pomocy oraz włączającą młodych do pomocy bezpośredniej. Na ABCsenior.com umieszczono porady i apele do wolontariuszy, jak pomagać mądrze, jak minimalizować ryzyko zarażenia starszej osoby, np. kiedy przynosimy jej zakupy do domu. Dodatkowym, bardzo istotnym elementem portalu jest forum „porozmawiaj ze mną” oraz porady psychologów, a także możliwość rozmów z psychologiem online lub przez telefon. Korzystając z platformy, Centrum Informacji dla Seniorów monitorowało, iż wybuch epidemii koronawirusa spowodował drastyczną zmianę ich sytuacji życiowej. Populacja ok. 9 mln osób znalazła się w opresji, stali się oni jak nigdy dotąd, narażeni na poważne skutki choroby wywoływanej wirusem SARS-COV-2, a być może i utratę życia z jego powodu. Podkreślano, iż zabezpieczenie tej grupy wieku to wyzwanie, przed którym stoi całe społeczeństwo, a seniorzy w sposób nagły i masowy potrzebują wsparcia, uwagi, szczególnej ochrony i to

¹¹ <https://kigs.org.pl/abcsenior-com/> [20.07.2021].

nie tylko deklaratywnie ale poprzez konkretną pomoc. Istotną rolę w za-
żegnaniu niebezpieczeństwa zachorowania na COVID-19 oraz poten-
cjalnych – nadmiarowych śmierci jest umożliwienie osobom starszym jak
najszybszego uczestnictwa w procesie powszechnych szczepień przeciw
COVID-19. Stało się to możliwe z dniem 15 stycznia 2021 r., gdzie seniorzy
powyżej 80. roku życia mogli rejestrować się na szczepienia na konkretny
termin, a w kolejnych dniach taką możliwość uzyskiwali młodszy senio-
rzy¹².

Jakość życia seniorów w trakcie pandemii COVID-19

Mimo wprowadzenia wielu prozdrowotnych zasad funkcjonowa-
nia, wraz z kolejnymi miesiącami trwania pandemia COVID-19 wpłynęła
niekorzystnie na sytuację życiową osób starszych w Polsce i pogorszyła ich
jakość życia.

Potwierdzają to badania społeczne, m.in. badanie i raport *Jakość
życia osób starszych w Polsce w pierwszym roku pandemii COVID-19*
powstałe w ramach działań SeniorHub Instytutu Polityki Senioralnej¹³.
Zgodnie z przyjętą metodologią badanie zostało przeprowadzone dwuto-
rowo: na próbie 500 osób powyżej 60 roku życia, z wykorzystaniem wy-
wiadu pogłębianego – CATI oraz na próbie 688 osób powyżej 60 roku ży-
cia, z wykorzystaniem metody ankiety internetowej. Zakres czasowy ba-
dania obejmował luty i marzec 2021 r. Respondenci byli pytani o samopo-
czucie, kondycję fizyczną i psychiczną, a także ocenę polityk publicznych
wpływających na ich życie oraz działań instytucji państwa mających na
celu przeciwdziałanie epidemii COVID-19, ponadto badanie dotyczyło
oceny kompetencji cyfrowych seniorów korzystających z sieci. Wyniki
badania wskazują m. in. że 59,5% respondentów deklaruje pogorszenie
kondycji psychicznej, zwłaszcza na skutek doświadczania rozluźnienia
relacji społecznych, z jednoczesnym wzrostem poziomu izolacji społecznej
– często zupełnej. Według 62,8% respondentów zmniejszyła się ich ak-
tywność fizyczna w trakcie pandemii, doprowadzając w efekcie do znaczą-
cego pogorszenia kondycji. Z kolei 53,6% badanych odczuwa narastające

¹² <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/kolejny-etap-narodowego-programu-szczepien-15-stycznia-rusza-rejestracja-seniorow-i-formularz-zgloszen-dla-pozostalych> [20.07.2021].

¹³ Jest to pierwsza w Polsce jednostka badawcza i doradcza zajmująca się tematami z obszaru polityki senioralnej, prowadzonej na poziomie krajowym, regionalnym i lokalnym. Instytut jest think-tankiem, współpracującym z badaczami z różnych dziedzin, z jednostkami centralnymi administracji publicznej i samorządu terytorialnego, organizacjami pozarządowymi oraz mediami masowymi.

zmęczenie wynikające z obostrzeń związanych z pandemią, dla 46% dotkliwy jest utrzymujący się brak kontaktów z innymi ludźmi. Ponad 60% badanych deklaruje, utrzymujące się utrudnienia, bądź w ogóle brak możliwości korzystania z usług leczniczych lub rehabilitacyjnych, czy dostania się do lekarza specjalisty lub internisty. W zakresie kompetencji cyfrowych 7 na 10 respondentów nie korzysta z Internetu w ogóle, jednakże ci seniorzy, którzy są użytkownikami sieci podkreślają jej znaczenie dla nieznacznej poprawy kondycji psychicznej i jakości życia¹⁴.

Podsumowując, wyniki raportu są niepokojące, wskazują na obniżenie parametrów jakości życia, w tym spadek kondycji fizycznej oraz narastanie niekorzystnych stanów psychicznych, jak choćby pogłębione osamotnienie widoczne zwłaszcza u seniorów prowadzących jednoosobowe gospodarstwa domowe. Jest to związane z przedłużającą się izolacją, czy samoizolacją, która mimo oczywistych zalet związanych z zachowaniem zdrowia, doprowadziła seniorów do życia w próżni społecznej, bez jakichkolwiek relacji z drugim człowiekiem, choćby tym spotkanym przypadkowo w przestrzeni publicznej, podczas spacerów, zakupów czy wizyt w przychodni. Dotkliwe odczuli to zwłaszcza ci, którzy przed pandemią prowadzili intensywnie społecznie życie.

Kolejne badanie i raport *Potrzeby i zdrowie seniorów podczas COVID-19* przeprowadzone przez Krajowy Instytut Gospodarki Senioralnej we współpracy z koordynatorami programu społecznego „Adamed dla Seniora”¹⁵. Badanie zostało przeprowadzone na próbie 1147 osób powyżej 60 roku życia, zakres czasowy badania obejmował w I kwartał 2021 r., z życia metody CAWI, w której respondent wypełnia ankietę w formie elektronicznej. Z raportu wynika, że dostępna w pandemii forma opieki zdrowotnej nie satysfakcjonuje badanych. Osoby starsze mają problem z dostępem do stacjonarnej opieki medycznej, szczególnie do lekarzy specjalistów. Co trzeci senior przez ostatnie pół roku nie wykonał nawet podstawowych badań diagnostycznych, chociaż odczuwał taką potrzebę. Bliższa połowa seniorów miała problem w umówieniu się na tradycyjną wizytę w gabinecie, niezależnie od specjalizacji danego lekarza. Badani jednoznacznie stwierdzili, że mają większe zaufanie do bezpośredniego kontaktu z lekarzem, a e-wizyty czy teleporady nie są w stanie ich zastąpić ze

¹⁴ <https://seniorhub.pl/wp-content/uploads/2021/04/Raport-Jakosc-zycia-osob-starszych-w-trakcie-pandemii-covid-19.pdf> [20.07.2021].

¹⁵ <https://kigs.org.pl/raport-potrzeby-i-zdrowie-seniorow-podczas-covid-19/> [20.07.2021].

względu na możliwość przeoczenia istotnych dolegliwości, jednocześnie zgłaszali, że nie mają problemu z korzystaniem z e-recept. Ponadto według ankietowanych pandemia COVID-19 ma coraz większy wpływ na ich kondycję psychiczną, której poziom drastycznie spada, respondenci szczególnie mocno odczuwają brak zajęć na UTW i w klubach seniora. Brak im dostępu do wcześniejszych aktywności czy po prostu spotkań towarzyskich w gronie rówieśników. Dotychczas były sposobem na zagospodarowanie czasu, rutynizowały dzień, odcięcie od nich potęguje poczucie osamotnienia, bywa przyczyną apatii, a nawet stanów depresyjnych. Z raportu wynika, iż sieć Internetu jest istotnym kanałem komunikacyjnym, respondenci zgłaszają chęć uczestnictwa w szkoleniach z zakresu obsługi komputera i poruszania się w Internecie. Potrzebują jednej zbiorczej informacji o infoliniach, miejscach udzielających pomocy, przysługujących im ulgach¹⁶.

Podsumowanie

Na świecie, jak i w Polsce, pandemia COVID-19 wywołała wielopłaszczyznowy kryzys o niespotykanym do tej pory rozmiarze i charakterze¹⁷. Jako wydarzenie makrosystemowe doprowadziła do pogorszenia koniunktury gospodarczej. Jednocześnie zmodyfikowała rynek pracy i rynek edukacyjny, usprawniła, a czasami wręcz umożliwiła transformację cyfrową i komunikacyjną instytucji i urzędów. Wprowadziła do powszechnego użytku platformy typu *Teams*, *Zomm*, *Moodle*, a liczbę ich użytkowników zwielokrotniła. Doprowadziła do przyspieszonego rozwoju handlu elektronicznego, witryny e-commerce takie jak: *Allegro*, *Eobuwie*, *Audio-teka* rosną na wartości. Jednocześnie pandemia COVID-19 ujawniła słabości zarządzania kryzysowego, w tym zarządzania systemowego w kraju. W odniesieniu do wielu obszarów życia społeczno-gospodarczego obnażyła ich niedomogi, (jak choćby trudności, z jakimi zmagają się polski system ochrony zdrowia) doprowadzając do erozji społecznego zaufania do nich. W perspektywie medialnej, a nawet publicystycznej, rzetelne informacje miesza się z pojawiającymi się fake newsami, doprowadzając do szumu informacyjnego, wzrostu konfliktowości w zakresie debat o pandemii i w efekcie do polaryzacji społeczeństwa.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ S. Zizek, *Pandemia! Covid-19 trzęsie światem*, wyd. Grupa Wydawnicza Relacja sp. z o.o., Warszawa 2020, s. 19.

Mimo swej powszechności, pandemia COVID-19 dla różnych grup wieku i kategorii demograficznych jest jednak odmiennym doświadczeniem. Zdecydowanie trudniejszym dla kategorii osób w wieku 60 lat i więcej. Dla nich stanowi sytuację silnie obciążającą, ograniczając im dostęp do diagnostyki medycznej i leczenia, niesie za sobą zwiększone ryzyko utraty zdrowia, a nawet życia. Obowiązujące, a wynikające pandemicznej rzeczywistości zalecenia i obostrzenia, mimo bezsprzecznej skuteczności w zakresie ochrony zdrowia, jednocześnie negatywnie wpływają na kondycję psychiczną (wzrasta poczucie lęku, osamotnienia), fizyczną (maleje wydolność organizmu) oraz społeczną (ograniczenie kontaktu z rodziną, grupą rówieśniczą powoduje osłabienie więzi społecznej) – w efekcie czego obniża się jakość życia seniorów. Długotrwałe pozostawanie we własnym domu, brak satysfakcjonujących kontaktów międzyludzkich, z czasem doprowadził do mocno odczuwanej izolacji społecznej, która jest coraz trudniejsza do zniesienia. Pandemia COVID 19 znacznie pogłębiła problemy osób starszych.

Bibliografia

- Dzieciatkowski T., Filipiak K.J., (red.), *Koronawirus SARS-CoV-2. Zagrożenie dla współczesnego świata*, Wydawnictwo PZWL, Warszawa 2021.
- Ministerstwo Zdrowia, https://www.raport_o_zgonach_w_Polsce_w_2020.pdf/.
- Murawiec S., Gondek T.M., *Człowiek w obliczu nieznanego. Psychiatrzy i pacjenci w dobie pandemii covid 19*, Wydawnictwo AKAPIT, Toruń 2020.
- Solarz J.K., Waliszewski K., *Całościowe zarządzanie ryzykiem systemowym. Pandemia COVID 19*, Wydawnictwo edu-Libri, Kraków 2020.
- Zizek S., *Pandemia! Covid -19 trzęsie światem*, Grupa Wydawnicza Relacja sp. z o.o., Warszawa 2020.
- <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/>.
- <https://www.gov.pl/web/gis/udzial-procentowy-grup-wiekowych-w-ogolnej-liczbie-zgonow-z-powodu-covid-19/>.
- <https://www.mobilex.pl/blog/seniorzy-w-czasach-koronawirusa-o-czym-warto-pamietac/>.
- <https://kigs.org.pl/abcsenior-com/>.
- <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/kolejny-etap-narodowego-programu-szczepien-15-stycznia-rusza-rejestracja-seniorow-i-formularz-zgloszen-dla-pozostalych/>.
- <https://seniorhub.pl/wp-content/uploads/2021/04/Raport-Jakosc-zycia-osob-starszych-w-trakcie-pandemii-covid-19.pdf/>.
- <https://kigs.org.pl/raport-potrzeby-i-zdrowie-seniorow-podczas-covid-19/>.

Wojska Obrony Terytorialnej w walce w pandemią Covid-19

W Polsce od marca 2020 r. utrzymuje się pandemia COVID-19 wywołana wirusem SARS-CoV-2. Pierwszy przypadek zakażenia koronawirusem w Polsce stwierdzono 4 marca 2020 r.¹ Natomiast pierwszy przypadek tej choroby odnotowano już 17 listopada 2019 r. w mieście Wuhan – stolicy chińskiej prowincji Hubei². Wirus rozprzestrzenił się bardzo szybko – 5 marca 2020 r. został wykryty już w 84 krajach³. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) 11 marca 2020 r. ogłosiła, że sytuację na świecie związaną z COVID-19 można scharakteryzować jako pandemię. Wpływ na ocenę sytuacji miał między innymi alarmujący poziom rozprzestrzeniania się wirusa, intensywność, jak i alarmujący poziom braku działań rządów poszczególnych krajów⁴.

Pandemia COVID-19 uderzyła w funkcjonowanie całego świata, a ludzie musieli dostosować się do nowej rzeczywistości. Pandemia spowodowała podjęcie długotrwałych działań, wysokiej mobilizacji określonych sektorów państwa, gospodarki i społeczeństwa przy jednoczesnym zamrożeniu innych. W związku z zaistniałą sytuacją postanowiono o wykorzystaniu wojska jako jednego z narzędzi reagowania kryzysowego⁵.

W niniejszym opracowaniu zawężono rozważania dotyczące działań podejmowanych przez Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej w czasie pandemii COVID-19 do działań podejmowanych przez Wojska Obrony

* mgr Olga Powalko, Akademia Sztuki Wojennej, Uniwersytet Warszawski / MA Olga Powalko, War Studies University, Warsaw University, ORCID: 0000-0002-4066-865X, e-mail: o.powalko92@interia.pl

¹ Gov, <https://www.gov.pl/zdrowie/pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce> [4.06.2021].

² Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl/Koronawirus-2019-nCoV/200319608-Chiny-Najwcześniejszy-zanotowany-przypadek-COVID-19-pochodzi-z-17-listopada-2019.htm> [24.06.2021].

³ J. Duszyński, A. Afelt, A. Ochab-Marcinek, R. Owczuk, K. Pyrc, M. Rosińska, A. Rychard, T. Smiatcz, *Zrozumieć COVID-19*, „Polska Akademia Nauk”, 2020, s. 7, https://informacje.pan.pl/images/2020/opracowanie-covid19-14-09-2020/ZrozumiecCovid19_opracowanie_PAN.pdf [24.06.2021].

⁴ Gazeta prawna, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1459128,who-oglasza-pandemie-koronawirusa-covid-19.html> [24.06.2021].

⁵ A. Mazurkiewicz, *Implikacje wykorzystania Sił Zbrojnych RP do walki z COVID-19*, „Analiza KBN COVID-19”, Seria C, Nr 6 (68)/2020, Uczelnia Badawcza, Inicjatywa Doskonałości, s. 1, <http://www.zbn.inp.uj.edu.pl/documents/92718966/145706753/AnalizaCOVID-6-Ma-zurkiewicz-1/b4c071e1-7180-4dff-96e8-674d502957c4> [24.06.2021].

Terytorialnej (dalej: WOT). Należy wskazać, że w wyniku pandemii po raz pierwszy Wojska Obrony Terytorialnej zaangażowano do działań na terenie całego kraju. Przedmiotem badań były Wojska Obrony Terytorialnej podczas pandemii COVID-19. Jako cel badań przyjęto określenie roli Wojsk Obrony Terytorialnej podczas pandemii COVID-19. Główny problem badawczy sformułowano w postaci pytania: Jaka jest rola Wojsk Obrony Terytorialnej podczas pandemii COVID-19?

Niniejszy artykuł poświęcono działaniom podejmowanym przez żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej w ramach walki z pandemią COVID-19. W związku z tym za zasadne uznano przybliżenie formacji jaką są Wojska Obrony Terytorialnej poprzez przedstawienie ogólnego stanu ewidencyjnego Wojsk Obrony Terytorialnej, etapów formowania Brygad Obrony Terytorialnej. Następnie nawiązano do regulacji prawnych dotyczących stanu zagrożenia epidemicznego i stanu epidemii. Ponadto przedstawiono dane dotyczące przypadków zakażeń SARS-CoV-2 i przypadków śmiertelnych w Polsce i na świecie. Odniesiono się również do wybranych regulacji prawnych dotyczących wykorzystania Sił Zbrojnych RP do walki z pandemią COVID-19. Omówiono wybrane zadania realizowane przez żołnierzy WOT w ramach operacji pk. „Odporna Wiosna” i „Trwała Odporność”. W związku z trwającymi w Polsce szczepieniami na COVID-19 w opracowaniu przedstawiono dane dotyczące szczepień oraz omówiono zadania żołnierzy WOT w ramach wsparcia w zakresie wykonywania szczepień. Ponadto przy wykorzystaniu wykresu kołowego zobrazowano dane dotyczące oceny działań Wojsk Obrony Terytorialnej w czasie pandemii COVID-19 przez Polaków.

Wojska Obrony Terytorialnej

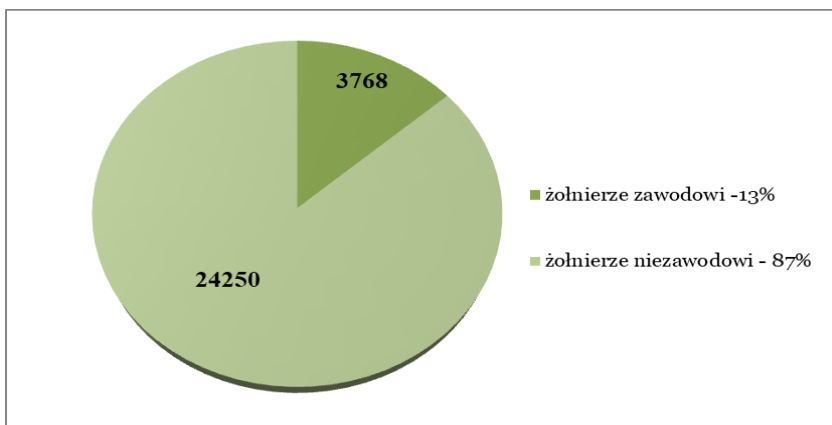
W celu wzmocnienia bezpieczeństwa militarnego kraju na początku 2017 r. utworzono Wojska Obrony Terytorialnej. Reguluje to Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. *o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw*, która została podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Andrzeja Dudę 20 grudnia 2016 r.⁶ Zgodnie z Ustawą z dnia 21 listopada 1967 r. *o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej* Wojska

⁶ Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. *o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. z 2016 r., poz. 2138, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU2016-0002138/O/D20162138.pdf> [24.06.2021].

Obrony Terytorialnej stanowią piąty rodzaj Sił Zbrojnych RP⁷. Wojska Obrony Terytorialnej składają się z żołnierzy zawodowych oraz żołnierzy Obrony Terytorialnej czyli ochotników, którzy prócz służby na co dzień między innymi pracują zawodowo, prowadzą gospodarstwa, własne firmy, studiują itp.

Wojska te docelowo mają liczyć 53 tysiące żołnierzy w tym 48 tysięcy żołnierzy Obrony Terytorialnej i 5 tysięcy żołnierzy zawodowych⁸. Na poniższym wykresie (Wyk. 1) przedstawiono ogólny stan ewidencyjny Wojsk Obrony Terytorialnej (stan na maj 2021 r.).

Wyk. 1. Ogólny stan ewidencyjny żołnierzy WOT

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: <https://dane.gov.pl> [19.06. 2021].

Początkowa koncepcja formowania brygad Wojsk Obrony Terytorialnej zakładała utworzenie 17 brygad. W związku z tym w każdym województwie miała znajdować się jedna brygada z wyjątkiem województwa mazowieckiego, w którym zaplanowano utworzenie dwóch brygad (Rys. 1). Widoczne jest tu bezpośrednie powiązanie koncepcji tworzenia brygad WOT z podziałem administracyjnym kraju. Rozmieszczenie w ten sposób brygad gwarantuje obecność praktycznie stale wojska w całym

⁷ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 roku o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2021 r., poz. 372, art. 3 ust. 3 pkt 5, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19670440220/U/D19670220Lj.pdf> [24.06.2021].

⁸ *Terytoriali*, <https://terytoriali.wp.mil.pl/3-etapy-szkolenia> [24.06.2021].

kraju. Proces formowania oddziałów i pododdziałów Wojsk Obrony Terytorialnej podzielono na cztery etapy (Tab. 1)⁹.

Tab. 1. Etapy formowania WOT

Etapy	Działania w ramach poszczególnych etapów formowania WOT
1 etap (2016-2018)	• Utworzenie w Warszawie Dowództwa Wojsk Obrony Terytorialnej, • Rozpoczęcie procesu formowania brygad w województwach: podlaskim, lubelskim i podkarpackim.
2 etap (2017-2019)	• Utworzenie Mobilnego Zespołu Szkoleniowego. • Rozpoczęcie procesu formowania brygad w województwach: mazowieckim i warmińsko-mazurskim.
3 etap (2018-2020)	• Rozpoczęcie procesu formowania brygad w województwach: pomorskim, kujawsko-pomorskim, łódzkim, świętokrzyskim, małopolskim, wielkopolskim, śląskim.
4 etap (2019-2021)	• Rozpoczęcie procesu formowania brygad w województwach: zachodniopomorskim i dolnośląskim. Wstępnie zrezygnowano z formowania brygad w województwach: lubuskim i opolskim (decyzja dotycząca utworzenia brygad w tych województwach ma zapaść do końca 2021 r.).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: MON, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/obrona-terytorialna//plany-budowy-wot-q2016-12-27/> [4.06. 2021].

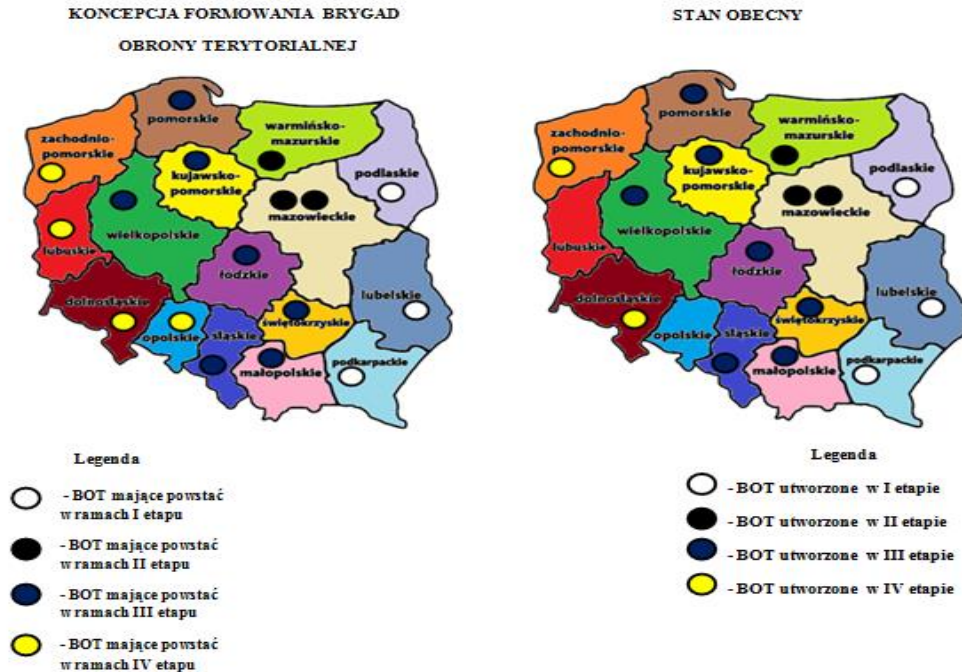
W województwie lubuskim i opolskim wstępnie zrezygnowano z tworzenia brygad (Rys. 1). Ostateczna decyzja w tej sprawie ma zostać podjęta do końca 2021 r. Przyjęto odmienny model budowy struktur, gdyż struktury rozpoczęto budować od szczebla batalionu.

Batalion w województwie lubuskim został podporządkowany brygadzie w województwie wielkopolskim, a batalion w województwie opolskim – brygadzie w województwie śląskim¹⁰.

⁹ A. Michalak, *Cele, zadania, struktura i funkcje wojsk obrony terytorialnej w XXI wieku*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka” 2017, nr 3, s. 29 [Kwartalnik Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków].

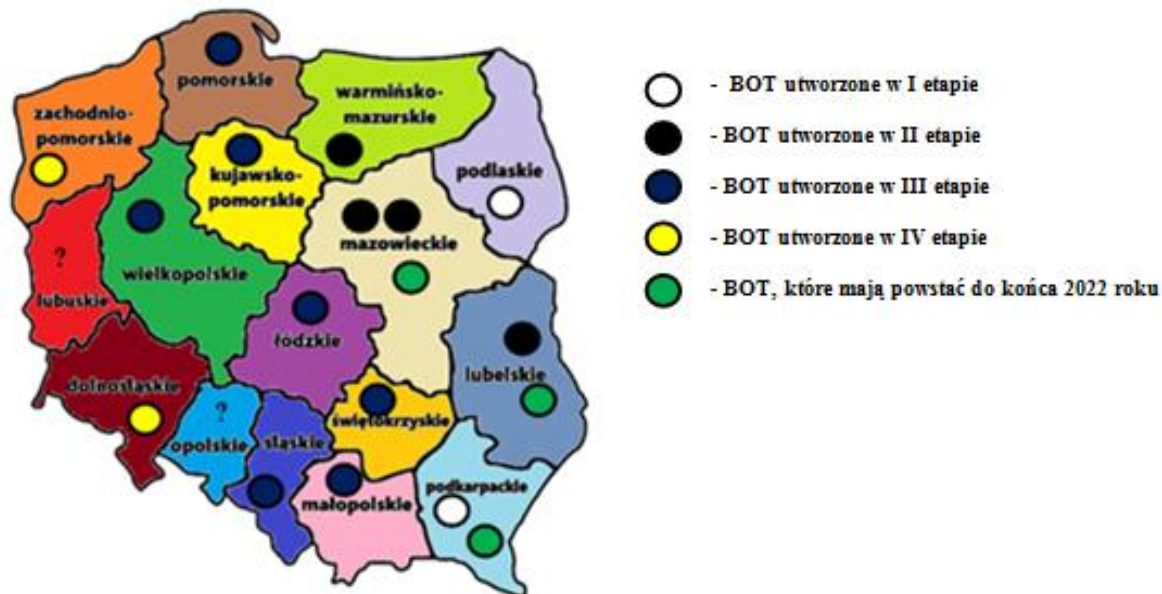
¹⁰ *Defence*, <https://www.defence24.pl/gen-kukula-zapowiada-spore-odstepstwa-od-koncepcji-tworzenia-wot> [24.06.2021].

Rys. 1. Formowanie Brygad Obrony Terytorialnej

Źródło: Opracowanie własne.

Rys. 2. Brygady OT, które mają powstać do końca 2022 r.

Źródło: Opracowanie własne.

Minister Obrony Narodowej podpisał 18 marca 2021 r. decyzję na mocy której zostaną sformowane trzy nowe brygady: 18 Stołeczna Brygada Obrony Terytorialnej w Warszawie, 19 Nadbużańska Brygada Obrony Terytorialnej w Chełmie, 20 Przemyska Brygada Obrony Terytorialnej. Ponadto zostanie utworzone sześć nowych batalionów, których siedzibami będą: Kraśnik, Elk, Limanowa, Krosno Odrzańskie i Opole. Ma powstać również batalion dowodzenia WOT, który zostanie zlokalizowany w Zegrzu i Pomiechówku.

Utworzenie kolejnych brygad w centrum kraju i na wschodzie jest istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa, ale także wynika z dużego zainteresowania służbą w tej formacji w tych województwach (Rys. 2)¹¹.

Działania Wojsk Obrony Terytorialnej w czasie pandemii COVID-19

Jak wskazano na wstępie od początku marca 2020 r. w Polsce panuje pandemia COVID-19. Zakażenie wirusem SARS-CoV-2 wywołuje COVID-19 – chorobę układu oddechowego, która może doprowadzić do niewydolności oddechowej, a nawet śmierci. Wśród najczęściej występujących objawów choroby są: gorączka, suchy kaszel, dolegliwości bólowe mięśni oraz ogólne osłabienie¹².

W Ustawie z dnia 5 grudnia 2008 r. *o zapobieganiu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi* uregulowano m.in. kwestie związane ze stanem zagrożenia epidemicznego i stanem epidemii. Zgodnie z przytoczona ustawą: „jeżeli zagrożenie epidemiczne lub epidemia występuje na obszarze więcej niż jednego województwa, stan zagrożenia epidemicznego lub stan epidemii ogłasza i odwołuje, w drodze rozporządzenia, minister właściwy do spraw zdrowia w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw administracji publicznej, na wniosek Głównego Inspektora Sanitarnego”¹³. Zgodnie z powyżej przytoczonym zapisem ustawy w Polsce od 14 marca 2020 r. na podstawie Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia

¹¹ *Media terytorialsi*, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/654415/nowe-brygady-i-bataliony-wot> [24.06.2021].

¹² A. Wawrzyniak, K. Kuczborska, A. Lipińska-Opalka, A. Będzichowska, B. Kalicki, *Korona-wirus 2019-nCoV – transmisja zakażenia, objawy i leczenie*, „Pediatri Med Rodz” 2019, nr 15(4), s. 1, https://www.pfizerpro.com.pl/sites/default/files/pediatrics_4_2019_wawrzy-niak_koronawirus_2019-ncov_pl.pdf [25.06.2021].

¹³ Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. *o zapobieganiu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi*, Dz. U. z 2021 r., poz. 981, art. 46 ust. 2, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/U/D20081570Lj.pdf> [25.06.2021].

13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego wprowadzono stan zagrożenia epidemicznego¹⁴. Następnie na podstawie Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii w okresie od 20 marca 2020 r. do odwołania na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej wprowadzono stan epidemii w związku z zakażeniami wirusem SARS-CoV-2¹⁵.

Zgodnie z Ustawą z 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi w drodze rozporządzenia wprowadzającego stan zagrożenia epidemicznego bądź stan epidemii w kraju można ustanowić: „czasowe ograniczenie określonego sposobu przemieszczania się, czasowe ograniczenie lub zakaz obrotu i używania określonych przedmiotów lub produktów spożywczych, czasowe ograniczenie funkcjonowania określonych instytucji lub zakładów pracy, zakaz organizowania widowisk i innych zgromadzeń ludności, obowiązek wykonywania określonych zabiegów sanitarnych, jeżeli wykonywanie ich wiąże się z funkcjonowaniem określonych obiektów produkcyjnych, usługowych, handlowych lub innych obiektów, nakaz udostępniania nieruchomości, lokali, terenów i dostarczanie środków transportu do działań przeciwepidemicznych przewidzianych planami przeciwepidemicznymi, obowiązek przeprowadzenia szczepień ochronnych”¹⁶.

W wyżej wymienionych rozporządzeniach (Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłosze-

¹⁴ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz. U. z 2020 r., poz. 433, § 1, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU2020000433/O/D20200433.pdf> [25.06.2021].

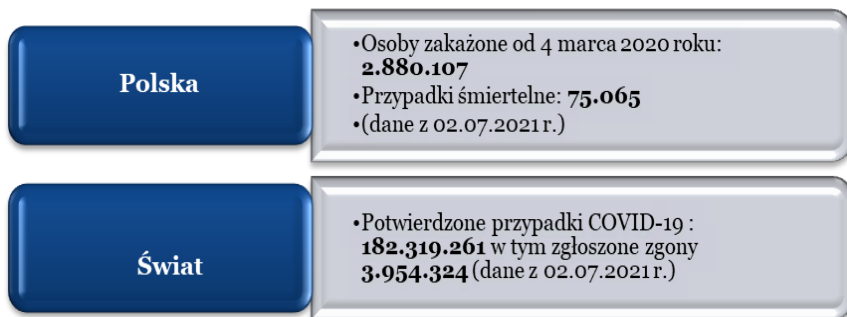
¹⁵ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r., poz. 491, § 1, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU2020000491/O/D20200491.pdf>. Akty zmieniające Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r.: Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r., poz. 522, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU2020000522/O/D20200522.pdf>; Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 31 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r., poz. 565, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200565/O/D20200565.pdf> [5.06.2021].

¹⁶ Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu..., op. cit., art. 46 ust. 4. pkt 1-7.

nia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii) ustanowiono: ograniczenia określonego sposobu przemieszczania się, ograniczenia lub zakaz obrotu i używania określonych przedmiotów, ograniczenia funkcjonowania określonych instytucji lub zakładów pracy, zakaz organizowania widowisk i innych zgromadzeń ludności, nakaz udostępnienia nieruchomości, lokali i terenów przewidzianych planami przeciwepidemicznymi.

W celu zobrazowania skali choroby – COVID-19 na poniższym rysunku (Rys. 3) przedstawiono dane dotyczące przypadków zakażenia SARS-CoV-2 i przypadków śmiertelnych w Polsce i na świecie.

Rys. 3. COVID-19 w Polsce i na świecie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Gov, <https://www.gov.pl/web/koronawirus/wykaz-zarazen-koronawirusem-sars-cov-2> [2.07.2021].

Do walki z pandemią COVID-19 zaangażowano Siły Zbrojne RP w związku z tym za zasadne uznano nawiązanie do wybranych regulacji prawnych w tym zakresie. Należy odnieść się do Ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. *o powszechnym obowiązku obrony RP* zgodnie z którą: „Na straży suwerenności i niepodległości Narodu Polskiego oraz jego bezpieczeństwa i pokoju stoją Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej. Siły Zbrojne mogą ponadto brać udział w zwalczaniu klęsk żywiołowych i likwidacji ich skutków, działaniach antyterrorystycznych i z zakresu ochrony mienia, akcjach poszukiwawczych oraz ratowania lub ochrony zdrowia i życia ludzkiego, oczyszczaniu terenów z materiałów wybuchowych i niebezpiecznych pochodzenia wojskowego oraz ich unieszkodliwianiu, a także w realizacji zadań z zakresu zarządzania kryzysowego”¹⁷.

¹⁷ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. *o powszechnym...*, op. cit., art. 3, ust. 1-2.

Wojewodowie występują do Ministra Obrony Narodowej z wnioskami na podstawie art. 25. Ustawy z dnia 26 kwietnia 2007 r. *o zarządzaniu kryzysowym*. Zgodnie z którym: „Jeżeli w sytuacji kryzysowej użycie innych sił i środków jest niemożliwe lub może okazać się niewystarczające, o ile inne przepisy nie stanowią inaczej, Minister Obrony Narodowej, na wniosek wojewody, może przekazać do jego dyspozycji pododdziały lub oddziały Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, ze skierowaniem ich do wykonywania zadań z zakresu zarządzania kryzysowego”¹⁸. Także na podstawie art. 44 a Ustawy z dnia 5 grudnia 2008 r. *o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi*. Zgodnie z którym: „Jeżeli użycie innych sił i środków jest niemożliwe lub może okazać się niewystarczające, Minister Obrony Narodowej może przekazać do dyspozycji Głównego Inspektora Sanitarnego lub wojewody, na którego obszarze podejmowane są działania związane ze stanem zagrożenia epidemicznego, stanem epidemii albo w razie niebezpieczeństwa szerzenia się zakażenia lub choroby zakaźnej, które może stanowić zagrożenie dla zdrowia publicznego, w szczególności wystąpienia choroby szczególnie niebezpiecznej lub wysoce zakaźnej, pododdziały lub oddziały Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej, wraz ze skierowaniem ich do wykonywania zadań z tym związanych”¹⁹. W wyniku czego Siły Zbrojne aktywnie wspierają działania administracji publicznej w zwalczaniu zagrożeń epidemiologicznych oraz realizacji zadań profilaktycznych. Należy wskazać, że wsparcie ze strony sił zbrojnych ma miejsce wtedy, gdy niemożliwe bądź niewystarczające jest użycie innych sił. Istotne jest to, że wojsko nie zastępuje układu pozamilitarnego, a uzupełnia go i wspomaga. Siły Zbrojne RP podczas pandemii COVID-19 współpracują również ze Strażą Graniczną²⁰ i Policją co zostało szerzej omówione w dalszej części opracowania²¹.

¹⁸ Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 r. *o zarządzaniu kryzysowym*, Dz. U. z 2021 r., poz. 159, art. 25 ust. 1, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20070890590/U/D20070590Lj.pdf> [25.06.2021].

¹⁹ Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 r. *o zapobieganiu...*, op. cit., art. 44 a.

²⁰ Na podstawie art. 11 b. ust. 1 Ustawy z dnia 12 października 1990 roku *o Straży Granicznej* Minister Obrony Narodowej wydał Decyzję Nr 39/MON z dnia 14 marca 2020 r. *w sprawie użycia oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom Straży Granicznej*, Dz. Urz. MON z 2020 r., poz. 48, https://www.dz.urz.mon.gov.pl/zasoby/dziennik/pdf/2020/03/decyzja_MON_ochrona_granicy-sig.pdf [25.06.2021].

²¹ Na podstawie art. 18 ust.1 Ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. *o Policji* Minister Obrony Narodowej wydał decyzję Nr/41 MON z dnia 18 marca 2020 r. *w sprawie użycia oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy Policji*, Dz. Urz. MON z 2020 r., poz. 52, https://www.dz.urz.mon.gov.pl/zasoby/dziennik/pozycje/tresc-aktow/pdf/2020/03/Poz._52_dec._41-sig.pdf [25.06.2021].

Wojska Obrony Terytorialnej w walkę z pandemią zaangażowały się już dwa dni po tym jak w Polsce wykryto pierwszy przypadek osoby chorej na COVID-19 tj. 6 marca 2020 r. Następnie 12 marca 2020 r. formacja ta zmieniła model ze szkoleniowego na przeciwnakrzesowy. W związku z tym żołnierzy Obrony Terytorialnej zwolniono ze szkoleń rotacyjnych realizowanych w jednostkach wojskowych, zrezygnowano również ze szkoleń zintegrowanych, podstawowych i wyrównawczych. Natomiast zorganizowano dodatkowe szkolenia przeznaczone dla żołnierzy posiadających wykształcenie medyczne i farmaceutyczne (osoby te nie mogą być zaangażowane w ramach pracy zawodowej w realizacji zadań na rzecz służby zdrowia) oraz żołnierzy z kwalifikacjami KPP (kwalifikowana pierwsza pomoc). Osobom, które zasilają formację a przy tym posiadają uprawnienia ratowników medycznych bądź kwalifikacje KPP wydano sprzęt medyczny z możliwością korzystania w miejscu zamieszkania bądź w miejscu pracy. Cała formacja przeszła w stan 12 godzinnej gotowości co wiąże się z tym, że żołnierze są gotowi do podjęcia działań w ciągu 12 godzin z wyjątkiem wybranych grup żołnierzy o konkretnych specjalnościach wojskowych. Siły te pozostają w 6 godzinnej gotowości do podjęcia działań²². Selektywną aktywacją objęci są żołnierze Wojsk Obrony Terytorialnej z uprawnieniami KPP a także, którzy posiadają kwalifikacje: pielęgniarzek, farmaceutów, ratowników medycznych. Należy wskazać, że do działań nie są angażowane osoby realizujące zadania na rzecz służby zdrowia. W związku z tym osoba, która zasila formację a zawodowo pracuje jako pielęgniarka nie będzie angażowana do działań. Natomiast do działań zostanie zaangażowana osoba, która np. zawodowo pracuje jako księgowa, a w ramach kursów w WOT ukończyła kurs pielęgniarki. W ramach selektywnej aktywacji mogą również zostać powołani kierowcy, logistycy, psycholodzy, informatycy, operatorzy masztów oświetleniowych, obsługa agregatorów prądotwórczych i zestawów oświetleniowych²³.

Wojsko Polskie zaangażowano w następujące operacje: pk „Tarcza” – operacja obejmująca działania zewnętrzne takie jak ewakuacja z zagranicy Polaków do kraju czy zadania wykonywane na granicy państwa razem z funkcjonariuszami Straży Granicznej. Operacja, którą kierowało Dowództwo Operacyjne Rodzajów Sił Zbrojnych zakończyła się 13 czerwca 2020 r., kiedy otworzono granicę państwową; operacje pk „Odporna

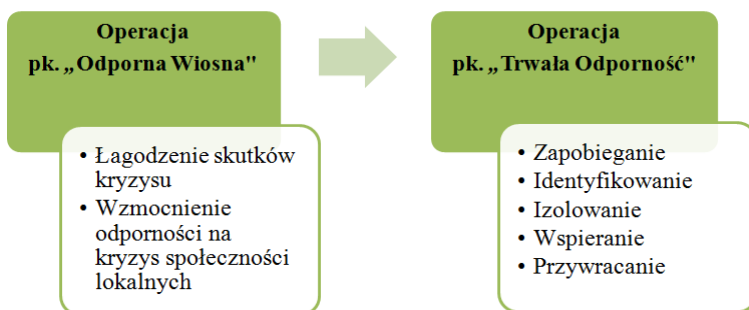
²² Facebook, <https://m.facebook.com/Terytorialsi/photos/298203170523208/> [25.06.2021].

²³ *Media terytorialsi*, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/> [25.06.2021].

Wiosna” i pk. „Trwała Odporność” – obejmujące działania wewnętrzne takie jak pomoc osobom starszym i kombatanom, wsparcie szpitali i służb sanitarnych, krwiodawstwo. Za wewnętrzne operacje odpowiadają Wojska Obrony Terytorialnej przy wsparciu Dowództwa Generalnego Rodzajów Sił Zbrojnych, Żandarmerii Wojskowej, Inspektoratu Wsparcia Sił Zbrojnych oraz Akademii Wojskowych²⁴.

Operacja pk. „Odporna Wiosna”, rozpoczęła się 18 marca 2020 r. i miała na celu łagodzenie skutków kryzysu i wzmocnienie odporności na kryzys społeczności lokalnych. Następnie 23 czerwca 2020 r. operację pk. „Odporna Wiosna” przekształcono w operację pk. „Trwała Odporność”, której cel skupia się na następujących działaniach: zapobieganie, identyfikowanie, izolowanie, wspieranie, przywracanie (Rys. 4). Operacja ta koncentruje się głównie na gaszeniu ognisk koronawirusa, a działania ukierunkowane są na wsparcie opieki medycznej, służb sanitarnych, samorządów itp. tak aby panować nad transmisją Sars-CoV-2 i ją spowalniać²⁵.

Rys. 4. Operacja pk. „Odporna Wiosna” oraz „Trwała Odporność”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Media terytoriali*, <https://media.terytoriali.wp.mil.pl/rok-dzialan-przeciwepidemicznych> [25.06.2021].

Jednocześnie należy wskazać, że po raz pierwszy WOT wykorzystano w skali ogólnopolskiej. Niemniej, WOT były już uruchamiane w przypadku m.in. powodzi, trąb powietrznych, podtopień (działania o zasięgu lokalnym i regionalnym)²⁶.

²⁴ *Wojska Obrony Terytorialnej w walce z COVID-19*, s. 9, <https://media.terytoriali.wp.mil.pl/informacje/559477/wot-w-walce-z-covid-19-biuletyn> [25.06.2021].

²⁵ *Media terytoriali*, <https://media.terytoriali.wp.mil.pl/informacje/654420/rok-dzialan-przeciwepidemicznych> [25.06.2021].

²⁶ *Europejskie Centrum Projektów Pozarządowych*, <https://www.ecpp.org.pl/zaangazowanie-sil-zbrojnych-rp-w-walce-z-covid-19/> [25.06.2021].

Żołnierzy WOT zaangażowano do prowadzenia działań w ramach 7 obszarów. Są to: samorządy i organizacje pozarządowe, szpitale i służby sanitarne, Urząd Lotnictwa Cywilnego, budowanie odporności indywidualnej i społecznej, Rządowa Agencja Rezerw Strategicznych (wcześniej Agencja Rezerw Materiałowych), Policja, Straż Graniczna. W poniższej tabeli (nr 2) przedstawiono wybrane zadania w ramach działań prowadzonych w poszczególnych obszarach wsparcia. Przed Wojskami Obrony Terytorialnej postawiono szereg zadań. W niniejszym opracowaniu omówiono wybrane zadania. Należy wskazać, że na poniższym rysunku ujęto zadania realizowane przez żołnierzy WOT zarówno w ramach operacji pk. „Odporna Wiosna” jak i pk. „Trwała Odporność”²⁷.

W szczytowym momencie do działań antycovidowych skierowanych było 5,5 tysiąca żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej przy wsparciu Dowództwa Generalnego RSZ, Żandarmerii Wojskowej, Inspektoratu Wsparcia SZ oraz Akademii Wojskowych. Łącznie, w realizację zadań w ramach operacji pk. „Odporna Wiosna”, zaangażowane było 20.347 personelu w tym: żołnierzy zawodowych WOT, żołnierzy OT, a także pracowników Resortu Obrony Narodowej i podchorążych Akademii Wojskowych. Natomiast w operację pk. „Trwała Odporność” zaangażowano wyżej wymieniony personel w łącznej ilości 19.546 osób²⁸.

Po konsultacjach eksperckich i społecznych 15 grudnia 2020 r. rząd przyjął Narodowy Program Szczepień. Jest to dokument składający się z dziewięciu rozdziałów zawierających informacje na następujące tematy: skuteczność i bezpieczeństwo szczepionek, proces zakupu i finansowanie, dystrybucja i logistyka, zalecenia medyczne i organizacja punktów szczepień, kolejność szczepień, komunikacja i edukacja publiczna, monitorowanie przebiegu programu, podmioty zaangażowane w program. Narodowy Program Szczepień służy zaplanowaniu działań, które mają zagwarantować przeprowadzenie bezpiecznych i skutecznych szczepień wśród obywateli Polski. Obejmuje nie tylko zakup odpowiedniej liczby szczepionek i ich dystrybucję, ale także monitoring przebiegu i efektywności szczepienia oraz bezpieczeństwo Polaków²⁹.

²⁷ *COVID 19 Lesson...*, op. cit., s. 9.

²⁸ *Media terytorialsi*, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/> [25.06.2021].

²⁹ Gov, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/narodowy-program-szczepien-przeciw-covid-19> [25.06.2021].

Tab. 2. Obszary działania WOT w czasie pandemii COVID-19¹

Obszary działania	Wybrane zadania w ramach działań prowadzonych w poszczególnych obszarach wsparcia
Odporność indywidualna i społeczna	• W celu budowania odporności indywidualnej i społecznej oraz pogłębiania świadomości w walce z COVID-19 na portalu informacyjnym WOT umieszczano opracowane materiały e-learningowe. • Pomoc kombatantom Armii Krajowej i organizacji niepodległościowych, osobom starszym, rodzinom personelu medycznego, weteranom działań poza granicami państwa, osobom niepełnosprawnym, samotnie wychowującym dzieci, poddanym kwarantannie w związku z podejrzeniem wystąpienia zarażenia wirusem SARS-CoV-2. Wsparcie w zakresie: dostaw zakupów i środków ochrony indywidualnej, transportu na specjalistyczne badania, umawiania wizyt domowych lekarzy. Żołnierze WOT w ramach obu operacji wsparli 9.208 kombatantów oraz 10.976 osób (w tym osoby starsze, rodziny personelu medycznego, weterani działań poza granicami państwa, osoby niepełnosprawne, samotnie wychowujący dzieci, poddani kwarantannie w związku z podejrzeniem wystąpienia zarażenia wirusem SARS-CoV-2). W ramach wsparcia prawie 23 tys. razy służyła praktyczną pomocą, np. w zakresie transportu lekarza do wspieranego lub wspieranego do lekarza. • Wojska Obrony Terytorialnej uruchomiły od 18 marca 2020 r. do 31 maja 2020 r. całodobową infolinię wsparcia psychologicznego pod numerem telefonu 800-100-102. Istniała również możliwość przeprowadzenia rozmowy z psychologiem przy wykorzystaniu –Skypa (nazwa: Wsparcie Psychologiczne WOT). Pomoc psychologiczna w ramach infolinii była przeznaczona dla osób znajdujących się w kryzysie związanym z kwarantanną i leczeniem na COVID-19. W ramach infolinii udzielono pomocy 5.815 osobom. • Na stronie internetowej www.media.terytorialsi.wp.mil.pl przedstawiane są informacje o podejmowanych działaniach i ogólnej sytuacji epidemiologicznej kraju np. o ewakuacji domów pomocy społecznej, o infolinii wsparcia psychologicznego uruchomionej przez WOT. • Umieszczanie filmów (kanał youtube, profil WOT na facebooku) np. film instruktażowy dotyczący prawidłowego zakładania maseczki oraz prawidłowego mycia i dezynfekowania rąk, humorystyczny filmik „Pokaż łokieć wirusowi” zachęcający do wzięcia się łokciem czy używania łokcia do innych czynności jak np. gaszenie, czy zapalanie światła.

¹ **Źródło:** Opracowanie własne na podstawie: *Media terytorialsi*, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/654420/rok-dzialan-przeciwepidemicznych>; *Wojsko Polskie*, <https://www.wojsko-polskie.pl/3bot/articles/aktualnosci-w/2020-05-27m-zuzia-i-wymazus-w-wot-rusza-kampania-edukacyjna-dla-dzieci-mat-do-pobrania/>; Youtube, <https://www.youtube.com/channel/UCg9-1duY5udCey7OyL3g-WsQ>; *Media Terytorialsi*, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl> [03.07.2021].

	• „Zuzia i Wymazuś” – kampania edukacyjna skierowana do najmłodszych. W ramach kampanii z inicjatywy żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej przygotowano np. kolorowanki dla dzieci, film edukacyjny „Czy wiecie kto walczy z wirusami?” oraz ilustrowane opowiadanie „Moje serce ochroni Mamę i Tatę” (także w wersji papierowej).
Urząd Lotnictwa Cywilnego	• Wykonywanie pomiaru temperatury podróżnym przylatującym do Polski. • Zbieranie i segregowanie kart lokalizacyjnych wszystkich pasażerów przylatujących do Polski. Zebrane dokumenty przekazywane są służbom sanitarnym. Sprawdzono 165.857 pasażerów z 2.319 samolotów na 29 lotniskach.
Rządowa Agencja Rezerw Strategicznych (do niedawna Agencja Rezerw Materiałowych)	• Rozładunek przylatujących do Polski transportów z materiałami medycznymi i higienicznymi poprzez rozmieszczanie materiałów medycznych i higienicznych w magazynach. • Kompletacja zamówień – kompletowanie palet oraz dokumentów wysyłki zgodnie z wymaganiami i składanymi zamówieniami. • Transport materiałów medycznych i higienicznych do np. szpitali, zakładów opieki zdrowotnej i urzędów wojewódzkich. WOT w ramach wsparcia wykonały 4.226 transportów. W ramach transportów dostarczono 1.456.840 opakowań środków ochrony twarzy i dróg oddechowych, 595.15 opakowań środków ochrony pozostałych części ciała oraz 80.355 opakowań środków dezynfekcyjnych.
Policja	Do głównych zadań WOT w ramach wsparcia Policji należą: patrole prewencyjne, monitoring kwarantanny, ocena potrzeb osób przebywających na kwarantannie. W ramach tych działań sprawdzono 2.831.790 adresów, w ramach 35.389 patroli prewencyjnych. Decyzja Nr 41/MON z dnia 18 marca 2020 r. <i>w sprawie użycia oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy Policji.</i>
Straż Graniczna	Do zadań WOT w ramach wsparcia Straży Granicznej należało m.in.: dozorowanie granicy państwowej; pomoc w organizacji przejść granicznych; zamykanie dróg; wsparcie logistyczne dla osób przekraczających granice. Zaangażowano 1.365 żołnierzy WOT, którzy wspólnie z funkcjonariuszami SG zrealizowali 122 patrole i punkty kontrolne w ramach dozoru granicy państwowej. Decyzja Nr 39/MON z dnia 14 marca 2020 r. <i>w sprawie użycia oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom Straży Granicznej.</i> Działania zakończono z dniem 2 kwietnia 2020 r., kiedy wojska operacyjne przejęły od WOT wsparcie SG w ramach operacji pk. „TARCZA”.

Szpitalne i służby sanitarne	• Personel kierowany do pracy w opiece medycznej m.in.: kierowanie ruchem pacjentów, triaże – selekcje osób wychodzących i wchodzących na teren placówek, wywiady, pomiary temperatury, koordynowanie pracy izb przyjęć, prace administracyjne, dowożenie posiłków. Zaangażowano żołnierzy WOT do wsparcia 1.332 placówek medycznych. • Wsparcie działania systemu rezerwacyjnego łóżek szpitalnych ELC. • Odbiór butli tlenowych w ramach tworzenia „obwodów tlenowych”. • Dystrybucja butli tlenowych nie będących na wyposażeniu SZRP. Kierowcy oddelegowani do przewozu butli tlenowych, łącznie przetransportowali 5.922 butli tlenowych niebędących na wyposażeniu SZRP oraz odebrali 819 butle w ramach tworzenia „obwodów tlenowych”. • Wystawianie polowych izb przyjęć. WOT wystawiły 6620 namiotów pneumatycznych, które pełniły funkcję polowej izby przyjęć dla pacjentów z podejrzeniem zakażenia koronawirusem. • Pobieranie wymazów (także pobieranie wymazów w mobilnych punktach pobierania wymazów działających na zasadzie Drive-Thru czyli pobieranie wymazów bez wysiadania pacjentów z samochodu). Żołnierze WOT pobrali 1.204.050 wymazów. • Krwiodawstwo: aktywne uczestnictwo w akcjach oddawania krwi, oddawanie osocza przez żołnierzy ozdrowieńców. W ramach operacji żołnierze zawodowi WOT oraz żołnierze OT oddali 6.847 litrów krwi, w 15.410 donacjach. Ponadto 125 żołnierzy ozdrowieńców oddało osocze, w łącznej ilości 81,8 litrów.
Wsparcie samorządów i organizacji non-profit	• Wsparcie: ośrodków i domów pomocy społecznej, zakładów opiekuńczo-leczniczych, zakładów rehabilitacyjno-leczniczych, przedszkoli, żłobków, innych placówek oświatowych, izolatoriów, stacji sanitarno-epidemiologicznych. Żołnierze WOT objęli wsparciem bezpośrednim 993 placówki (DPS, DS, ZOL i inne). • Wsparcie DPS w zakresie m.in.: dostaw żywności, dostaw środków ochrony osobistej oraz płynów odciekających, kontroli sanitarnej, wsparcia logistycznego, pobierania wymazów, ewakuacja DPS, opieka nad mieszkańcami domów pomocy społecznej, dekontaminacja pomieszczeń. • Wsparcie placówek oświatowych (przedszkola, żłobki itp.) w zakresie m.in.: pomocy w przygotowaniu pracy w „nowym reżimie sanitarnym”, szkolenie personelu do funkcjonowania w warunkach COVID-19, dostarczanie płynów do dezynfekcji. W ten sposób wsparto 5.276 przedszkoli, żłobków oraz innych placówek oświatowych. • Wsparcie stacji sanitarno-epidemiologicznych: rejestracja do systemu wyników badań osób, u których stwierdzono zakażenie koronawirusem, sortowanie korespondencji, sporządzanie notatek i zawiadomień o odbyciu kwarantanny. Żołnierzy WOT oddelegowano do wsparcia 256 stacji sanitarno-epidemiologicznych. • Wsparcie izolatoriów (wyznaczone miejsca dla chorych na COVID-19): pobieranie wymazów, systematyczna dezynfekcja pomieszczeń. Żołnierze WOT wsparli 101 izolatoriów. • Wsparcie organizacji pozarządowych: prowadzenie triasu, czyli wstępnej segregacji, transport z banków żywności (679 transportów o łącznej masie 3.729 ton), dostarczanie paczek żywnościowych (łącznie przekazano 203.448 paczek). Łącznie żołnierze WOT wsparli 260 tego typu organizacji.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 31 grudnia 2020 r. *w sprawie metody zapobiegania COVID-19* wprowadza szczepienia jako metodę przeciwdziałania COVID-19³⁰. Pierwsze szczepienia w Polsce przeciwko COVID-19 rozpoczęły się pod koniec grudnia 2020 r.³¹ Na poniższym rysunku przedstawiono dane dotyczące szczepień przeciwko COVID-19 (Rys. 5).

Jednym z obszarów wsparcia żołnierzy WOT w zakresie walki z pandemią COVID-19 jest program szczepień. Do głównych obszarów działania żołnierzy WOT w tym zakresie należy: obsługa infolinii w Dowództwie WOT, transport do miejsca szczepień oraz organizacja mobilnych zespołów szczepiennych³².

W celu usprawnienia procesu realizacji szczepień w ramach Narodowego Programu Szczepień Wojska Obrony Terytorialnej od 18 stycznia 2021 r. uruchomiły infolinię wsparcia dla seniorów, która swoje działanie skończyła 4 lipca 2021 r.³³ Infolinia była czynna przez cały tydzień od 7.30 do 19.30 pod numer 800-100-115. Pomoc żołnierzy WOT dyżurujących na infolinii wobec seniorów obejmowała między innymi: wskazanie danej osobie najbliższego miejsca w którym może się zaszczepić, pomoc w rejestracji na szczepienie w tym również na szczepienie w domu, a także organizację transportu na szczepienie. Często ludzie starsi nie dysponują sprzętem IT jak również nie potrafią obsługiwać urządzeń w związku z tym żołnierze WOT udzielali również seniorom wsparcia w tym zakresie.

Infolinia wsparcia dla seniorów cieszyła się bardzo dużym zainteresowaniem co potwierdza fakt, że w ciągu pięciu dni działalności infolinii odnotowano 600 przypadków realnego wsparcia seniorów przez żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej³⁴. Przez blisko pół roku działalności żołnierzy

³⁰ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 31 grudnia 2020 roku *w sprawie metody zapobiegania COVID-19*, Dz. U. z 2021 r., poz. 10, Wolters Kluwer, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/metoda-zapobiegania-covid-19-19066973>, Wyżej wymienione rozporządzenie zostało zmienione przez Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 15 czerwca 2021 roku zmieniające rozporządzenie *w sprawie metody zapobiegania COVID-19*, Dz. U. z 2021 r., poz. 1068, Wolters Kluwer, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/zmiana-rozporzadzenia-w-sprawie-metody-zapobiegania-covid-19-19120219> [28.06.2021].

³¹ Gov, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/w-polsce-ruszyly-szczepienia-przeciw-covid-19-to-historyczny-moment> [28.06.2021].

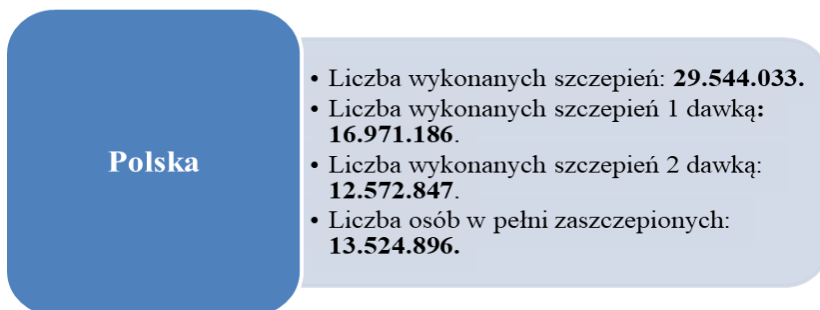
³² *Media terytorialsi*, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/654420/rok-dzialan-prze-ciwepidemicznych> [28.06.2021].

³³ *Info Wire*, <https://infowire.pl/generic/release/678573/uwaga-konczy-dzialanie-infolinia-wot-do-wsparcia-seniorow-800-100-115> [5.07.2021].

³⁴ *Media terytorialsi*, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/635548/800-100-115-infolinia-wsparcia-dla-seniorow> [29.06.2021].

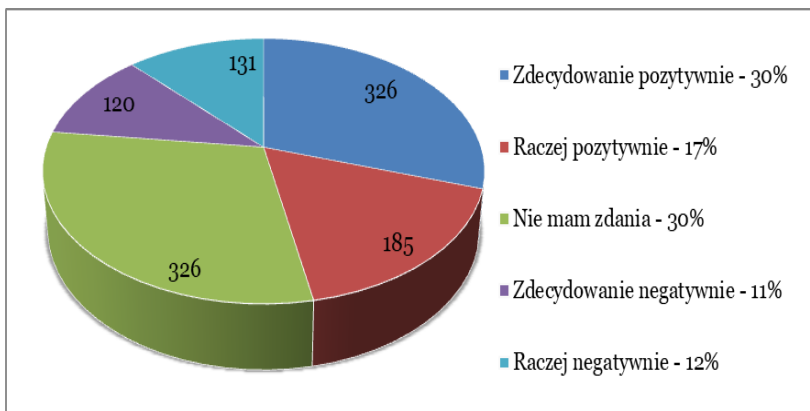
WOT – operatorzy infolinii odebrali ok. 40 tys. połączeń, a w 13 tys. przypadków udzielili bezpośredniego wsparcia³⁵.

Rys. 5. Dane dotyczące szczepień przeciwko COVID-19 w Polsce

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Gov, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/raport-szczepien-przeciwko-covid-19> [03.07.2021].

Wyk.2. Ocena działań Wojsk Obrony Terytorialnej wspierających walkę z epidemią COVID-19

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *wPolityce*, <https://wpolityce.pl/spoleczenstwo/526649-duze-uznanie-polakow-dla-dzialan-wot-w-czasie-pandemii> [29.06.2021].

Jednocześnie należy zwrócić uwagę na podane w wykresie (nr 2) wyniki sondażu przeprowadzonego przez pracownię Social Changes dla

³⁵ *Info Wire*, <https://infowire.pl/generic/release/678573/uwaga-konczy-dzialanie-infolinia-wot-do-wsparcia-seniorow-800-100-115> [5.07.2021].

portalu wPolityce.pl. Do badania wykorzystano metodę CAWI (*Computer Assisted Web Interview*). Badanie zostało przeprowadzone na panelu internetowym w dniach 6-9 listopada 2020 r. wśród 1088 Polaków. Badaniem w sondażu zadano następujące pytanie: „Jak ocenia Pan/Pani działania Wojsk Obrony Terytorialnej wspierające walkę z epidemią koronawirusa w Polsce?”. Na wykresie (nr 2) przedstawiono uzyskane wyniki³⁶.

Zgodnie z wykresem (nr 2) 47% wśród badanych pozytywnie ocenia działania Wojsk Obrony Terytorialnej wspierające walkę z epidemią koronawirusa w Polsce, 30% nie ma zdania, a 23% ma negatywny stosunek do działań podejmowanych przez WOT.

Zakończenie

Pandemia COVID-19 z pewnością zmieniła nasze wyobrażenie o współczesnych zagrożeniach. Pokazała jak groźnym może być przeciwnik, który jest widoczny pod najmocniejszymi mikroskopami, a nie dysponujący samolotami, czołgami, karabinami³⁷. Pandemia COVID-19 to zjawisko nowe, które zmieniło funkcjonowanie ludzi, ich tryb życia i często formę pracy. Każdy był zmuszony do tego, żeby odnaleźć się w nowej dotąd nieznanej rzeczywistości.

W opracowaniu osiągnięto cel badań, gdyż określono rolę Wojsk w czasie pandemii COVID-19. Przykłady działań podejmowanych przez Wojska Obrony Terytorialnej w ramach operacji pk. „Odporna Wiosna” i pk. „Trwała odporność”, które przedstawiono w opracowaniu potwierdzają, że formacja ta odgrywa istotną rolę w walce z pandemią COVID-19. Jak zostało wskazane we wcześniejszej części opracowania żołnierzy WOT zaangażowano w działania w następujących obszarach: samorządy i organizacje pozarządowe, szpitale i służby sanitarne, Urzędzie Lotnictwa Cywilnego, budowaniu odporności indywidualnej i społecznej, Rządowej Agencji Rezerw Strategicznych (wcześniej Agencja Rezerw Materiałowych), Policji, Straży Granicznej.

Żołnierzy WOT można spotkać w wielu miejscach np. ośrodkach zdrowia, szpitalach. Są oni widoczni dla społeczeństwa, ich działania też są dostrzegane przez społeczeństwo na co wskazują przedstawione

³⁶ wPolityce, <https://wpolityce.pl/spoleczenstwo/526649-duze-uznanie-polakow-dla-dzialan-wot-w-czasie-pandemii> [29.06.2021].

³⁷ Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C655166%2Cszef-mon-pojawienie-sie-koronawirusa-bylo-zagrozeniem-nowym-ale-nie> [3.07.2021].

w opracowaniu wyniki badań w których Polacy pozytywnie ocenia działalność WOT. Formację charakteryzuje to, że jest zasilana przez ludzi którzy często w życiu codziennym mają pracę zawodową. Wśród Wojsk Obrony Terytorialnej są np. psychologowie, informatycy, kierowcy. Należy wskazać, że kwalifikacje i kompetencje tych osób w czasie pandemii są nieocenione. Przykładowo psychologowie wspierali polskie społeczeństwo w tak trudnym czasie jakim jest pandemia COVID-19. Wiele osób nie potrafiło sobie poradzić z izolacją, strachem przed chorobą COVID-19. W związku z tym wymagali wsparcia specjalistów. Wojska Obrony Terytorialnej wyszły na przeciw oczekiwaniom społeczeństwa i uruchomiły od 18 marca 2020 r. do 31 maja infolinię wsparcia psychologicznego.

Działania prowadzone podczas pandemii są nowym doświadczeniem dla żołnierzy Wojsk Obrony Terytorialnej. Formacja ta nie miała dotychczas okazji zaangażowania się w działania na tak dużą skalę. Zazwyczaj żołnierze uczestniczyli w zdarzeniach o charakterze lokalnym, czy regionalnym np. podtopienia, trąby powietrzne, pożary. Otóż na bazie doświadczeń z obecnej pandemii mogą zidentyfikować słabe i mocne strony, co może mieć wpływ na skuteczność działań w przyszłości³⁸. Przedstawione w opracowaniu przykłady działań podejmowanych przez żołnierzy WOT są praktycznym wymiarem misji formacji, którą jest obrona i wspieranie lokalnych społeczności i potwierdzają, że żołnierze zasilający formację postępują tak, że dewiza „Zawsze gotowi, zawsze blisko” jest prawdziwa³⁹.

Bibliografia

Dane.gov, <https://dane.gov.pl>.

Decyzja Nr 39/MON z dnia 14 marca 2020 r. *w sprawie użycia oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy oddziałom Straży Granicznej*, Dz. Urz. MON z 2020 r., poz. 48, Dziennik Urzędowy MON, https://www.dz.urz.mon.gov.pl/zasoby/dziennik/pozycje/tresc-aktow/pdf/2020/03/decyzja_MON_ochrona_granicy-sig.pdf.

Decyzja Nr/41 MON z dnia 18 marca 2020 r. *w sprawie użycia oddziałów i pododdziałów Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej do pomocy Policji*, Dz. Urz. MON z 2020 r., poz. 52, Dziennik Urzędowy MON, https://www.dz.urz.mon.gov.pl/zasoby/dziennik/pozycje/tresc-aktow/pdf/2020/03/Poz._52_-dec._41-sig.pdf.

³⁸ A. Mazurkiewicz, *Implikacje wykorzystania...*, s. 5.

³⁹ *Wojsko polskie*, <https://www.wojsko-polskie.pl/ibot/articles/aktualnosci-w/2020-06-059-podsumowanie-operacji-odporna-wiosna/> [3.07.2021].

Defence, <https://www.defence24.pl/gen-kukula-zapowiada-spore-odstepstwa-od-koncepcji-tworzenia-wot>.

DOZ, https://www.doz.pl/czytelnia/a15030_Pandemia_koronawirusa_czym_rozni_sie_od_epidemii.

Duszyński J, Afelt A., Ochab-Marcinek A., Owczuk R., Pyrc K., Rosińska M., Rycharczak A., Smiatczak T., *Zrozumieć COVID-19*, Polska Akademia Nauk, 2020, https://informacje.pan.pl/images/2020/opracowanie-covid19-14-09-2020/ZrozumiecCovid19_opracowanie_PAN.pdf.

Europejskie Centrum Projektów Pozarządowych, <https://www.ecpp.org.pl/zaangazowanie-sil-zbrojnych-rp-w-walke-z-covid-19/>.

Facebook, <https://m.facebook.com/Terytorialsi/photos/a.393659774310890/1298203170523208/>.

Gazeta prawna, <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1459128,who-oglasza-pandemie-koronawirusa-covid-19.html>.

Gov, <https://www.gov.pl/koronawirus/wykaz-zarazen-koronawirusem/>.

Gov, <https://www.gov.pl/web/pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce>.

Gov, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/narodowy-program-szczepien-przeciw-covid-19>.

Gov, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/raport-szczepien-przeciwko-covid-19>.

Gov, <https://www.gov.pl/web/szczepimysie/w-polsce-ruszyly-szczepienia-przeciw-covid-19-to-historyczny-moment>.

Info Wire, <https://infowire.pl/generic/release/678573/uwaga-konczy-dzialanie-infolinia-wot-do-wsparcia-seniorow-800-100-115>.

Mazurkiewicz A., *Implikacje wykorzystania Sił Zbrojnych RP do walki z COVID-19*, „Analiza KBN COVID-19”, Seria C, Nr 6 (68)/2020, Uczelnia Badawcza. Inicjatywa Doskonałości, <http://www.zbn.inp.uj.edu.pl/documents/92718966/145706753/AnalizaCOVID-6-Mazurkiewicz-1/b4c071e1-7180-4dff-96e8-674d502957c4>.

Media terytorialsi, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/490611/odpowiedz-wot-na-covid-19>.

Media terytorialsi, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/635548/800-100-115-infolinia-wsparcia-dla-seniorow>.

Media terytorialsi, <https://media.terytorialsi.wp.mil.pl/informacje/654420/rok-dzialan-przeciwepidemicznym>.

Michalak A., *Cele, zadania, struktura i funkcje wojsk obrony terytorialnej w XXI wieku*, „Bezpieczeństwo. Teoria i praktyka”, Nr 3/2017, Kwartalnik Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków, 2017.

MON, <https://archiwum2019.mon.gov.pl/obrona-terytorialna/o-nas/>.

Polska Agencja Prasowa, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C655166%2Cszef-mon-pojawienie-sie-koronawirusa-bylo-zagrozeniem-nowym-ale-nie>.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 31 grudnia 2020 roku *w sprawie metody zapobiegania COVID-19*, Dz. U. z 2021 r., poz. 10, Wolters Kluwer, <https://sip.lex.pl/dzu-dziennik-ustaw/metoda-zapobiegania-covid-19-19-066973>.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. *w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego*, Dz. U. z 2020 r., poz. 433, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000433/O/D20200433.pdf>.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 15 czerwca 2021 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie metody zapobiegania COVID-19, Dz. U. z 2021 r., poz. 1068, Wolters Kluwer, <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/zmiana-rozporzadzenia-w-sprawie-metody-zapobiegania-covid-19-19120219>.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r., poz. 491, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000491/O/D20200491.pdf>.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r., poz. 522, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20200000522/O/D20200522.pdf>.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 31 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz. U. z 2020 r., poz. 565, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/O/D20200565.pdf>.

Rzeczpospolita, <https://www.rp.pl/Koronawirus-2019/Chiny-Najwczesniejszy-zanotowany-przypadek-COVID-19-pochodzi-z-17-listopada-2019.htm>.

Terytoriali, <https://terytoriali.wp.mil.pl/3-etapy-szkolenia>.

Ustawa z dnia 16 listopada 2016 roku o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2016 r., poz. 2138, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160002138/O/D20162138.pdf>.

Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. z 2021 r., poz. 372, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/WDU4402/U/D19670220Lj.pdf>.

Ustawa z dnia 26 kwietnia 2007 roku o zarządzaniu kryzysowym, Dz. U. z 2021 r., poz. 159, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20070890590/U/D20070590Lj.pdf>.

Ustawa z dnia 5 grudnia 2008 roku o zapobieganiu i zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi, Dz. U. z 2021 r., poz. 981, „Internetowy System Aktów Prawnych”, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20082341570/U/D20081570Lj.pdf>.

Wawrzyniak A., Kuczborska K., Lipińska-Opalka A., Będzichowska A., Kalicki B., *Koronawirus 2019-nCoV – transmisja zakażenia, objawy i leczenie*, „Pediatri Med Rodz”, Nr15 (4)/2019, https://www.pfizerpro.com.pl/sites/default/files/pediatrics_4_2019_wawrzyniak_koronawirus_2019-ncov_pl.pdf.

WHO, <https://covid19.who.int/>.

Wojska Obrony Terytorialnej w walce z COVID-19, <https://media.terytoriali.wp.mil.pl/informacje/559477/wot-w-walce-z-covid-19-biuletyn>.

Wojsko polskie, <https://www.wojsko-polskie.pl/ibot/articles/aktualnosci-w/2020-06-059-podsumowanie-operacji-odporna-wiosna/>.

Wojsko Polskie, <https://www.wojsko-polskie.pl/aktualnosci-w/05-27m-zuzia-i-wymazus-w-wot-rusza-kampania-edukacyjna-dla-dzieci-mat-do-pobrania/>.

wPolityce, <https://wpolityce.pl/spoleczenstwo/526649-duze-uznanie-polakow-dla-dzialan-wot-w-czasie-pandemii>.

Youtube, <https://www.youtube.com/channel/UCg9-1duY5udCey7OyL3gWsQ>.

Досвід моніторингу та оцінки державної соціальної програми протидії торгівлі людьми в Україні силами громадського суспільства

Моніторинг та оцінка виконання Державної соціальної Програми протидії торгівлі людьми в Україні на період до 2020 р.¹ є тою діяльністю, якою держава планувала займатись, але не зробила цього. Громадськість була занепокоєна такою ситуацією. Указ Президента України „Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації” вказує на те, що має бути громадський контроль за діяльністю органів влади, громадські експертизи, державний моніторинг та оцінка проектів та заходів². Така діяльність відповідає і державним нормам, і бажанню громадськості.

Громадські об'єднання (далі: ГО) відіграють важливу роль у сучасному суспільстві, виступаючи повноцінними агентами надання соціально значущих послуг і захисту прав людини. Коли йдеться про такі структури, суспільно-політичний дискурс пропонує багато рівнозначних термінів – неурядові організації, громадські організації, організації громадського суспільства тощо.

У міжнародній практиці ГО пов'язують з діяльністю так званого „третього сектору”, що функціонує в суспільстві поряд із державними та приватними інститутами та виконує „посередницькі” функ-

* dr Olha Shved, Kijowski Uniwersytet im. Borysa Hrinchenki (Ukraina) / Ольга Швед, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини, Київський університет ім. Бориса Грінченка, ORCID: 0000-0003-4251-3894, e-mail: o.shved@kubg.edu.ua

** dr Tetiana Liakh, Kijowski Uniwersytet im. Borysa Hrinchenki (Ukraina) / Лях Тетяна Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини, Київський університет ім. Бориса Грінченка, ORCID: 0000-0002-8807-0497, e-mail: t.liakh@kubg.edu.ua

¹ *Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року*, Постанова Кабінету Міністрів України № 111, Київ 2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-п/> [11.06.2021].

² *Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації*, Указ Президента України № 212, Київ 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012/> [11.06.2021].

ції для їх взаємовигідного поєднання³. Громадськість може допомагати державі у вирішенні тих питань, на які державні інституції не звертають уваги або не мають коштів та інших ресурсів, і це є вигідною взаємодією⁴.

ГО виконують важливу роль у розв'язанні багатьох соціальних завдань, пов'язаних із торгівлею людьми. У сучасних міжнародних документах із проблем протидії торгівлі людьми вони перебувають у центрі уваги як організації, що захищають права особи, надають соціальну і психологічну допомогу, а також ініціюють прийняття державними органами рішень, законів і розроблення механізмів запобігання правопорушенням. До форм їхньої діяльності належить також моніторинг роботи владних органів, перш за все, здійснення контролю за ходом реалізації державних програм із протидії та захисту жертв торгівлі людьми⁵.

ГО в усьому світі відіграють провідну роль в організації незалежного моніторингу та звітування щодо дотримання міжнародних зобов'язань у сфері торгівлі людьми. Так, за ініціативи Національного комітету з протидії торгівлі людьми в Молдові, ГО „Ла Страда – Молдова” здійснила незалежну зовнішню оцінку державної політики та її впливу на захист прав постраждалих, у т.ч. заходів НПД на 2010–2011 рр. та 2012–2013 рр. Це дослідження було побудоване на інтерв'ю з експертами та постраждалими. Одержані результати були використані для розробки практичних рекомендацій щодо майбутньої політики та заходів. У 2016 р. ГО „ASTRA” у співпраці з іншими представниками громадянського суспільства Сербії розробили посібник щодо моніторингу та оцінки законодавства з питань торгівлі людьми, політики та програм⁶.

³ О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Г.В. Герасименко, К.Б. Левченко, О.А. Калашник, М.М. Легенька, К.В. Череха, О.В. Швед, *Зміна ролей у світі, що змінюється: аналіз ролі громадських об'єднань у діяльності з протидії торгівлі людьми*, ТОВ „Агентство” Україна, Київ 2019.

⁴ Г.Г. Жуковська, *Взаємовідносини органів влади та громадськості у протидії торгівлі людьми*, Київ 2017, <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files/b554697e-5bcb-4cc5-a11f-4f9fb8059387.pdf>/ [11.06.2021].

⁵ Т.А. Шевчук, *Роль громадських організацій в протидії торгівлі людьми*, [в:] *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми*, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків 2017, с. 70–73.

⁶ О.М. Балакірева, Т.В. Бондар, Г.В. Герасименко, К.Б. Левченко, О.А. Калашник, М.М. Легенька, К.В. Череха, О.В. Швед, *op. cit.*

В Україні велику кількість моніторингових звітів готувалось ГО „Ла Страдоу – Україна”. Так, перший моніторинговий звіт „Основні проблеми порушення прав людини в торгівлі людьми” було підготовлено в рамках щорічних моніторингових доповідей „Права людини в Україні. 2006” разом з Українською Гельсінською спілкою з прав людини. У 2008-2009 р. „Ла Страда – Україна” провела перший незалежний громадський моніторинг виконання „Державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні”, а в 2010 р. – моніторинг виконання цієї програми вже за 2009-2010 роки. В 2012 р. моніторинг був здійснений, але тільки в контексті заходів щодо лібералізації візового режиму. Моніторингом виконання Державних програм із запобігання торгівлі людьми також займались інші ГО на регіональному рівні: ГО Західноукраїнський центр „Жіночі перспективи”, Одеська ГО „Віра. Надія. Любов”, Центр правових та політичних досліджень „ДУМА” (м. Харків) та ін.

Дослідженнями та проблемами у сфері моніторингу (хоч це й новий напрямок діяльності) займались як українські О. Бандурка, Г. Жуковська, К. Левченко, В. Лютий, О. Святун, А. Орлеан, О. Швед, Т. Шевчук, так і закордонні фахівці: Ф. Райхель, В. Рот, Ч. Скотт, Р. Фріман, А. Чейз та ін.

ГО в усіх державах залишаються досить активними і в донесенні інформації про ситуацію у власних країнах до міжнародних структур. Тому, моніторингові візити міжнародних організацій обов’язково передбачають окремі зустрічі зі спеціалізованими ГО для отримання незалежної інформації щодо ситуації в даній країні. Такі візити відбувались і в Україні, зокрема ГРЕТИ (Моніторингового органу Ради Європи з виконання Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми). Необхідно зауважити, що на відсутність моніторингу Української державної соціальної програми звернула увагу саме ГРЕТА, хоча кошти були закладені на таку діяльність в державному бюджеті⁷.

Моніторинг державної програми – це процес збору та обробки інформації, перевірки виконання діяльності та очікуваних ре-

⁷ Доповідь про впровадження Україною Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. За результатами другого раунду моніторингу, Міністерство соціальної політики України, Київ 2018, https://www.msp.gov.ua/news/18685.html?fbclid=IwARoX1oi5_S82l4OG6ASKrEJCATewol2XFaoJFrNQH3gMg5_okLdhfilb_E/ [11.06.2021].

зультатів, що може бути використаний для покращення процесу прийняття рішень та майбутнього планування, частково для інформування громадськості або прямо як інструмент зворотного зв'язку для виконання програми, її оцінки чи вироблення політики.

У Державній програмі одним із завдань (а саме Завдання 6) було „Здійснення моніторингу у сфері протидії торгівлі людьми”, де прописані наступні заходи для моніторингу та оцінки:

- 1) здійснення моніторингу стану виконання законодавства у сфері протидії торгівлі людьми та діяльності закладів надання допомоги (реабілітації) особам, які постраждали від торгівлі людьми;
- 2) проведення моніторингу виконання планів реабілітації осіб, які отримали статус особи, яка постраждала від торгівлі людьми;
- 3) проведення комплексних соціологічних досліджень з метою оцінки поширення різних форм експлуатації та торгівлі людьми;
- 4) розроблення та запровадження комплексної міжвідомчої статистичної звітності з питань протидії торгівлі людьми.

Планувалось задіяти як державні суб'єкти так і громадські об'єднання. Але державна установа, а саме Міністерство соціальної політики України, не запрошувало до моніторингу, оцінки та розробки та запровадження комплексної статистичної звітності, а також до розробки наступної Національної програми, яка має діяти з 2021 року.

Тому, *мета* цього моніторингу полягала у вивченні заданих об'єктів, виявленні вузьких місць у виконанні зобов'язань або законодавства, розробці рекомендацій для виконання конкретних завдань, стратегічних цілей та адвокації змін. Моніторинг проводився моніторинговою групою, яка була створена на базі ГО “Ла Страда – Україна” і до якої увійшли представники громадських об'єднань та державних інституцій. Під час проведення моніторингу були використані наступні *методи*: аналітичний огляд Звітів виконання Державної Соціальної Програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 р. (за 2016, 2017, 2018 рр.), інтерв'ю, дискусії у форматі робочих груп, анкетування респондентів Національної гарячої лінії з попередження насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації, офіційні запити до установ та організацій.

Для оцінки виконання Програми були здійснені оціночні візити в Одеську, Харківську та Чернівецьку області України. Метою Державної соціальної Програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 р. було запобігання торгівлі людьми, підвищення ефективності виявлення осіб, які вчиняють злочини або їм сприяють, а також захист прав осіб, постраждалих від торгівлі людьми, особливо дітей, та надання їм допомоги. Виконання програми було передбачено протягом 2016-2020 років. Протягом строку виконання Програми передбачались: проведення широкомасштабних інформаційних кампаній серед населення; підготовка щорічної доповіді про здійснення заходів; проведення навчань для працівників державних установ, що контактують з особами, які постраждали від торгівлі людьми; підвищення професійного рівня слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів; посилення співпраці соціальних служб і правоохоронних органів з питань протидії торгівлі людьми та надання допомоги постраждалим; надання комплексу соціальних послуг постраждалим включно з працевлаштуванням.

Фінансування Програми передбачалось здійснювати за рахунком коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел. Державним замовником Програми та Національним координатором у сфері протидії торгівлі людьми є Міністерство соціальної політики. В Програмі виділено 7 завдань, за якими закріплені показники виконання та індикатори, розділені по роках, запропоновані заходи і відповідальні за виконання.

Необхідно вказати, що у Програмі в списку виконавців моніторингу були вписані громадські об'єднання та міжнародні організації. Перша Державна програма з протидії торгівлі людьми („Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми”, 1999) передбачала залучення ГО тільки як виконавців певних заходів, просвітницької діяльності та міжнародному співробітництві. Наступна „Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки” до попередніх видів діяльності ГО додала ще інформативно-консультативну, адвокаційну та дослідницьку діяльність, і тільки у третій Програмі, а саме „Державній програмі протидії торгівлі людьми на період до 2010 року” з'явилась така спільна діяльність державних інституцій з ГО як моніторинг (правда тільки українського законодавства

та центрів реабілітації постраждалих і центрів соціально-психологічної реабілітації дітей).

Звіти за 2016-2019 роки від міністерств, відомств та держадміністрацій щодо виконання Програми були зібрані Міністерством соціальної політики України та розміщені на його сайті⁸. Аналіз фінансування державою говорить про те, що тема протидії торгівлі людьми не є пріоритетною, бо на неї із запланованих на кожен рік коштів виділялась досить мала сума у гривнях.

Рік	Заплановано державних коштів	Виділено державних коштів	Заплановано місцевих коштів	Використано місцевих коштів	План коштів на моніторинг	Витрачено на моніторинг
2016	7 444 020	91 900	579 872	427 869	560 000	0
2017	7 284 020	1 043 882	1 063 025	945 182	400 000	0
2018	7 894 000	1 437 460	904 141	744 659	560 000	0
2019	31 334 000	1 148 580	1 367 000	1 102 172	400 000	0

Звіт за 2020 рік складається всього з 2-х сторінок і надає інформацію тільки про суму використаних коштів на заходи з місцевих бюджетів (415 тисяч грн.) та державних коштів на рекламно-інформаційну продукцію у сумі 420 тисяч грн. Моніторинг у звіті не вказаний.

Можемо констатувати, що в цій Державній програмі передбачено окремий розділ: Моніторинг у сфері протидії торгівлі людьми, де є перелічені раніше підпункти, але на сам моніторинг кошти так і не були виділені ні в одному з років виконання.

Розглядаючи Звіти можна відзначити багато позитивних моментів як у інформативності виконання, так і у самій Програмі, яка розроблена більш детально, порівнюючи з минулими Програмами, та є всеохоплюючою по суті.

⁸ Звіт про результати виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, Міністерство соціальної політики України, Київ 2021, <https://www.msp.gov.ua/timeline/?t=165&from=&till=&m=19#tagpanel/> [10.06.2021].

До сильних сторін вище згаданих звітів, які були опубліковані на сайті Міністерства соціальної політики, слід зарахувати наступне: детальну інформацію про фінансування як з державного бюджету, так і з місцевого та інших джерел; велику кількість інформації та статистичних даних про діяльність Державних установ, держадміністрацій різного рівня, громадських організацій; покриття інформацією про діяльність у всіх областях країни (за виключенням Автономної республіки Крим); вчасну підготовку та розміщення на сайті, що дає змогу ознайомитись зі Звітом як державним структурам, так і громадськості; спробу розміщення інформації відповідно до завдань.

Але аналіз можливостей моніторингу показав недолік розробленої програми, бо виконання деяких завдань не можна оцінити та перевірити за тими індикаторами, які були визначені (наприклад, кількість поінформованого населення мала складати 20%: кількість осіб, які мають спеціалізацію суддів щодо роботи з випадками торгівлі людьми (в Україні не існує спеціалізації суддів за напрямками); посилення ролі інспекторів праці та інших фахівців у виявленні постраждалих від торгівлі – як визначити „посилення ролі” тощо). Крім того, деякі завдання не є важливими або актуальними на сьогоднішній день.

Оскільки держава не проводила моніторинг виконання Програми, то частково на себе цю відповідальність взяли громадські організації, зокрема, Міжнародна організація з міграції, ГО “Ла Страда – Україна”, експерти, та деякі місцеві ГО, які оцінювали ситуацію на місцевому рівні. Оскільки охопити моніторингом або оцінкою всю Програму неможливо, група експертів моніторингової групи, до якої входили автори цієї статті, зупинились на кількох питаннях та трьох обраних областях: Одеська (Південь), Харківська (Схід) та Чернівецька (Захід). В цій статті розглянемо оцінку виконання завдання № 4, а саме таких його пунктів:

1. Посилення співпраці правоохоронних органів та соціальних служб з питань протидії торгівлі людьми та перенаправлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми;
2. Впровадження механізму соціального замовлення послуг, що надаються недержавними суб'єктами;
3. Надання комплексу соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, та сприяння їх працевлаштуванню.

В перелік інституцій, в яких відбувалась оцінка увійшли:

- Національна поліція (Управління або відділ боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми);
- Департамент сімейної та соціальної політики або Департамент соціального захисту населення;
- Обласний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- Міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді;
- Центри допомоги жінкам (жінкам з дітьми), постраждалим від насильства та торгівлі людьми;
- Агенції з працевлаштування;
- Державні служби зайнятості.

Для проведення глибинних інтерв'ю для кожного закладу були розроблені спеціальні опитувальники. До проблем проведення оцінки виконання поставлених завдань відносяться: заборона доступу до персональних даних та карт ведення реабілітації постраждалих; важко визначити та знайти, хто має проводити моніторинг виконання планів реабілітації постраждалих осіб; небажання надавати інформацію деякими агенціями; те, що іноді відповіді не відповідають поставленим питанням; замовчування негативних фактів та проблем.

Розглянемо детальніше *результати оцінки*. Якщо говорити про співпрацю правоохоронних органів та соціальних служб з питань протидії торгівлі людьми, то вона відбувається завдяки засіданням координаційних рад, які існують у кожній області та стали активними з 2015 р. Але існує певні протиріччя між поліцією та соціальними службам. Соціальні служби нарікають, що поліція не перенаправляє до них постраждалих (як правило вони є жертвами сексуальної експлуатації), а поліція – стосовно соціальних служб: “немає направлень постраждалих від трудової експлуатації. Якщо клієнти соціальних служб не хочуть звертатись до поліції, то соціальні служби могли б самі надавати інформацію про фірми та осіб, які вербують та експлуатують людей, а поліція буде розбиратись”.

Оцінка впровадження механізму соціального замовлення послуг, що надаються недержавними суб'єктами, показала песимістичну картину: соціальні замовлення недержавним суб'єктам надаються тільки в Одеській області та м. Одеса. Так, в 2019 р. ГО “Віра. Надія. Любов” отримала від міської ради 15 000 грн. на інформацій-

ні матеріали для батьків з протидії сексуальній експлуатації, торгівлі дітьми та використання дітей в порнографії, а від Обласної державної адміністрації – 450 000 грн. на утримання притулку “Софія”, який існує при цьому ГО (оплата комунальних платежів, господарські витрати та канцтовари). Необхідно відзначити, що заробітну платню в притулку для постраждалих від торгівлі людьми та домашнього насильства отримують 13 спеціалістів, а державні структури коштів на них не виділяють. Також притулку потрібно сплачувати пожежну сигналізацію та тривожну кнопку до поліції, ремонт техніки, меблів тощо, на оплату яких теж важко знайти фінансування як у держави, так і у донорів.

Але в двох інших областях ситуація ще гірша – там, навпаки, ще й розраховують на допомогу з боку громадських організацій на заходи з протидії торгівлі та роботу з постраждалими з надання соціальних послуг. Тобто, цей пункт Державної програми не виконується.

Перевіряючи пункт Програми про надання комплексу соціальних послуг особам, які постраждали від торгівлі людьми, та сприяння їх працевлаштуванню, з’ясувалось, що державні центри зайнятості не працюють окремо із постраждалими від торгівлі людьми, не виділяють їх як окрему групу, і це пов’язано з кількома причинами: перше – пріоритетною є група переселенців, друге – постраждалі від торгівлі не хочуть, щоб їх ідентифікували, третє – всі вакансії є у відкритому доступі для всіх клієнтів центрів. До соціальних послуг, які мають надаватись постраждалим від торгівлі людьми, також зараховують:

- юридичні (відновлення документів, житла, правові консультації);
- матеріальні (отримання матеріальної допомоги при отриманні статусу в розмірі 3-х прожиткових мінімумів, а в Чернівецькій області додаткова виплата у розмірі 5-ти прожиткових мінімумів з Обласної комплексної програми соціальної підтримки „Турбота”);
- медична допомога та допомога при працевлаштуванні.

Послуги часто надаються не в повному обсязі, бо не достатньою є кількість кваліфікованих юристів, соціальних працівників та психологів. Також в мінімальному обсязі надається медичне ліку-

вання, і воно потребує окремого фінансування, яке зараз здійснюється за кошти Міжнародної організації з міграції.

Під час перевірки підготовленої документації на отримання статусу постраждалої особи з'ясувалось, що не завжди витримуються терміни подання на статус⁹. В одній із областей потенційно постраждалих від торгівлі перевіряють як сім'ї, які перебувають у важких життєвих обставинах. Тобто соціальні працівники відвідують родини, розпитують родичів, що призводить до порушення конфіденційності та відмови потенційних подавачів від отримання статусу. В ситуації з постраждалими від торгівлі, послуги повинні надаватись як для сімей, які перебувають у важких життєвих обставинах, але оцінка потреб не повинна відбуватись за схемою сімей, які перебувають у важких життєвих обставинах (перевірка холодильника, відвідування та інтерв'ювання родичів).

З іншого боку, Департаменти обласних державних адміністрацій та соціальні служби витрачають багато сил для отримання статусу постраждалого(ї) та розробки плану реабілітації, а постраждалим крім грошей нічого не треба – вони відмовляються від всіх інших соціальних послуг та реабілітації.

Соціальні й реабілітаційні послуги надаються у Центрах соціально-психологічної допомоги, а саме у: Одеському міському денному центрі соціально-психологічної реабілітації „Розірви коло”; Одеському міському центрі реінтеграції осіб без визначеного місця проживання; Притулку „Софія” – закладі ГО „Віра. Надія. Любов”; Харківському міському центрі (секретна адреса); Харківському обласному центрі (відкрита адреса); Чернівецькому обласному центри (відкрита адреса).

Вивчаючи проблеми, які існують в Центрах, з'ясувалось, що в багатьох із них фінансування зарплат кваліфікованого штату відбувається на низькому рівні (вони отримують мінімальну оплату) і це приводить до значної плінності кадрів; кількість місць у увсіх центрах соціально-психологічної реабілітації замала (наприклад, на момент відвідування м. Харкова черга складалась з 251 особи, а часто жінці потрібна негайна допомога); забезпечення продуктами

⁹ Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, Постанова Кабінету Міністрів України № 417, Київ 2012, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-п/> [11.06.2021].

харчування для непрацюючих вирішено не скрізь (є жінки з дітьми, які перебувають в декретній відпустці та відпустці по догляду за дитиною, інші категорії); адреса, яка має бути секретною, часто не є такою, бо Центр зареєстровано як комунальну власність і, відповідно, є в широкому доступі в інтернеті; рідко забезпечена охорона або є тривожна кнопка для виклику поліції.

Положенням Центру¹⁰ передбачено перебування та реабілітація не більше 3-х місяців. Це є ще однією проблемою, бо часто немає куди відправити жінок після реабілітації, або жінки самі не хочуть йти з Центру. Також іноді виникають проблеми під час реабілітації такі як, наприклад, у жінки виявили туберкульоз і перенаправили у диспансер, тому реабілітаційний процес зупинився, або виявилась інша хвороба і немає коштів на лікування.

Висновки

Оцінка виконання вище перерахованих завдань Програми дозволила сформулювати ряд рекомендацій, а саме:

1. Держава має проводити моніторинг та оцінку виконання своєї Програми, бо є недоліки у виконанні, які можливо було б долати та, навіть, міняти деякі завдання або їх підпункти;
2. При Міністерстві соціальної політики повинна існувати моніторингова група, в яку бажано включати представників громадського сектору;
3. Держава повинна виділяти кошти на соціальні замовлення послуг недержавним суб'єктам, також на фінансування соціальних послуг, які можуть виконувати громадські об'єднання, і це повинно вирішуватись на місцевому рівні;
4. Територіальні громади мають визначити, яких спеціалістів їм не вистачає (психологів, соціальних працівників, юристів), та забезпечити відповідні служби та центри кваліфікованими кадрами;
5. При оформленні статусу постраждалої(ого) від торгівлі людьми необхідно притримуватись термінів подання документів;
6. Соціальні служби до постраждалих від торгівлі повинні ставитись як до сімей, які перебувають у складних життєвих обста-

¹⁰ Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, Постанова Кабінету Міністрів України № 741, Київ 2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п/> [10.06.2021].

винах, але оцінка потреб не повинна відбуватись за схемою сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

7. Необхідно збільшувати кількість Центрів соціально-психологічної допомоги (державних та недержавних) та ефективніше вирішувати проблему переадресації після 90-денної реабілітації і перебування в Центрі для тих осіб, кому немає куди повертатись;

8. Для надання якісних соціальних послуг шукати можливості забезпечення соціальних служб та Центрів соціально-психологічної допомоги відповідними професійними кадрами та належним їх фінансуванням.

Ці рекомендації представлені державним інституціям (таким як: Офіс Уповноваженого з прав людини, Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти та науки України, Міністерство внутрішніх справ) та будуть використані для розробки наступної Державної програми з протидії торгівлі людьми, яка має розроблятися 2021 року.

Бібліографія

Балакірєва О.М., Бондар Т.В., Герасименко Г.В., Левченко К.Б., Калашник О.А., Легенька М.М., Череха К.В., Швед О.В., *Зміна ролей у світі, що змінюється: аналіз ролі громадських об'єднань у діяльності з протидії торгівлі людьми*, ТОВ „Агентство” Україна, Київ 2019.

Доповідь про впровадження Україною Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми. За результатами другого раунду моніторингу, Міністерство соціальної політики України, Київ 2018, https://www.msp.gov.ua/news/18685.html?fbclid=IwARoX1oi5_S82I4OG6ASKrEJISCATewol2XFaoJFrNQh3gMg5_okLdhfilb_E/.

Жуковська Г.Г., *Взаємовідносини органів влади та громадськості у протидії торгівлі людьми*, Київ 2017 [дис. канд. наук з держ. упр., Національна академія державного управління при Президентові України], <http://academy.gov.ua/pages/dop/137/files/b554697e-5bcb-4cc5-a11f-4f9fb80593-87.pdf/>.

Звіт про результати виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, Міністерство соціальної політики України, Київ 2021, <https://www.msp.gov.ua/timeline/?t=165&from=&till=&m=19#tagpanel/>.

Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року, Постанова Кабінету Міністрів України № 111, Київ 2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2016-п/>.

Про затвердження Порядку встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, Постанова Кабінету Міністрів України № 417, Київ 2012, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/417-2012-п/>.

- Про затвердження типових положень про заклади соціальної підтримки сімей, дітей та молоді*, Постанова Кабінету Міністрів України № 741, Київ 2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п/>.
- Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації*, Указ Президента України № 212, Київ 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012/>.
- Шевчук Т.А., *Роль громадських організацій в протидії торгівлі людьми*, [в:] *Актуальні питання протидії кіберзлочинності та торгівлі людьми*, Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків 2017, с. 70–73.

Теоретичні основи формування стресостійкості та комунікативної компетентності у майбутніх правоохоронців в процесі навчання в закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання в період гібридної війни на Сході України

Україна перебуває в стані гібридної війни з 2014 року. Зазначимо, що тільки з її початком почали звертати увагу на війська, поліцію, які повинні вміти працювати не тільки в умовах реформ, політичних негараздів, гуманітарної кризи, а й в умовах такої війни. Це – новий виклик для теорії професійної педагогіки щодо підготовки майбутніх зброярів, військовослужбовців, працівників органів внутрішніх справ до несення служби в таких умовах. При цьому серед інших функцій представників поліції є комунікативна, яка в умовах війни набуває додаткового змісту, підвищується її важливість для несення служби правоохоронцями у зв'язку з особливостями гібридної війни. Оскільки конфлікт на Сході України є тривалим, не має поки тенденції до закінчення, то доцільно враховувати уроки цих років для підготовки майбутніх працівників поліції для роботи в таких умовах. Перш за все, мова йде про формування комунікативної компетентності і стресостійкості у майбутніх поліцейських, оскільки від них залежить спокій громадян, повага до поліції, до закону, імідж поліції в очах населення тощо. Спілкування пронизує всі інші види діяльності, окрім того, що воно є окремим самостійним видом спілкування. Те, що говорить поліцейський, повинно бути виваженим і ґрунтовним, впливати на поведінку людей, скеровувати її відповідно до закону, спонукати їх давати необхідну інформацію для розслідувань тощо. Стресостійкість – це необхідна умова роботи поліцейського, який весь час перебуває в стресових ситуаціях, напруженні, спілкується зі злочинцями, ризикує життям, перебуває в екстремальних умовах праці, а ті, що знаходяться на лінії розмежування

* dr Svitlana Boyko, Charkowski Narodowy Uniwersytet Spraw Wewnętrznych (Ukraina) / Світлана Бойко, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та психології, Харківський національний університет внутрішніх справ, e-mail: svet.boyko.76@gmail.com

і в ООС – перебувають на фронті в бойових умовах і виконують свої професійні функції, тобто мають подвійне навантаження на нервову систему, постійно ризикують життям. Комунікативна компетентність пов'язана зі стресостійкістю, оскільки свої функції більшою мірою поліцейський виконує через спілкування з різними категоріями людей, в ситуаціях стресу, війни повинні бути окремі вміння розмовляти і впливати словом на людей. Це є соціально-гуманітарними аспектами військово-професійної діяльності, яким сьогодні приділяється менше уваги, ніж її правовим і професійним засадам¹. Тому формування стресостійкості і комунікативної компетентності є важливим для майбутніх правоохоронців ще на етапі перебування в закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Виникає питання про віднесення їх до професійних компетентностей майбутніх працівників поліції, в той час як сьогодні лише комунікативна компетентність розглядається як загальна компетентність, стресостійкість в освітніх програмах взагалі не прив'язана до компетентностей.

Існуючі дослідження розкривають формування комунікативної компетентності у вчителів та правоохоронців (М.П. Васильєва, С.О. Васильєва та інші²), стресостійкості – у правоохоронців (Т.Л. Білоус, Ю.С. Таймасов³), але вони не розкривають теоретичні і методичні основи такої підготовки, зокрема в умовах гібридної війни, ООС, пандемії, гуманітарної кризи в суспільстві тощо. Зазначимо, що стресостійкість і ефективна комунікація викладаються як навчальні дисципліни в ХНУВС, це є підвищення кваліфікації поліцейських, але на рівні 4-6 годин на дисципліну. Наприклад, в навчальній програмі ХНУВС з підвищення кваліфікації слідчих поліції (12 днів) є теми:

Тема 1.3. *Ефективна комунікація. Спілкування. Невербальна комунікація. Офіційне спілкування. Діалог. Конфлікт та маніпуляція;*

Тема 1.4. *Стресостійкість. Стрес та форми його опанування. Психологічна допомога в роботі поліцейського.*

На ці теми відводиться 6 та 4 години, більшість складають практичні вправи, які певною мірою повторюють курс під час на-

¹ І Міжнародна науково-практична конференція „Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектора безпеки і оборони: виклики сьогодення”, Харків 2021.

² Ididem.

³ Ibidem.

вчання в ХНУВС. Теорії ж спілкування та стресостійкості, мотивації до вивчення цих тем програма не містить. Програми не передбачають і індивідуальну траєкторію навчання, опору на досвід майбутніх правоохоронців. Зазначимо, що деякі курсанти мали досвід ООС та АТО, військової служби, інші – прийшли зі шкільної скам'ї. Тому значний резерв в навчанні комунікативній компетентності і формуванні стресостійкості – досвід курсантів – в програмах, на жаль, не передбачається використовувати під час навчання в ЗВО із специфічними умовами навчання.

Викладаються ці теми і при підготовці патрульних, там є окремі модулі з цих тем, 4-8 годин, з практичними завданнями, але на це відводиться мало часу, практики, що є важливим при підготовці до несення служби правоохоронцями в умовах гібридної війни. До того у патрульних це лише 2-3 практичні ситуації на відпрацювання тем в спілкуванні, ця програма складена за американським зразком, в основі якої прагматичний підхід, де вивчаються ті ситуації, які найчастіше трапляються в професійній діяльності. Але всі ситуації не передбачиш, не пропишеш в програмі, потрібна теорія і самостійне вміння конструювати алгоритм дій відповідно до ситуації та умов праці. Наслідком ситуації є те, що патрульні вміють спілкуватися з чоловіками-правопорушниками, але гендерний компонент в програму спочатку не закладався. Спілкування з дівчатами-правопорушниками є утрудненим для патрульних⁴. Отже, теоретичних знань для конструювання власного алгоритму дій в спілкуванні і стресі ця програма не дає. До того ж вона не враховує досвід і уроки гібридної війни. В ній взагалі відсутні питання щодо роботи патрульних у умовах війни, не лише гібридної, хоча є певні особливості професійної діяльності поліції, НГУ саме в умовах військового часу⁵.

Для майбутніх правоохоронців такі модулі також викладаються в курсі навчальної дисципліни в ХНУВС “Професійно-психологічна підготовка поліцейського”, де вони є у вибіркового компоненти освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня

⁴ І.М. Трубавіна, *До питання про теоретичні основи соціальної роботи з військово-службовцями*, 2020, № 7(338), с. 211-224.

⁵ Червоний П. Д., *Програма навчальної дисципліни “Професійно-психологічна підготовка поліцейського” вибіркового компоненти освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 262 Правоохоронна діяльність Вибірковий блок № 2 (кримінальна поліція; підрозділи боротьби з торгівлею людьми)*, ХНУВС, Харків 2021.

вищої освіти 262 Правоохоронна діяльність, вибіркового блоку № 2 (кримінальна поліція; підрозділи боротьби з торгівлею людьми). Це тема 2 та тема 4., які включають 18 (аудиторних 8 / самостійної роботи 10 годин) та 13 (аудиторних 7 / самостійної роботи 7 годин). Ці теми включають до себе такі питання:

Тема № 2. Професійне спілкування працівників поліції. Поняття “спілкування”, “професійне спілкування”. Значення спілкування в професійній діяльності працівників поліції. Структура спілкування. Психологічні закономірності формування першого враження про людину. Вербальні та невербальні засоби професійного спілкування. Інтерактивні параметри професійного спілкування працівника поліції. Комунікативна компетентність працівника поліції. Специфіка спілкування та взаємодії працівника поліції з різними верствами громадян (в залежності від віку, статі, професійно-культурного рівня, юридичного та соціального статусу тощо). Поняття та методи візуальної психодіагностики. Графологічний підхід до пізнання особистості. Обличчя як об’єкт візуальної психодіагностики.

Тема № 4. Психогігієна та психопрофілактика в діяльності працівників поліції. Поняття про психогігієну та психопрофілактику. Професійний стрес: поняття, ознаки, причини. Структурний аналіз стресу. Посттравматичні стресові розлади. Основні підходи до подолання стресу. Профілактика професійного стресу працівників поліції. Психологічні складові здорового способу життя працівників поліції.

Як бачимо, на спілкування більше годин та питань, то на стресостійкість питань теми і годин замало, а найголовніше, всього 4 години практичних занять. Теорії та методики її застосування програма не містить, є загальні поняття про спілкування без важливості його в роботі поліцейського, теоретичного обґрунтування його особливостей здійснення і формування у майбутніх працівників ОВС в умовах гібридної війни. Знов немає спілкування і стресостійкості в умовах війни і мирного часу. А у воєнний час є різні засоби і способи виходу зі стресу і більше специфічних стресових факторів. Не читається в ЗВО МВС і філософія та психологія війни та миру, є загальна, вікова, юридична психологія, є філософія як окрема навчальна дисципліна, яка не містить питань війни і тим більше гібридної війни. Взагалі, навіть досліджень з цього приводу замало. В цьому плані ці-

ною є Міжнародна конференція, проведена 20.05.2021 в НА НГУ “Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектору безпеки та оборони – виклики сьогодення”⁶, яка містить матеріали з проблеми в умовах військового конфлікту, учасниками якої були ті працівники МВС, НГУ, ЗСУ, СБУ, що несли службу в АТО/ООС. Вона є певною мірою методичним забезпеченням проблеми підготовки майбутніх правоохоронців в умовах гібридної війни, розкриває питання комунікації, поведінки військовослужбовців у різних екстремальних умовах, діагностики стресового стану військовослужбовців у польових умовах психологами, надає рекомендації щодо поліпшення умов несення служби в цих умовах. Але формат конференції передбачав успішний обмін досвідом вирішення проблем, короткі доповіді, а не широкомасштабне дослідження проблеми. Існуючі дослідження розкривають загальні питання формування стресостійкості і комунікативної компетентності у фахівців різних сфер, у офіцерів збройних формувань України, але в умовах гібридної війни для майбутніх правоохоронців таких досліджень не проводилося. Є дослідження гібридної війни та її особливостей⁷. Тим більше, що в умовах війни можливе прискорене навчання і випуск офіцерів у коротші терміни навчання як у роки Великої Вітчизняної війни, коли з училища йшли на фронт молоді офіцери, і в такому навчальному плані передбачене лекційне навчання і практика, без семінарів і з меншою кількістю предметів, по 12 годин в день. Тут не до відпрацювань вмінь комунікації та стресостійкості на практиці і під наглядом викладача. Хоча є методики і технології, які дозволяють пришвидшити навчання і засвоєння нового матеріалу як теоретичного, так і практичного. До них належать⁸: інтенсифікація навчання; випереджаюче навчання; ідеї розвивального навчання Л. Занкова – навчання великими теоретичними блоками швидким темпом, після цього коротке відпрацювання практичних питань; навчання епохами за Вальдорфською педагогікою; періоди вивчення предметів за М. Щегініним; цілісні організація освітнього процесу у Б. Нау-

⁶ Ibidem.

⁷ В.С. Курило, С.В. Савченко, О.Л. Караман (ред.), *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції*, зб. наук. Праць, ДЗ „ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, Старобільськ 2017.

⁸ І. Трубавіна, С. Бойко, *Як організувати прискорене навчання майбутніх офіцерів в умовах війни. Сучасна війна: гуманітарний аспект*, ХНУПС ім. І.Кожедуба, Харків 2021, с. 167-168.

мова; організація засвоєння прийомів розумової діяльності і прийомів тайм-менеджменту; організація керованої самостійної роботи з тьюторством, навчальним діалогом, педагогічною підтримкою і фасилітацією; організація навчання швидкому запам'ятовуванню, тримання довільної уваги тривалий час; опорні сигнали в навчанні; оптимізація застосування наочності в навчанні; використання засобів активізації уваги і навчання; організація цілодобового дистанційного навчання, мішаного навчання, сучасних технічних засобів навчання. Але все одно питання методологічних, теоретичних і методичних основ формування стресостійкості і комунікативної компетентності у майбутніх правоохоронців в умовах гібридної війни в Україні є нерозробленим в теорії професійної педагогіки.

Слід відзначити дослідження О.О. Ілляка⁹ щодо людського фактору у збройних формуваннях, який досліджував морально-психологічний стан і морально-бойовий дух військовослужбовців частин за допомогою кваліметрії, що має право на існування як один із методів отримання інформації щодо настроїв і клімату в частинах. Автор підкреслює важливість наявності в частинах людей з бойовим досвідом для укріплення морально-бойового духу, протистояння психологічним втратам, говорить про менші психологічні втрати на основі статистичних даних серед тих, хто має досвід несення служби в бойових умовах. Тобто мова йде про важливість стресостійкості та її формування до прибуття частин на позиції на фронті. Отже, колектив повинен бути тренуваним в цьому напрямку не тільки професійно, а й психологічно. Цьому можуть сприяти різноманітні заходи в частинах до прибуття на лінію фронту, а також для укріплення морально-бойового духу щодня в умовах гібридної війни.

Виходячи з цих міркувань, саме методологічні, теоретичні і методичні основи такої підготовки, їх розробка і є метою нашої статті. У своєму дослідженні ми виходимо з того, що теоретичні основи підготовки майбутніх працівників поліції є науковими підходами різних рівнів до такої підготовки, вони визначають мету, принципи, зміст і технології і методики підготовки¹⁰.

⁹ О.О. Ілляк, *Людський фактор військових формувань: зміст, оцінювання та прогнозування*, Акад. внутр. військ МВС України, Харків 2012.

¹⁰ І.М. Трубавіна, *Теоретичні та методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю ЛНУ імені Тараса Шевченка*, Луганськ 2009.

Найвищий рівень теоретичних підходів – філософський, оскільки філософія – мати всіх наук і вказує на мету процесу. Тому ми аналізували нормативні документи про поліцію і підготовку поліцейських і з'ясували, що пріоритетом поліцейської діяльності є захист прав людини, захист держави. Тому готувати треба майбутніх поліцейських до захисту прав людини і держави, це є метою підготовки і звучить в усіх програмах і документах про підготовку поліцейського. Але інші філософські підходи також впливають на мету підготовки. Наприклад, якщо взяти прагматичний підхід, то він впливає на підготовку до вирішення типових задач, що є у патрульних. ЗВО ж повинен готувати думаючих мислячих фахівців, тому потрібен ґносеологічний філософський підхід, який в підготовці майбутніх правоохоронців розкриває причинно-наслідкові зв'язки. У нашому випадку це пояснення нащо потрібна ефективна комунікація і стресостійкість поліцейському, нащо потрібні вміння спілкуватися і долати щоденний стрес, де людина кожного часу ризикує життям на службі. Це є безпека особистості та якісне несення служби, виконання службово-бойових завдань. Потрібні і знання та вміння як застосовувати цю теорію в практиці, методики формування комунікативної компетентності та стресостійкості на цій основі, як їх застосовувати в різних екстремальних обставинах несення служби. Філософія війни та миру є також важливим методологічним підходом до формування стресостійкості і комунікативної компетентності. Дії поліцейського в умовах миру ґрунтуються на розумінні того, що є один ворог – злочинець. А в умовах гібридної війни – невідомо, хто поряд з поліцейським може бути – ворог чи дружнє населення. Тому стрес більше впливає на поліцейського в умовах гібридної війни. Вона показує пріоритети і цінності в ці періоди, які є протилежними по суті. Гібридна війна – нове явище для України, досвід її тільки набувається зараз. Тому ці поняття є важливими для несення служби в нових умовах, для спілкування з громадянами, виконання службово-бойових завдань.

Цікаво, що нами було проведено опитування курсантів, які слухають цей курс і відповідні теми, як основних внутрішніх стейкхолдерів освітньої програми, що б вони хотіли вдосконалити в програмі після її вивчення. Відповіді курсантів були цікавими: навчитися керувати своїми емоціями, коректно спілкуватися з підлеглими

і громадянами, вивчати потреби підлеглих і встановлювати з ними довірчі стосунки, оволодіти емоційним інтелектом, творчим мисленням, вміти переключатися з роботи на інший світ, вміти долати стрес не алкоголем, не допускати, щоб стрес керував їх життям, не переносити професійне спілкування на близьких і рідних (як професійну деформацію), не спитися на службі тощо. Цих питань в розглянутих програмах немає. Але вони цікавлять курсантів, вони їм потрібні. Ці ж теми підняли і ті поліцейські, які вже працюють за фахом в МВС. Зазначимо, що формування стресостійкості та комунікативної компетентності вимагає студентоцентризму і особистісно-орієнтованого підходу, оскільки засвоюють нове всі люди з урахуванням особливостей свого життєвого, професійного, пізнавального досвіду, потрібна варіативність у вивченні матеріалу, якої не простежується в цих проаналізованих нами програмах. Отже, діюча система підготовки поліцейських ці питання не вирішує навчальними програмами.

Якщо говорити про інші методологічні підходи до підготовки поліцейських з зазначених питань, то важливими є політичний, історичний і порівняльний підходи до визначення принципів і змісту навчання майбутніх поліцейських. Політичний підхід показує, яким повинен бути сучасний поліцейський для даного суспільства, його роль в суспільстві і вимоги до нього. Враховуючи наші питання, він повинен бути доброзичливим і неконфліктним, вміти налагоджувати стосунки з громадянами, цінити перш за все їх життя і свободи, допомагати їм у складних ситуаціях. Сучасний поліцейський – дружній до законослужняного населення і не толерантний для тих, хто порушує закон. При цьому він соціально захищений і має честь та мужність, компетентний в будь-яких умовах і стресостійкий, вміє брати на себе відповідальність і організовувати людей.

Історичний підхід показує, як раніше готували поліцейських. Зокрема, є досвід підготовки майбутніх поліцейських в Україні до роботи в екстремальних умовах, в основі якого якраз лежить формування стресостійкості і надійності¹¹. Авторами апробовані різні варіанти формування цих якостей: в процесі аудиторних занять, в про-

¹¹ Т.Л. Білоус, О.О. Лазаренко, С.М. Клімова, І.М. Трубавіна, *Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників органів внутрішніх справ до роботи в екстремальних умовах*, Харків-Суми 2015, 174 с.

цесі позааудиторних занять, в їх поєднанні. Найкращі результати дав зй варіант – поєднання аудиторних та позааудиторних занять. Це підтверджує нашу думку про те, що лише аудиторних занять в навчальній програмі замало для формування стресостійкості. Потрібна ще робота з курсантами поза межами аудиторії. Це може бути робота з професійно-орієнтованого виховання курсантів.

Щодо формування комунікативної компетентності є багато досліджень. Але вони сходяться на тому, що вона є результатом мовної компетентності. Про це також наголошують і різні мовні школи. Існує лише 1 дослідження¹², яке говорить, що спочатку формується комунікативна компетентність, а потім вже мовна, перша без другої існувати може, а ось мовна без комунікативної не зможе бути окремо, ізольовано формуватися. Це означає, що треба спочатку навчитися чітко і коротко висловлювати свої думки і слухати інших на рідній мові, а потім вже думати, яким стилем чи мовою це сказати. Поліцейський повинен вміти чітко говорити і слухати, керувати спілкуванням, справляти позитивне враження – тобто реалізовувати три функції спілкування: сприйняття, комунікація (обмін інформацією), керування спілкуванням. Існуючі ж навчальні програми, які ми навели, наголошують лише на комунікації, а керування спілкуванням не вивчається як функція спілкування, як і сприйняття. Ці питання повинні бути в полі зору поліцейського як складові його поведінки і іміджу, бо якщо він справив погане враження, ніхто йому нічого не розкаже з свідків, він не здійснить ефективну комунікацію. Якщо поліцейський не вміє керувати спілкуванням, він може підпасти під вплив неpolіцейських, не зможе організувати ефективну комунікацію і отримання важливою для пошуку злочинця інформацію. Тому важливо враховувати цей досвід і включити в програми підготовки поліцейських питання іміджу поліцейського і організації його позитивного сприйняття населенням і керування спілкуванням. Важливим питанням є також вміння аналізувати своє спілкування з людьми: що спрацювало, а що ні, чому, від чого слід відмовитися, що слід взяти на майбутнє, чому щось задумане не спрацювало тощо. Питання іміджу поліцейського регулює певною мірою

¹² I. Trubavina, S. Vasylieva, A. Martyniuk, *Analysis of the state of formation of future teacher's communicative competence as a condition of providing the quality of general secondary education*, <https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/abs/2020/03/contents/contents.html> [12.06.2021].

установ, але сприйняття у спілкуванні як пере враження, функція спілкування її його перший етап не розглядаються в навчальних програмах.

Щодо порівняльного підходу. Це виявлення умов та обставин, за яких в інших країнах здійснюється така сама підготовка. Знов-таки звернемося до теоретичних джерел, за якими є такі підходи для формування стресостійкості у майбутніх поліцейських:

- діяльнісний, за яким все досягається шляхом вправ;
- діагностичний, за яким на службу беруть людей вже зі сформованою стресостійкістю, яку потім вдосконалюють;
- психологічний, за яким увага приділяється внутрішньому світу людини, її досвіду, стереотипам і помилкам та їх викорененню і корекції;
- фізичний, коли важлива увага приділяється здоровому тілу, в якому здоровий дух;
- комплексний, який поєднує в собі фізичну, психологічну, теоретичну і ідеологічну підготовку до подолання труднощів та екстремальних умов праці;
- біхевіористський, за яким відпрацьовуються навички на певні стимули чи подразнення (стимул-реакція) – до автоматизму, за яким людина не думає, бо немає часу в екстремальних умовах;
- прагматичний, за яким відпрацьовується поведінка людини в типових і частих ситуаціях служби. Але всі ситуації передбачити не є можливим.

Зазначимо, що ми дотримуємося думки, що для кожної людини повинна бути система, яку вона сама обирає для себе, як таку, що найкраще підложить під її якості і риси особистості, характер. Але в процесі підготовки ми повинні знайомити з усіма варіантами формування стресостійкості і умовами, які до цього приводять.

Щодо комунікативної компетентності у майбутніх поліцейських. Проведені дослідження¹³ говорять про те, що вона формується, починаючи з першого дня у військовому колективі, в казармі вже. Є певні недоліки в її формуванні (лайка), але долаються недоліки і формується вона успішно силою волі курсантів, створенням мовного розвивального середовища, у т.ч. віртуального в умовах пандемії, через засвоєння зразків мови викладачів, офіцерів, самих курсантів,

¹³ І Міжнародна науково-практична конференція „Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектора безпеки і оборони: виклики сьогодення”, Харків 2021, 336 с.

на військовій практиці, стажуванні, під час спільних заходів із студентами цивільних ЗВО. Також на комунікативну культуру впливає присутність дівчат-курсантів, коли хлопцям доводиться стримувати себе в лайці.

Закордонні і вітчизняні дослідження щодо професійної підготовки поліцейських, навчальні плани ЗВО МВС говорять, що комунікативна компетентність є складовою професійної підготовки, вона відразу є професійно спрямованою. Але виникає питання – що робити з тими курсантами, які не мали її сформованою або мали її недостатньо розвиненою до початку професійної підготовки в цьому питанні на належному рівні. Тобто повинні бути диференційовані курси щодо формування комунікативної компетентності, врахування рівня її сформованості і різна допомога викладача при її формуванні, як і різна ступінь самостійності курсантів при такій підготовці.

Якщо перейти до наступного рівня теоретичних основ формування стресостійкості і комунікативної компетентності, то це загальнонауковий рівень наукових підходів. Виходячи з мети професійної підготовки курсантів в ЗВО, можемо відібрати перелік наукових підходів, які її реалізують в принципах і змісті підготовки: системний; аксіологічний; синергетичний; культурологічний; інформаційний.

Ці підходи наголошують на тому, що комунікативна компетентність і стресостійкість не формуються однією дисципліною, а забезпечуються системою навчальних дисциплін, передбачають тривалу роботу над їх формуванням, включені в систему інших професійних компетентностей і об'єднані інтегральною компетентністю, передбачають урахування і знання різних культур національностей, субкультур, різні способи передачі і обробки інформації, врахування цінності людського життя і спілкування, прав людини, опору на цінності права і мову права, розуміння слова як головної зброї і робочого інструменту поліцейського, синергію різних дисциплін для формування стресостійкості і комунікативної компетентності, перехід кількості в якість за законами діалектики. Для їх формування необхідно побудувати навчальний план з урахуванням цих компетентностей і стресостійкості як якості особистості, яка досі не входила в компетентності ні в загальні, ні в професійні для поліцейських. Це вимагає виділення володіння своїм станом і керувати ним у поліцейського, яке раніше вважалося життєвою навичкою для дітей і моло-

ді, в загальну компетентність поліцейського, яка потрібна будь-якому напрямку діяльності поліцейського, всім, хто працює в збройних формуваннях. Це як робота в команді, вміння спілкуватися тощо. Це – необхідність для успіху довгою професійної діяльності.

Щодо конкретних підходів як теоретичних основ третього рівня. До них належать психологічні, соціологічні, правові, педагогічні, соціально-педагогічні, лінгвістичні підходи. Вони потрібні для того, щоб визначити, які особливості змісту формування стресостійкості і комунікативної компетентності закласти в навчальні дисципліни, які це мають бути дисципліни – поки лише одна комплексна програма, як ми бачили і це окремий модуль в навчальних програмах, яким чином їх формувати і в якому порядку, терміни тощо. Саме ці питання розкривають ці підходи нижчого рівня. Розкріємо їх.

Психологія формування стресостійкості як умови діяльності в екстремальних умовах поліцейських розкрита в роботі Т.Л. Білоус¹⁴, за якою потрібні тренування в подоланні і протистоянні стресу на основі діяльнісного підходу. Можемо сказати, що у різних людей є різні способи виходу зі стресу – фізичний, культурний, соціальний тощо, тому треба закласти різні способи діагностики впливу різних способів формування стресостійкості, а також їх формування з урахуванням особливостей людини. Але залежить їх формування від того, як психіка відображає в різних пізнавальних процесах (відчуття, мислення, уява, пам'ять тощо) ситуації, обставини, які вимагають комунікації або викликають стрес. У кожної людини вони особливі, тому і потрібна диференціація та індивідуальний підхід при їх загальному формуванні в дисциплінах чи поза аудиторній роботі.

Соціально-педагогічні підходи розкривають, які фактори впливають чи заважають формуванню названих якостей і як пригнітити негативні чи їх усунути та посилити позитивні для формування стресостійкості та комунікативної компетентності. Тобто мова йде про створення зовнішніх умов для формування названих якостей. До них належить середовище – в нашому випадку мовне, професійно спрямоване, з куточками розвантаження і спортивними залами, ку-

¹⁴ Т.Л. Білоус, О.О. Лазаренко, С.М. Клімова, І.М. Трубавіна, *Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників органів внутрішніх справ до роботи в екстремальних умовах*, Харків-Суми 2015, 174 с.

льтурними заходами, для спілкування – у вигляді Живих бібліотек, живих книг тощо.

Педагогічні підходи говорять як формувати позитивну мотивацію до формування цих якостей і як її підтримати (ситуації успіху, показ перспектив, апелювання до самозбереження, відчуття обов'язку, опора на пізнавальні, соціальні і професійні мотиви людини тощо), як спланувати роботу над собою (стимулювання до самовиховання і самоосвіти), як організувати сприйняття і осмислення нового (порівняння, спостереження, читання, слухання, виділення головного, причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення, конкретизація, індукція, дедукція тощо), як організувати закріплення нового (багаторазове повторення в різних формах), як перевірити себе і оцінити (методи самооцінки і самоконтролю) тощо. Також педагогічні підходи дозволяють говорити про принципи професійного навчання – навчання на досвіді, зв'язок з життям, науковості і доступності, наочності, індивідуалізації та диференціації; про види навчання – бінарне, проблемне, дистанційне, програмоване, розвивальне тощо. Педагогіка оперує новими технологіями навчання – особистісно-орієнтованою, активізації навчання, інтерактивного навчання, дистанційного навчання тощо. Кожна з них є концептуальною і годиться для добору варіантів навчання. Вибір методик навчання залежить від викладача, від курсантів і їх реальних навчальних можливостей і їх пізнавального, соціального, професійного досвіду, від середовища і умов для навчання (технічних, організаційних, педагогічних, дидактичних, психологічних, соціальних тощо). Компетентнісний підхід закладено в законодавстві про освіту як основний в освіті, всі стандарти підготовки сьогодні спрямовані на формування компетентностей інтегральних, загальних і професійних. Зазначимо, що традиційно комунікативна компетентність відносять до загальних, але в професії поліцейського, як і вчителя, вона належить до професійних, оскільки виконує самостійну функцію, а не тільки супроводжує різні види діяльності поліцейського, вимагає вміння спілкуватися з різними категоріями людей, потерпілими, злочинцями, колегами, дітьми і дорослими, що підносить її на рівень професійної компетентності.

Щодо стресостійкості. Вона не закладена як компетентність в жоден стандарт підготовки поліцейських, в той час як вона зумов-

лює успіх їх професійної діяльності і від її наявності залежить також їх життя і життя громадян. Вона супроводжує всі види діяльності поліцейського щодня. Сьогодні її педагоги вважають складовою життєвих умінь і навичок, що є важливим для кожної людини. Однак їй ніде не вчать, окрім центрів соціальних служб за бажанням молоді. Загальна середня освіта не має такого навчального предмету і такої компетентності, тому її формування до ЗВО здійснюється лише випадково, за бажанням і мотивацією школярів. Вона потрібна поліцейським кожного дня. Тому ми можемо сміливо віднести її до загальних компетентностей. Тому вона може формуватися як окремими дисциплінами і темами, а також бути включеною в різні дисципліни і теми наскрізно з першого дня навчання в ЗВО до випуску, їй можна вчити в поза аудиторній роботі з курсантами на тренінгах, стимулювати курсантів до самоосвіти в цьому напрямку.

Соціологічні підходи треба враховувати у зв'язку з культурою національностей і груп, субкультурою різних угруповань. Це мікро і макросоціологічні підходи, які дозволяють розуміти себе як члена професійної спільноти і визначити свою роль в цій структурі, навчатися виконувати цю роль завдяки комунікативній компетентності і стресостійкості, зайняти почесне становище в групі і реалізувати себе. Соціологія важлива і для розуміння і спілкування з злочинцями. Потрібне керування ними в процесі спілкування, обмін інформацією на користь поліцейського, вміння себе поводити в стресових ситуаціях. Тому потрібна соціологія злочинності як основа для спілкування з ними і вироблення своєї моделі поведінки з ними. Особливістю професійної діяльності поліцейського є спілкування не з кращими зразками людства – зі злочинцями. І треба вміти не опускати-ся на їх рівень, на рівень їх мови і поведінки. Таке спілкування триває роками, тому стресостійкість тут потрібна, як і комунікативна компетентність, у т.ч. розуміння кримінальної мови і розмова з ними на мові закону з боку поліцейського. Тому потрібно вивчення такої мови і навчання розмовляти на мові закону зі злочинцями, а не тільки пошук злочинців. Тому кримінальний процес, його успіх ґрунтується на стресостійкості і вміння розмовляти і слухати поліцейського. Це означає включення в зміст професійної підготовки в дисципліні ділова українська мова цих питань, в юридичну, вікову психологію питань психології спілкування і формування стресостійкос-

ті. Підготовка до професійної діяльності повинна включати і психологічний захист від негативних моментів цієї діяльності. Так, в МНС є термін самозбережувальна діяльність фахівців служби цивільного захисту – інтегральна характеристика особистості, яка містить систему мотивів самозбереження, особистісних якостей рятувальника, знання і вміння, які дозволяють водночас ефективно виконувати службові обов'язки й відповідально ставитися до власного здоров'я та безпеки життя як найвищих цінностей¹⁵. При цьому існує поняття “готовність майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності як інтегративне утворення індивіда, що складається з мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного і рефлексивно-аналітичного структурних компонентів та визначається мотивами і переконаннями до здійснення самозбереження при виконанні службових обов'язків, а також професійно спрямованими знаннями, вміннями й навичками та професійно-важливими властивостями, які орієнтовані на збереження власного життя та здоров'я при ліквідації НС техногенного, природного, соціального та воєнного характерів¹⁶. Доцільно це поняття уточнити стресостійкістю, розповсюдити і на майбутніх поліцейських.

Правові підходи в формування стресостійкості і комунікативної компетентності важливі з огляду на опору в професійній діяльності на букву закону, поліцейському потрібне знання права і вміння його пояснити людям з урахуванням умов гібридної війни, екстремальних ситуацій, витримка та стресостійкість в цих умовах і поведінка відповідно до законів, а не на власний розсуд. Це означає вміння дотримуватися в своїй діяльності прав людини, етики офіцера, міжнародних норм права тощо. Так, в період війни ООН рекомендовано збройним формуванням не розміщувати військові частини в школах, навпаки школи стають центром допомоги в мікрорайонах, там є все необхідне для тимчасового надання притулку людям, організації їх харчування і життя. Комунікація важлива в районі з населенням, яке більше бачить, аніж 1 поліцейський. Тому в екстремальних умо-

¹⁵ І.М. Трубавіна, *До питання про теоретичні основи соціальної роботи з військовослужбовцями*, 2020, № 7(338), с. 211-224.

¹⁶ Таймасов Ю.С., *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності*, дис... д-ра пед. наук: 13.00.04, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків 2021, 522 с.

вах, в умовах гібридної війни потрібна довіра до людей, допомога їм для отримання необхідної для служби правової інформації.

Лінгвістичні підходи наголошують на формуванні комунікативної компетентності поряд з мовною у взаємозв'язку. А стресостійкість формується на базі внутрішньої мови, коли людина проговорює про себе і складає власний новий алгоритм поведінки в екстремальних умовах і в стресі. Інтеріоризація та екстеріоризація важливі для формування обох якостей.

Медичні аспекти формування стресостійкості передбачають подолання дитячих психологічних травм, які впливають на досвід і сприйняття людей та обставин, посттравматичного синдрому, корекцію відображення в мозку оточуючої дійсності тощо. Це вимагає діагностичної роботи щодо стресостійкості для визначення її рівня та потім роботи з названих напрямків медично-психологічної допомоги. Важливо, що у людей, які мають бойовий досвід, рівень стресостійкості вище, а рівень психологічних втрат менше, але синдром постстресового растрейства впливає все одно на рівень стресостійкості, що заважає надійності людини в різних обставинах. Тому психологічна робота над психологічними травмами є важливою складовою роботи з формування стресостійкості. Щодо комунікативної компетентності – тут медичний підхід має менший вплив, аніж на стресостійкість, але на спілкування людини впливає її самопочуття, стрес, перенесення нею екстремальних умов служби – в негативному сенсі. Тому варто знов-таки говорити про культуру самозбереження, життєві вміння – перш за все вміння керувати своїм станом і впливати на інших, регулювати свою поведінку і спілкування незалежно від самопочуття,

Коли говорять про соціальну роботу і військово-соціальну роботу, то мають на увазі комплекс соціальних послуг і гарантій, які допомагають відновити людині її стан для виконання бойових завдань, поліпшити її психологічний стан, полегшити травми і дезадаптацію тощо. Соціальні послуги є в громаді як ті, що надаються усім громадянам як гарантії держави людям в складних життєвих обставинах, серед цих людей можуть бути військовослужбовці і члени їх сімей. В Україні є перелік складних життєвих обставин за чинним законодавством про соціальну роботу, є соціальні служби, які надають ці послуги в контексті ведення випадку різного рівня складності.

Нас цікавить соціальна реабілітація людей в складних життєвих обставинах в контексті відновлення стану здоров'я психологічного, соціального і духовного, соціальний супровід як комплекс послуг для вирішення тривалий час складних життєвих проблем. Це ведення випадку 3 та 4 рівня складності, основою яких є такі теоретичні підходи як “допомога для самодопомоги” та “кризове втручання”¹⁷. У першому випадку людина розглядається як суб'єкт соціальної роботи, у другому, до подолання кризової ситуації – як об'єкт, поки людина не набуде суб'єктності і не стане впорядковувати своє життя з допомогою соціальних працівників спочатку, а потім самостійно. Щодо військово-соціальної роботи – це відомча робота з допомоги травмованим, пораненим, сім'ям загиблих, тим, хто втратив працездатність і не може нести службу далі, ветеранам, за рахунок відомчих ресурсів, сил, працівників, коштів. Це додаткова відомча соціальна допомога військовослужбовцям і членам їх сімей. Вона здійснюється заступником командира частини по роботі з особовим складом. Теоретичними основами такої військово-соціальної роботи сьогодні є такі підходи як: діагностичний, клієнтоцентричний, орієнтована на завдання модель, каталітична модель соціальної роботи, соціологічно-орієнтовані та біологічно-орієнтовані теорії соціальної роботи, які реалізуються в контексті політики соціального добробуту – соціальної держави, яку проголошено в Конституції України. В контексті названих підходів формування стресостійкості здійснюється як комплекс соціальних послуг і державних гарантій в світлі державних соціальних стандартів і відомчих стандартів надання соціальної допомоги. Людина при цьому може бути як об'єктом, так і суб'єктом соціальної роботи. Але стресостійкість і комунікативна компетентність не формуються одномоментно, це – тривала робота, яка потребує значної роботи над собою самого користувача соціальних послуг у співпраці з соціальним працівником і своїми колегами. Ця робота може бути в різних формах: індивідуальній, груповій і фронтальній, тобто підходи вже диктують не тільки зміст і принципи, а й форми і методи роботи на основі теоретичних засад. Основним

¹⁷ І.М. Трубавіна, *Теоретичні та методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю ЛНУ імені Тараса Шевченка*, Луганськ 2009.

методом соціальної роботи є ведення випадку різного рівня складності¹⁸.

Щодо педагогічних основ формування стресостійкості і комунікативної компетентності. Це перш за все освітні технології і методики роботи з людьми. Можемо на основі визначених вище теоретичних і методичних засад визначити такі технології і методики формування стресостійкості і комунікативної компетентності:

- особистісно-орієнтована, яка передбачає індивідуальну траєкторію навчання і виховання;
- тренінгову, яка передбачає навчання на власному досвіді і на практиці;
- технологію “рівний-рівному”, коли зустрічаються люди одного віку і допомагають подолати свої травми і проблеми, навчають на власному досвіді;
- технологію навчання в групах підтримки і взаємопідтримки, коли збираються люди з однаковими проблемами і через розуміння і емпатію діляться власним досвідом подолання проблем;
- фасилітації, коли педагогом посилюється позитивна думка клієнта, підкріплюється позитивна поведінка;
- укріплення або “збагачення сім’ї”, оскільки сім’я – значний ресурс для відновлення військовослужбовців;
- діалогу та порозуміння для навчання говорити і слухати;
- кайзен-технології;
- технології Лірі;
- технології креативності;
- методики вирішення винахідницьких задач;
- методика контрольних запитань для розвитку креативності;
- методики проведення професійних дискусій;
- методики мозкового штурму і синектики;
- методики і методи формування творчого мислення;
- медіації для навчання подолання конфліктів мирним шляхом;
- контактної взаємодії Б. Філонова для навчання встановлення довірчого контакту з населенням;

¹⁸ В.С. Курило, С.В. Савченко, О.Л. Караман (ред.), *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції*, зб. наук. Праць, ДЗ „ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, Старобільськ 2017.

- суспільно-орієнтованого навчання для користі в громаді, де несе службу правоохоронець, для подолання недовіри і негативного ставлення;
- створення і організація роботи дружніх клінік для молоді, які надають можливість набутти професійного досвіду;
- застосування зелених кімнат для розвантаження в поліції;
- івент-технології для організації предметного дозвілля;
- технології створення іміджу;
- інтерактивні технології;
- технології формування критичного і творчого мислення;
- технологія організаційно-ділових ігор на моделювання реальної ситуації;
- технологія проблемного навчання;
- комунікативні методики навчання мові.

Сучасними формами формування стресостійкості і комунікативної компетентності є інтерактивні заняття, тренінги, он-лайн консультації, заняття в парах і малих групах, вправи різного характеру, задачі в умовах невизначеності, практикуми, літні школи, молодіжні табори, вебіари, мастер-класи, творчі майстерні тощо. Зазначимо, що важливим є застосування завдань на досягнення мети в умовах невизначеності як тренування постійно формулювати власні алгоритми на дії в екстремальних ситуаціях, які супроводжуються стресом, постійне тренування стає навичкою і знижує порог тривожності, знімає переживання від невизначеності. Творче мислення є важливим для вироблення нового алгоритму дій в нових умовах за самостійно складеним алгоритмом дій курсантом. Творчість, однак, можлива лише на основі репродукції, тому вона повинна завершувати навчання, а не з нього починатися, вона вимагає досконалого знання всіх відомих способів вирішення проблеми в минулому і в теперішньому. Тому стресостійкість може сформуватися лише тоді, якщо людина впевнена в своїх знаннях.

Зазначимо, що формування означених якостей передбачає позитивну мотивацію у особистості до участі в усіх заходах і усвідомлення їх необхідності для кожної людини. Мотивація – це комплекс спонук до діяльності, яка включає потреби, мотиви, інтереси, установки. Нас цікавлять мотиви і інтереси як основні рушії дій людини, причина її дій. Методами формування позитивної мотивації та усвідомлення необхідності роботи над собою в даному напрямку до фо-

рмування стресостійкості і комунікативної компетентності у майбутніх правоохоронців є:

- методи стимулювання пізнавальної і професійної діяльності і методи формування свідомості: показ перспективи, приклади, вимоги, ситуації успіху, інформування, переконання, заохочення, змагання, покарання тощо;
- методи організації навчальної діяльності: дидактичні ігри, ділові ігри, самостійна робота, робота в групах, в парах тощо.

Враховуючи вищевикладені теоретичні і методологічні підходи до формування стресостійкості та комунікативної компетентності у курсантів системи МВС, враховуючи досвід навчання їм у процесі професійної підготовки в ЗВО МВС, на підвищенні кваліфікації в системі МВС, можемо сформулювати такі рекомендації щодо навчання їм на цій основі в системі відомчого підвищення кваліфікації МВС:

1. При формулюванні програми навчання слід спиратися на теоретичні основи формування стресостійкості і комунікативної компетентності: наукові підходи різного рівня. Підходи вищого рівня, методологія: філософія війни, гносеологія, студентоцентризм, історичний, порівняльний, політичний підходи. Вони визначають мету і призначення формування стресостійкості і комунікативної компетентності у поліцейських. Загальнонаукові підходи – системний; аксіологічний; синергетичний; культурологічний; інформаційний. Вони визначають зміст і принципи формування стресостійкості і комунікативної компетентності. Конкретнонаукові підходи – це психологічні, соціологічні, правові, педагогічні, соціально-педагогічні, лінгвістичні підходи. Вони розкривають зміст підготовки та її умови. Педагогічні підходи наголошують на технологіях, методах, методах і формах формування стресостійкості і комунікативної компетентності.
2. Стресостійкість можна віднести до мети підготовки поліцейських як загальну компетентність, а комунікативну компетентність – до професійних компетентностей. Їх можна формувати в процесі вивчення окремих дисциплін з відповідною назвою, як модуль чи тему в інших дисциплінах, в поза аудиторній роботі на тренінгах і кураторських годинах, в процесі самоосвіти, до якої курсантів треба стимулювати, під час недільних шкіл в центрах соціальних служб тощо.
3. Існуючі програми підготовки поліцейських не дають можливості сформувати ці якості повною мірою, у курсантів є поба-

жання до їх формування додатково. Вони говорять про стрес, але не про його ознаки і наслідки, засоби профілактики і позбавлення. Комунікативна компетентність взагалі не розглядається в суммі як з функції спілкування, відсутні вправи на спілкування з різними категоріями людей, з якими спілкується поліцейський. Потрібні програми тренінгів, модулів навчальних дисциплін теоретичного і практичного характеру, практиками для їх формування.

Розкриємо примірну програму тренінгу з формування стресостійкості у групи курсантів 2 курсу у позааудиторній роботі. 2 курс перебуває в казармі, їх легко організувати всіх. Тренінг проводиться у суботу, тривалість 6 годин. Метою тренінгу є розвиток стресостійкості у курсантів.

- Очікування від тренінгу, висловлювання побажань і проблем, вхідне анкетування – 15 хв.
- Правила поведінки на тренінгу – 15 хв.
- Формування позитивної мотивації до участі в тренінгу – виготовлення колажу на тему вплив стресу на поліцейського, представлення результатів – 1 год.

Перерва.

- інформаційне повідомлення про стрес і його ознаки, його вплив на людину та її оточення – 20 хв.
- виконання вправ в мікрогрупах на розпізнавання стресу за завданнями на карточках, представлення результату – 30 хв.
- інформаційне повідомлення про засоби профілактики стресу – 10 хв.
- виконання вправ на профілактику стресу в мікрогрупах, представлення результатів – 30 хв.

Перерва.

- інформування про психосоматичні наслідки стресу, їх ознаки, про культуру самозбереження і професійне здоров'я, яке є фізичним, соціальним, психічним – 30 хв.
- виконання вправ на позбавлення стресу, усунення психосоматики, підтримку професійного здоров'я, представлення їх результатів – 40 хв.
- підведення підсумків, вихідне анкетування курсантів – 20 хв.

Зазначимо, що програма цього тренінгу не повторює робочі програми дисциплін, але розширюють їх практично, формуючи у курсантів позитивну мотивацію до засвоєння нового і цілепокладання, практичні вміння для щоденного використання.

Такий тренінг доцільно доповнити порадами кураторів до самоосвіти в цьому напрямку, зустрічами з поліцейськими, які побували в АТО, екстремальних ситуаціях – з'ясувати, як вони впоралися зі стресом, перемогли себе тощо. Поради до самоосвіти повинні включати до себе не тільки перелік корисної літератури, а й те, як з нею працювати, як стимулювати себе до самоосвіти і застосування знань на практиці.

Це один з тренінгів, потрібна ж серія занять з тематикою, яка хвилює курсантів: “Керування емоціями”, “Спілкування з різними категоріями населення”, “Керування своїм станом і вплив на інших”, “Поведінка в екстремальних ситуаціях”, “Вміння керувати стресом” тощо.

Щодо комунікативної компетентності. Тут також можливі тренінги, але важливою є ще як самоосвіта курсантів, так і комунікативне розвивальне середовище в ЗВО. Воно передбачає щоденне насичення правильною професійною комунікацією життєдіяльності курсантів, нетерпимість до лайки і жаргонів, маніпуляцій, впровадження комунікативної культури поліцейського в кожен час і хвилину спілкування з офіцерами, курсантами, викладачами. Потрібні тижні і місячники комунікативної культури, за кращими зразками спілкування, дні самоврядування з критеріями оцінки за ефективну комунікацію курсантів між собою, виставки літератури з проблеми та обговорення прочитаного тощо.

Розкриємо програму одного такого тренінгу з розвитку комунікативної компетентності. Також це для 2 курсу курсантів, 6 годин, також тренінг не повторює зміст навчальних дисциплін, а їх продовжує в напрямку практичної спрямованості. Його метою є розвиток комунікативної компетентності курсантів – майбутніх поліцейських.

- Очікування від тренінгу, висловлювання побажань і проблем, вхідне анкетування – 15 хв.
- Правила поведінки на тренінгу – 15 хв.
- Формування позитивної мотивації до участі в тренінгу – виготовлення колажу на тему роль комунікації в діяльності поліцейського, представлення результатів – 1 год.

Перерва.

- інформаційне повідомлення про професійне спілкування поліцейського, його сутність, функції, значення в роботі – 20 хв.

- виконання вправ в мікрогрупах на застосування різних функцій спілкування в роботі поліцейського (на організацію сприйняття, на комунікацію, на управління спілкуванням) за завданнями на карточках, представлення результату – 30 хв.
- інформаційне повідомлення про види і стилі – 10 хв.
- виконання вправ на застосування різних видів і стилів спілкування в роботі поліцейського, визначення їх доцільності та меж – в мікрогрупах, представлення результатів – 30 хв.

Перерва.

- інформування про маніпуляції, їх ознаки, про конфлікти і їх профілактику і попередження, розв’язання, медіацію і фасилітацію, діалог – 30 хв.
- виконання вправ на застосування набутих знань на практиці, представлення їх результатів – 40 хв.
- підведення підсумків та вихідне анкетування курсантів – 20 хв.

Цей тренінг відрізняється спрямованістю на набуття практичних вмінь, показує сучасні інструменти спілкування і можливості їх використання в роботі поліцейського, використовує всі можливості спілкування як діяльності, а не тільки 1 функцію – комунікацію, що посилює вербальний вплив поліцейського на людей і оточення.

Зазначимо, що такий тренінг повинен бути в серії на цю ж тематику, що дозволяє сформувати у курсантів стійке утворення – комунікативну компетентність. Подальшими темами можуть бути: “Спілкування поліцейського з різними категоріями людей”, “Спілкування з дітьми”, “Спілкування в ситуації насильства в родині”, “Спілкування з особами похилого віку”, “Захист від маніпуляцій”, “Спілкування в конфлікті” тощо.

Щодо практикумів для курсантів. Вони можуть бути вибірковими дисциплінами без лекційних занять, для відпрацювання практичних вмінь. Найцікавіші практикуми в ЗВО ЄС – коли професор приходить на пару, знаючи лише тему. А питання задають студенти на цю тему ті, які їх найбільш цікавлять. Студенти вже ознайомлені з проблемою і темою, мали досвід практики, успіхи і проблеми, тому їх питання є доцільними і актуальними для них. Завдання професора – відповісти на ці питання і допомогти вирішити проблему, подолати невдачі разом. На ці практикуми може прийти одна людина, яка цікавиться цією проблемою. Але вона буде підготовлена вже до її вирішення, з багажем знань і певним досвідом. Такими питаннями з

комунікативної компетентності можуть бути: вирішення практичних ситуацій, розробка сценарію якоїсь розмови для вирішення проблеми, добір аргументів, розробка плану профілактичної бесіди з кривдником в сім'ї тощо. Щодо стресостійкості це можуть бути такі питання: розробки плану виходу зі стресу на основі діагностики особливостей особистості курсанта, вироблення власної стратегії подолання стресу для конкретного курсанта, пошук найкращих прийомів професійної майстерності для впливу на населення саме для цього курсанта, вирішення конфліктів в медіації, навчання розмові в фасилітації, керування спілкуванням за допомогою питань різних типів, вироблення власного стилю спілкування і зміна його відповідно до ситуації, навчання гнучкості в спілкуванні тощо.

Інтерактивні заняття передбачають навчальну діяльність курсантів між собою, викладач є консультантом і фасилітатором за потреби, спостерігачем в аудиторії. Фасилітація – це підсилення правильної відповіді. Я більше ніколи не подам йому руки!- ніколи? Таке спілкування змушує бути уважним до мови співрозмовника, вчить активному слуханню, дозволяє виявити правду в розповіді. Фасилітація є ненав'язливим спілкуванням, яке саме завдяки цьому дозволяє розкритися співрозмовнику.

Зазначимо, що важливо для поліцейського читати невербальні знаки в спілкуванні. Відомо, що 55% інформації людина передає невербально. Тому володіти перцептивними здібностями (читати по обличчю, жестах, міміці і пантоміміці) треба для комунікативної компетентності майбутнього поліцейського. На основі застосування перцептивних здібностей можна сказати бреше людина чи говорить правду, де вона впевнена, а де – ні, де не хоче говорити тощо. Традиційно з цієї проблематики відсилають до самостійного вивчення книг Алана Піза щодо мови руху тіла і обличчя, який досліджував це в різних країнах, у жінок і чоловіків і зафіксував це на малюнках в своїх книгах. Зазначимо, що цього замало. Важливо вміти не тільки зчитувати інформацію, але синтезувати її між собою в образі людини: міміка і пантоміміка, рухи і слова, погляди, їх напрями і слова тощо. Саме ці питання вимагають відпрацювання на практиці для успішної роботи поліцейського. Для цього можна аналізувати фільми, виступи відомих людей, відеозаписи допитів, модна самим спробувати розгадати думки колег тощо. Як правило, людина контролює

слова, а не рухи і міміку, вони можуть не узгоджуватися між собою і це дає підстави засумніватися у щирості її відповідей і свідчень. Якщо ж людина має цілісний образ, то сумнівів в її відповідях немає. Невербальне спілкування здійснюється завдяки міміці, жестам, рухам, поставі, поглядам, які підсилюють її слова и послаблюють (у випадку нещирості). Важливо оцінити облік людини в цілому, а не окремі рухи, жести, погляди тощо. Цікавими заняттями є спостереження на вулиці за людьми, спроба вгадати, хто вони, передбачити їх подальші дії. Це ж саме можна робити в аудиторії при перегляді фрагментів фільмів. Заняття мають бути тематичними. Наприклад, “Брехня”, “Правда”, “Сумнів”, “Страх”, завданнями можуть бути на прогнозування подальших дій людини, на аналіз спілкування, на визначення, ким вона є, на моделювання її поведінки тощо.

Доцільним є також вивчення мови німих і сленгів кримінальних осіб. Це допомагає зрозуміти всіх, виявити і зрозуміти спілкування затриманих між собою, що дозволяє попередити зговір чи домовленості. Можливе написання курсових робіт з теми, індивідуальних навчально-дослідних завдань, дипломних робіт тощо.

Особлива увага у ЗВО зі специфічними умовами навчання належить гурткам з різних дисциплін. Гурток допомагає поглибити програмні знання, враховує пізнавальні і професійні інтереси курсантів, відповідає на ті питання програми, які викликали інтерес, але не стало часу в аудиторії на їх вивчення. Організація гурткової роботи ідеально досліджена для загальноосвітньої школи. В ЗВО військового спрямування вона має певні особливості, до яких належать такі:

- Вибір гуртка здійснюється більшістю курсантів групи;
- Заняття проходять як семінари і практичні заняття;
- Чітке планування роботи гуртка;
- Тематика гуртка відповідає навчальним дисциплінам;
- Гурток є за розкладом;
- Закінчення роботи гуртка письмовою науковою роботою курсантів, участю в конкурсі наукових робіт;
- Регламентованість роботи гуртка положенням ЗВО;
- Закріплення відповідального викладача за гуртком;
- Участь в гуртку є формально добровільною. Кожен курсант і група вибирають гурток за назвою, але не участь в гуртку;
- Гурток є формою наукової і навчальної роботи зі студентами.

Відмінністю гуртка в школі і ЗВО зі специфічними умовами навчання є спрямованість в ЗВО на професійну діяльність і розвиток наукових інтересів курсантів, у той час як у школі це розвиток особистості школяра і формування його пізнавальних інтересів, добровільна участь. В школі гурток зацікавлює, в ЗВО зі специфічними умовами навчання – навчає. В школі – це оплачувана робота вчителів, в ЗВО – наукова робота з курсантами, неаудиторна робота. В школі не потрібен результат в якості перемог на олімпіадах, важливий розвиток учнів, в ЗВО – результатом є як професійний розвиток курсантів, так і перемоги в міжнародних і вітчизняних, відомчих наукових і професійних конкурсах, олімпіадах, змаганнях тощо. Зазначимо, що за нашими спостереженнями, курсанти сприймають гурток як час для навчання професійним дисциплінам, можливість виявити себе, спробувати нові види робіт. Так, наші курсанти брали участь у Міжнародній конференції нарівні з науково-педагогічними працівниками і офіцерами частин, їх уважно слухали і задавали питання, вони самі задавали питання за доповідями, які їх зацікавили, брали участь в дискусії з іноземцями і отримали сертифікат участі в конференції, де було прописано їх участь і підвищення кваліфікації обсягом 0,25 кредиту. Це – демократизація збройних формувань силою науки. Враження курсантів від початку роботи над дослідженням для виступу до участі в заході різнилися корінним образом. Всі подякували і сказали, що навчилися, їм сподобалося і опитування через гугл-форми це гарний інструмент для роботи в колективі. Але треба мати ґрунтовні теоретичні знання, щоб закладати правильні відповіді в опитувальники. Усі теми були з психологічного і педагогічного забезпечення діяльності ОВС, що є запорукою високого бойового духу і гарного морально-психологічного клімату в колективі. Відповіді були для них певною мірою несподіваними і заставили над ними замислитися – як їх пояснити і що запропонувати для поліпшення ситуації. Тематика виступів обиралася самостійно – так реалізовувалися професійні інтереси курсантів. Кожен відпрацьовував те, що йому було цікаво і консультувався з викладачем щодо своєї теми. Гуртки були з стратегічних комунікацій, актуальних проблем філософії і права, соціального управління у військових колективах.

Можливість щодо формування стресостійкості і комунікативної компетентності мають ще такі форми роботи з курсантами, як

практика і стажування. Ці види навчальної роботи не мають завдань на формування стресостійкості сьогодні і комунікативної компетентності. Вони спрямовані на вирішення завдань правової підготовки. Але професійна діяльність здійснюється через спілкування, тому доцільно поставити в завдання для практики такі як:

- спостереження за стилем спілкування працівників ОВС з громадянами і колегами;
- ведення щоденника професійних спостережень, в якому відзначати вдалі прийоми спілкування, які доцільно запозичити у старших колег;
- спостерігати за тим, як колеги переносять і долають стрес;
- визначити ефективні прийоми спілкування з різними категоріями громадян в РВ ВС тощо.

Для стажування доцільно поставити інші завдання. Наприклад, при стажуванні на посаді заступника командира відділу по роботі з особовим складом доцільно дати такі завдання на стажування:

- Підготувати доповідь щодо стресостійкості і шляхів її формування для особового складу;
- Провести зустріч з питаннями та відповідями з психологом і лікарем на тему стресу і подолання його наслідків;
- Організувати вечір-зустріч з людьми різних національностей – культура спілкування в різних країнах;
- Провести онлайн-зустріч з колегами з інших регіонів щодо обміну досвідом з приводу конфліктів і шляхів їх подолання в підрозділах ОВС;
- Провести зустріч з філологами щодо чистоти мови особового складу, правильної вимови, культури поведінки.
- Організувати і провести тренінг щодо невербального спілкування і формування перцептивних здібностей у працівників ОВС.
- Організувати зустріч з учасниками АТО/ООС щодо поведінки в стресових ситуаціях.
- Обговорити особливості гібридної війни на Сході України на круглому столі з учасниками АТО/ООС.

Такі заходи є корисними як для стажиста, так і для працівників ОВС, доцільно запропонувати працівникам на вибір можливі заходи і опитати їх що б вони хотіли почути в темі, які проблеми їх хвилюють, про що б хотіли більш детально дізнатися, чому навчитися.

З означеної тематики доцільно пропонувати курсантам ІНДЗ. Кожен працював би над темою, яка його цікавить і в якій він хоче розібратися. Тематика ІНДЗ повинна затверджуватися на засіданні кафедри, до них потрібна розробка методичних рекомендацій щодо їх виконання в самостійній роботі і консультації викладача.

З психологічних дисциплін доцільна така тематика:

1. Психологічні засади формування стресостійкості.
2. Стрес і способи його подолання.
3. Стрес – ознаки і види.
4. Діалог як подолання конфлікту.
5. Роль медіації в зниженні стресу.
6. Емоції та стрес.
7. Спілкування в конфлікті.
8. Постстресовий розлад і шляхи його подолання.
9. Вплив стресу на здоров'я людини.
10. Невербальне спілкування в конфлікті.
11. Невербальне спілкування при затриманні.
12. Невербальне спілкування в випадку домашнього насильства.
13. Стрес і домашнє насильство.
14. Індивідуальні техніки зняття стресу у поліцейського.
15. Культура мови поліцейського.
16. Перцептивні здібності поліцейського і шляхи їх формування.
17. Культура самозбереження поліцейського і стрес.
18. Гібридна війна і стрес.
19. Особливості спілкування поліцейського в умовах гібридної війни.
20. Сленги кримінального світу.

Таким чином, існую багато можливостей впровадження запропонованих нами теоретичних і методичних основ формування стресостійкості та комунікативної компетентності в освітній процес ЗВО системи МВС. Важливо, щоб на це працювали всі кафедри і була система роботи, що вимагає організаційних умов для організації такої підготовки. Потрібен нормативний документ типу рішення Вченої ради, рішень проектних груп освітніх програм і бажання гарантів освітніх програм, аналіз відповідей і рекомендацій стейкхолдерів зовнішніх і внутрішніх з проблеми для уточнення рекомендацій щодо практичної реалізації запропонованих нами наукових підходів.

На основі викладеного можемо говорити про досягнення мети статті. Нами було визначено комплекс наукових підходів різного рівня як методологічні, теоретичні, методичні основи формування стресостійкості і комунікативної компетентності у майбутніх поліцейських. При цьому методологічні підходи визначають та уточнюють мету навчання, його умови, загальнотеоретичні наукові підходи – принципи навчання; конкретно наукові підходи – технології та зміст навчання; педагогічні підходи – методики, методи і форми навчання. Відзначимо, що існуючі програми не відбивали в змісті особливостей формування зазначених якостей особистості в умовах гібридної війни, готували поліцейських до роботи в мирних умовах. Це вимагало внесення в позааудиторні заняття тематик, які пов'язані з гібридною війною. Зазначені якості особистості можуть формуватися під час аудиторних занять, позааудиторних, а найкраще в їх поєднанні і логічному продовженні через науковий гурток з курсантами, стажування, ІНДЗ, практику, наукові конференції. Усі курсанти відзначили необхідність формування таких якостей як основні стейкхолдери освітніх програм. Їх побажання враховані в тематиці стажувань, ІНДЗ та інших видах навчальної та наукової роботи.

Перспективами подальших досліджень є визначення ефективних шляхів формування стресостійкості і комунікативної компетентності в процесі виконання зазначених заходів.

Бібліографія

- Trubavina I., Medvid M., Cwer A.M., Petryshyn L., Meshko H., *Substantiation of the advanced training program "Social work with military personnel and military-social work in the context of sustainable development goals"*, E3S Web Conf. Second International Conference on Sustainable Futures: Environmental, Technological, Social and Economic Matters (ICSF) 2021, vol. 280, № 04007, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202128004007/>.
- Trubavina I., Vasylieva S., Martyniuk A., *Analysis of the state of formation of future teacher's communicative competence as a condition of providing the quality of general secondary education*, The International Conference on History, Theory and Methodology of Learning (ICHTML), 26 March 2020, <https://doi.org/10.1051/shsconf/20207502006/>.
- Білоус Т.Л., Лазаренко О.О., Клімова С.М., Трубавіна І.М., *Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників органів внутрішніх справ до роботи в екстремальних умовах: монографія*, І.М. Трубавіна (ред.), Харків-Суми 2015, 174 с.

- Васильєва М.П., *Формирование коммуникативных умений как компонента педагогической культуры будущего учителя*, дисс... канд. пед. наук: 13.00.04/ Харьков 1996, 190 с.
- Ілляк О.О., *Людський фактор військових формувань: зміст, оцінювання та прогнозування: монографія*, Акад. внутр. військ МВС України, Харків 2012, 251 с.
- Курило В.С., Савченко С.В., Караман О.Л. (ред.), *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції*, зб. наук. праць, ДЗ “ЛНУ ім. Тараса Шевченка”, Старобільськ 2017, 427 с.
- Навчальна програма підвищення кваліфікації поліцейських підрозділів інформаційно-аналітичної підтримки (12 днів)*, ХНУВС, Харків 2021.
- Таймасов Ю.С., *Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності*, дис... д-ра пед. наук: 13.00.04, ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, Харків 2021, 522 с.
- Трубавіна І.М., Міршук О.Є., Чупрінова Н.Ю. (ред.), *І Міжнародна науково-практична конференція “Соціальні аспекти військово-професійної діяльності сектора безпеки і оборони: виклики сьогодення”*, збірник тез доповідей, НА НГУ, Харків 2021, 336 с.
- Трубавіна І.М., *Теоретичні та методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім’єю*, дис... д-ра пед. наук.: 13.00.05, ЛНУ ім. Тараса Шевченка, Луганськ 2009, 420 с.
- Трубавіна І., Бойко С., *Як організувати прискорене навчання майбутніх офіцерів в умовах війни*, [в:] *Сучасна війна: гуманітарний аспект*, збірник матеріалів V Міжнародної наук. конф. Харківського національного університету Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Харків 2021, с. 167-168.
- Трубавіна І.М., Каліна К.Є., Байдала В.В., *До питання про теоретичні основи соціальної роботи з військовослужбовцями*, „Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки” 2020, № 7(338), с. 211-224.
- Червоний П.Д., *Програма навчальної дисципліни “Професійно-психологічна підготовка поліцейського” вибіркового компонента освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 262 Правоохоронна діяльність Вибірковий блок № 2 (кримінальна поліція; підрозділи боротьби з торгівлею людьми)*, ХНУВС, Харків 2021.

Adrian Mokrzycki*

Komparatystyka regulacji prawnych systemów oceny programów telewizyjnych w Rzeczypospolitej Polskiej i Stanach Zjednoczonych oraz wpływu prawa Unii Europejskiej na polski system oceny programów telewizyjnych

W obecnym czasie zwiększenia powszechnego dostępu do telewizji oraz Internetu konieczna jest refleksja nad wpływem tej przestrzeni na społeczeństwo, a w szczególności na najmłodszych, którzy poprzez niewłaściwe korzystanie z tych środków mogą niewłaściwie kształtować osobowość. To z kolei może wpływać negatywnie na całość społeczeństwa w różnoraki sposób. Przykładem takiego wpływu jest anomia społeczna. Konieczne jest zatem podjęcie kroków umożliwiających doskonalenie form ochrony najmłodszych przed takim działaniem, a także wypracowywanie nowych rozwiązań służących temu.

Podstawa prawna

Formą ochrony przed dostępem do niewłaściwych treści i ograniczającym je, odpowiednio do określonej kategorii wiekowej jest System Ocen Programów Telewizyjnych w Polsce. Inaczej możemy powiedzieć, że jest to pewnego rodzaju kryterium wskazujące i dostosowujące dostępne w telewizji programy do odpowiedniej grupy wiekowej odbiorców. Zostało ono wprowadzone przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej ustawą o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 2 kwietnia 2004 r. Znowelizowanie wyżej wymienionej ustawy wymusiło przyjęcie rozporządzenia dostosowującego przepisy prawa medialnego do znowelizowanej ustawy. Bezpośrednim rezultatem dostosowania prawa medialnego było wydanie rozporządzenia przez Krajową Radę Radiofonii i Telewizji, które czyniło zadość wymaganiom określonym w nowelizacji. Rozporządzenie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z dnia 23 czerwca 2005 r. w sprawie kwalifikowania audycji lub innych przekazów mogących mieć negatywny wpływ na prawidłowy fizyczny, psychiczny lub moralny rozwój małoletnich oraz audycji lub innych przekazów przeznaczonych dla danej kategorii wiekowej mało-

* Adrian Mokrzycki, Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: adrianmokrzycki@poczta.fm

letnich, stosowania wzorów symboli graficznych i formuł zapowiedzi zostało przyjęte 23 czerwca 2005 r., wskazując czas jego obowiązywania od 15 sierpnia 2005 r. Aktem prawnym zmieniającym częściowo niniejsze rozporządzenie było rozporządzenie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z dnia 12 lipca 2011 r. Wprowadziło ono zmianę w zakresie formy graficznej symboli określających maksymalny wiek oglądających audycję bądź program telewizyjny. Oznacza to, że system oceny programów telewizyjnych w Polsce pomimo tego, że został ustanowiony przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej w drodze ustawy, zmieniany jest na podstawie rozporządzenia wydawanego przez Krajową Radę Radiofonii i Telewizji w zakresie formy graficznej oznaczeń w załączniku do rozporządzenia. Podobnie jest z ustaleniem godzin emisji programów oznaczonych znakiem „16”. Czas emisji programów dla nieletnich powyżej szesnastego roku życia nie został ustalony ustawowo, więc możliwa jest zmiana godzin emisji tych programów w drodze rozporządzenia KRRiT. Zatem ustawodawca chcąc dokonać zmiany pasma godzinowego, w których emitowane mogą być treści zagrażających fizycznemu, psychicznemu lub moralnemu rozwojowi małoletnich, czyli treści przeznaczone dla osób dorosłych powyżej osiemnastego roku życia, oznaczone znakiem „czerwonym” wymagają zmiany art. 18 ust. 5 ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r., zgodnie z brzmieniem przepisu : *Audycje lub inne przekazy, zawierające sceny lub treści mogące mieć negatywny wpływ na prawidłowy fizyczny, psychiczny lub moralny rozwój małoletnich, inne niż te, o których mowa w ust. 4, mogą być rozpowszechniane wyłącznie w godzinach od 23 do 6.*

Kompetencje Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji w zakresie systemu oceny programów telewizyjnych

Dostosowanie prawa medialnego polegało między innymi na wprowadzeniu nakazu wyświetlania graficznych oznaczeń określających kategorie wiekowe odpowiednie dla nadawanego programu, które zostały podzielone według symboli i stopni. Działanie to w pewnie sposób uformowało i wprowadziło w Polsce system oceny programów telewizyjnych. Warto odpowiednio zastanowić się nad kompetencjami Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, która to poprzez rozporządzenia wpływa na niniejszy system. Istotne jest, że na mocy tejże nowelizacji Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji nie posiada właściwości określania które oznaczenie jest

odpowiednie dla konkretnego programu, ale kompetencja ta należy do nadawcy, który na podstawie własnych kryteriów dopasowuje wiekowe oznaczenia do nadawanego programu. Ta dowolność może mieć również negatywne skutki i może powodować duży subiektywizm nadawców dopasowujących oznaczenia do programu. To może prowadzić do sytuacji w której młodzież ma dostęp do treści które stanowczo nie są odpowiednie dla nich oraz są szkodliwe dla ich właściwego rozwoju. Do właściwości Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji w tym zakresie należy jedynie przeprowadzanie badań sprawdzających właściwość stosowanych przez nadawców oznaczeń. Istotne jest również ograniczenie KRRiT dotyczące normowania czasu wyświetlania znaku oraz wskazywania, które audycje powinny być oznakowane, a które tego nie wymagają. Ustawodawca reguluje to w ustawie radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r., wskazując, że oznakowania muszą widnieć podczas czasu wszystkich audycji telewizyjnych oraz, że muszą być oznakowane wszystkie audycje¹, za wyjątkiem tych które są ustawowo wyłączone z tego obowiązku. Wyłączenie wyżej wymienione dotyczy między innymi programów informacyjnych i sportowych, reklam, telesprzedaży etc². Może to się wydawać uzasadnione, jednakże zważając na znaczenie marketingu i reklamy w dzisiejszym społeczeństwie, brak wymogu oznakowania reklam może stanowić „udogodnienie” dla nadawców umożliwiające przekazywanie w sposób legalny niewłaściwych i nieodpowiednich treści dla młodszego pokolenia. Do stosowania oznaczeń określonych w rozporządzeniu Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji nie są zobowiązani nadawcy, którzy nie są ustanowieni na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej emitujący programy w języku polskim. Przykładem tego może być Carton Network lub HBO³. Mogą oni określać własne oznakowania i sposoby komunikowania o dostosowaniu programu do określonej grupy wiekowej. Możemy zatem *expressis verbis* wnioskować, że do przewodnich kompetencji w zakresie kształtowania systemu ocen programów telewizyjnych KRRiT należy podział małoletnich na kategorie wiekowe oraz symbole graficzne odpowiednie przedmiotowemu zagadnieniu.

¹ Ustawa z dnia 29 grudnia o radiofonii i telewizji, Dz. U. 1993 Nr 7 poz. 34, art. 5a.

² Ibidem, art. 5b.

³ https://cartoonnetwork.fandom.com/pl/wiki/System_klasyfikacji_wiekowej_program%C3%B3w_telewizyjnych [11.07.2021].

Wpływ reklamy alkoholu na bezpieczeństwo nieletnich oraz system oceny programów telewizyjnych w Polsce

Istotne dla przywołanego na początku bezpieczeństwa nieletnich w przestrzeni telewizji bądź radia jest dotycząca reklamy piwa. Co prawda w Polsce nie jest dozwolona reklama alkoholu powyżej 0,5%, jednakże wyłączone od tego obowiązku jest piwo. Zezwolenie na jego reklamę daje ustawa z dnia 26 października 1982 r., której zapis mówi: *Zabrania się na obszarze kraju reklamy i promocji napojów alkoholowych, z wyjątkiem piwa, którego reklama i promocja jest dozwolona (...)*. Przedmiotem rozważań może być analiza czy jest to słuszne stanowisko. Często bowiem istnieje przeświadczenie, że to alkohol lekki i bezpieczny. Jednakże warto aby nadawcy programów telewizyjnych się zastanowili nad brakiem jego szkodliwości gdyż w ostatnich latach zgodnie z danymi które przedstawia Polska Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych spożycie piwa na jednego mieszkańca Polski to nawet ponad sto litrów rocznie⁴, Ten „lekki i bezpieczny” alkohol staje się coraz częściej powodem alkoholizmu, także wśród nieletnich. Społeczeństwo zadaje sobie zatem pytanie czy pomimo eskalacji tego problemu przyzwolenie reklamę alkoholu w postaci piwa w przestrzeni radia i telewizji przez ustawodawcę stanowi dobre rozwiązanie. Powyżej wspomniana ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości w artykule 13¹ ust. 2 formułuje ograniczenia w tym zakresie, a wśród nich wylicza ograniczenie co do godzin reklamy piwa. Ograniczenie to brzmi : *Reklama i promocja piwa, o której mowa w ust. 1, nie może być prowadzona: telewizji, radiu, kinie i teatrze między godziną 6:00 a 20:00*. Pomimo, że jest ono dostępne dopiero dla osób, które ukończyły osiemnasty rok życia, to jego reklama możliwa jest w paśmie telewizyjnym, gdzie dopuszczane są zgodnie z systemem ocen programów telewizyjnych na przykład programy dla młodzieży powyżej szesnastego roku życia dla której alkohol jest prawnie zakazany. To właśnie młodzież w tym przedziale wiekowym jest najbardziej narażona na złe wpływy. Także poprzez niewłaściwe oddziaływanie telewizji, internetu bądź radia. Na podstawie powyższego przykładu warto zwrócić uwagę na konieczność wyłączenia reklam niebezpiecznych dla nieletnich z katalogu audycji i programów, dla których nie ma obowiązku oznaczenia symbolem wskazanym w obowiązującym rozporządzeniu Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z dnia 12 lipca 2011 r. w sprawie

⁴ <https://www.parpa.pl/index.php/badania-i-informacje-statystyczne/statystyki> [1.07.2021].

czasu oraz ramowego podziału czasu przeznaczanego na rozpowszechnianie nieodpłatnie audycji wyborczych, trybu postępowania dotyczącego podziału czasu, zakresu rejestracji oraz sposobu przygotowania i emisji audycji wyborczych w programach publicznej radiofonii i telewizji poprzez zmianę ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r. Wprowadzenie obowiązku oznaczenia reklam, ale tylko tych które mogą rodzić niebezpieczeństwo dla małoletnich zwracałoby uwagę na konieczność przerywania oglądania danej reklamy przez małoletniego, a także zwrócenie uwagi rodziców na ten problem. Dla właściwości i prawidłowości funkcjonowania tego rozwiązania konieczne jest wyznaczenie ram czasowych emisji reklam stanowiących zagrożenie dla nieletnich pomiędzy 24.00 a 6.00, gdzie mogłyby być emitowane reklamy takie jak chociażby wspomniana reklama piwa. Przeciwnicy tego rozwiązania mogą wskazywać, że możliwe jest usunięcie reklamy jakiegokolwiek alkoholu z przestrzeni telewizji. O ile może wydawać się to nawet bezpieczniejsze i łatwiejsze w wykonaniu, to likwiduje to problem reklam związanych tylko z alkoholem, a jak to zostało wspomniane wcześniej w tymże opracowaniu stanowi on jedynie przykład ukrytych niewłaściwych i niebezpiecznych treści w reklamie emitowanej za pośrednictwem lub radia.

Wpływ programów pornograficznych na bezpieczeństwo nieletnich oraz system oceny programów telewizyjnych

Istotne dla bezpieczeństwa młodzieży, ich zdrowia oraz odpowiedniego psychicznego i emocjonalnego rozwoju jest walka z dostępem do szkodliwych treści o charakterze pornograficznym, która także dokonuje się na gruncie mediów oraz internetu. Ustawa o radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r. w artykule 18 ust. 5 wprowadza zakaz transmisji audycji lub innych przekazów zawierających sceny lub treści mogące mieć negatywny wpływ na prawidłowy fizyczny, psychiczny lub moralny rozwój małoletnich. Niniejszy zapis dotyczy również treści pornograficznych, które bywają ukrywane poprzez sprawne działanie nadawców. Kontrowersyjny jest również dostęp do kanałów o profilu pornograficznym które całodobowo emitują tego rodzaju treści. Co prawda są to kanały na żądanie, ale ich obecność na polskim rynku medialnym może przedostać się do nieletnich, gdyż poprzez usługę SMS mogą wykupić do nich dostęp. Dotychczas usprawiedliwieniem tego było obowiązywanie dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej o audiowizualnych usługach

gach medialnych (89/552/EWG). W 2018 r. przyjęto zmienioną dyrektywę o audiowizualnych usługach medialnych w celu uwzględnienia zmian w krajobrazie medialnym Europy, której obowiązek implementacji do polskiego porządku prawnego Rzeczypospolita Polska miała spełnić do 19 września 2020 r. Rzeczypospolita Polska jednakże tego nie uczyniła co skutkowało wszczęciem przez Komisję Europejską postępowania przeciwko Polsce w tej sprawie oraz 23 innym państwom⁵. Podobnie jak w poprzednim brzmieniu, dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych nie wprowadza regulacji uniemożliwiających funkcjonowanie kanałów pornograficznych całodobowo. Wspomina ona w artykule 6a, że audycje, które mogą „zaszkodzić fizycznemu, psychicznemu lub moralnemu rozwojowi małoletnich”, są udostępniane jedynie w taki sposób, by małoletni w zwykłych okolicznościach nie mogli ich słuchać ani oglądać⁶. Zapis artykułu 6a niniejszej dyrektywy mówi, że państwa członkowskie stosują odpowiednie środki w celu zapewnienia, by audiowizualne usługi medialne świadczone przez dostawców usług medialnych podlegających ich jurysdykcji, które mogą zaszkodzić fizycznemu, psychicznemu lub moralnemu rozwojowi małoletnich, były udostępniane jedynie w taki sposób, by małoletni w zwykłych okolicznościach nie mogli ich słuchać ani oglądać. Środki te mogą obejmować wybór godzin nadawania, narzędzia weryfikacji wieku lub inne rozwiązania techniczne. Muszą być proporcjonalne do potencjalnej szkodliwości audycji. Polskie prawodawstwo nie może nic zmienić w tym zakresie na gruncie prawa krajowego gdyż jak to zostało wspomniane nadawcy nieustanowieni na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej nie stosują ustawy o radiofonii i telewizji. Podobna jest sytuacja kiedy w teledyskach emitowanych poprzez zagraniczne telewizje muzyczne przedstawiane są sceny erotyczne, które mogą prowadzić młodzież do zainteresowania pornografią, a w dalszej perspektywie uzależnienia od niej. Rzeczypospolita Polska nie ma możliwości zmian w prawie ze wzglę-

⁵ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/pl/ip_20_2165 [2.07.2021].

⁶ Dyrektywa PE I RADY (UE) 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych, art. 6aio

du na obowiązującą jeszcze dyrektywę „telewizji bez granic”. Możliwym rozwiązaniem konwalidującym tę sytuację byłoby transponowanie do polskiego porządku prawnego zmienionej dyrektywy o audiowizualnych usługach medialnych w taki sposób aby na gruncie polskiego prawa zmienić regulacje określone w art. 1a ust. 2 ustawy o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 2 kwietnia 2004 r. Konieczna byłaby zmiana obligatoryjnego warunku posiadania siedziby na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez nadawcę ustanowionego na terytorium Polski. Wykreślenie tego warunku pozwoliłoby zacząć stosować obecne w polskim systemie prawnym rozwiązania dotyczące systemu oceny programów telewizyjnych lub przynajmniej część tych rozwiązań dotyczącą ochrony i bezpieczeństwa nletnich przed niewłaściwymi treściami emitowanymi przez media, które na terenie Rzeczypospolitej Polskiej rzeczywiście działają i emitują niewłaściwe treści, mogące mieć destrukcyjny wpływ na młode pokolenie. Innym możliwym rozwiązaniem mogłoby być uchylenie art. 1a ust. 1 ustawy o zmianie ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 2 kwietnia 2004 r. i wprowadzenie zapisu o stosowaniu ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r. wobec wszystkich nadawców emitujących na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Można jednak wnioskować, że trudniejszym rozwiązaniem byłaby wyżej proponowana transpozycja dyrektywy, ale byłoby to rozwiązanie możliwe gdyż implementacja dyrektywy do krajowego porządku prawnego wiąże co do jej celu. *Oznacza to, że pewnego rodzaju swobodę z której mógłby skorzystać polski ustawodawca zabezpieczając bezpieczeństwo nletnich przed pornografią stanowiącą realne i poważne zagrożenie.*

Propozycje legislacyjne

Odnosząc się stricte do oceny systemu programów telewizyjnych w Rzeczypospolitej Polskiej, możemy zauważyć, że przedział pomiędzy godziną 23:00 a 6:00 w którym emitowane mogą być treści zagrażające fizycznemu, psychicznemu lub moralnemu rozwojowi małoletnich jest zbyt mały. Możliwym rozwiązaniem byłoby oznaczenie tego przedziału jako godziny od 24:00 do 6:00. Jak to zostało wspomniane na początku niniejszego opracowania, zmiana tego wymaga zmiany ustawy art. 18 ustawy o radiofonii i telewizji z dnia 29 grudnia 1992 r. Dobrym rozwiązaniem byłaby również zmiana w zakresie godzin emisji programów, które są przeznaczone dla osób powyżej szesnastego roku życia. Potencjal-

nym rozwiązaniem byłaby emisja programów dla osób powyżej szesnastego roku do godziny 22:00. Zmiana ta wymagałaby zmiany rozporządzenia z dnia 12 lipca 2011 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie kwalifikowania audycji lub innych przekazów mogących mieć negatywny wpływ na prawidłowy fizyczny, psychiczny lub moralny rozwój małoletnich oraz audycji lub innych przekazów przeznaczonych dla danej kategorii wiekowej małoletnich, stosowania wzorów symboli graficznych i formuł zapowiedzi.

Komparatystyka systemu oceny programów telewizyjnych w Polsce z systemem TV Parental Guidelines obowiązującym w Stanach Zjednoczonych

Dla porównania warto również zwrócić uwagę na systemy oznaczeń programów telewizyjnych w innych krajach. Przykładem mogą być Stany Zjednoczone i obowiązujący tam system TV Parental Guidelines. Jego powstanie zostało ogłoszone 19 grudnia 1996 r. Uległ on modyfikacji w dniu 1 sierpnia 1997 r. ze względu na przedstawienie zrewidowanego systemu ocen Federalnej Komisji Łączności. Ostateczną akceptację zmian Federalna Komisja Łączności wyraziła 12 marca 1998 r. Zmiana ta wprowadzała stosowanie deskryptorów. Potrzebę ustanowienia tego systemu wyraził Kongres Stanów Zjednoczonych w ustawie o telekomunikacji, kierując do przemysłu rozrywkowego wezwanie do ustanowienia dobrowolnego systemu ocen programów telewizyjnych. W pracach nad przygotowaniem tego systemu brały udział organizacje społeczne a wśród nich między innymi: National Cable & Telecommunications Association, National Association of Broadcasters. Celem systemu Parental Guidelines jest wskazanie, do jakiej grupy wiekowej jest kierowany określony program. Ponadto pełni funkcję informatora, który wskazuje, że dany materiał może być nieodpowiedni dla pewnych osób. Podobnie jak w Polsce system oceny programów telewizyjnych TV Parental Guidelines tworzy pięć kategorii oceny programów telewizyjnych. Są one jednak różne od tych które tworzą polski system oceny programów telewizyjnych. Oprócz oznaczeń wiekowych wprowadza również deskryptory treści, które stosuje się odpowiednio do oznaczeń wiekowych systemu. Pierwszym oznaczeniem systemu TV Parental Guidelines jest oznaczenie TV-Y (All Children). Oznacza to, że program przeznaczony jest dla wszystkich dzieci. Drugim oznaczeniem jest TV-Y7 (Directed to Older Children). Za jego pomocą

oznacza się programy telewizyjne które są przeznaczone dla starszych dzieci, które ukończyły siódmy rok życia. W przypadku tego oznaczenia możliwe jest zastosowanie deskryptora FV, oznaczającego sceny przemocy w programach przeznaczonych dla dzieci. Trzecim oznaczeniem w systemie oceny programów telewizyjnych Stanów Zjednoczonych jest oznaczenie TV-G (General Audience), które informuje widzów, że program przeznaczony jest dla ogółu publiczności. Do tego oznaczenia nie stosuje się żadnego z deskryptorów. Kolejnym oznaczeniem jest TV-PG (Parental Guidance Suggested), który wskazuje konieczność nadzoru rodzicielskiego, gdyż treści oznaczone tym znakiem mogą nie nadawać się dla młodszych dzieci. W przypadku tego oznaczenia możliwe jest zastosowanie deskryptora D oznaczającego sukcesywny dialog oraz rozmowy o treści seksualnej, deskryptora L oznaczającego mocny lub ostry język, deskryptora S wskazującego, że w programach mogą pojawiać się sytuacje seksualne oraz deskryptora V informującego o scenach łagodnej przemocy. Przedostatnim oznaczeniem w systemie jest TV-14 (Parents Strongly Cautioned). Do tego oznaczenia mogą być stosowane deskryptory, które są stosowane do oznaczenia TV-PG. Ostatnim oznaczeniem systemu TV Parental Guidelines jest TV-MA (Mature Audience Only). Programy które zostały tak oznakowane są przeznaczone wyłącznie do oglądania przez osoby dorosłe. Do tego oznaczenia mogą być stosowane deskryptory L, S, V, których znaczenie zostało wyjaśnione w poprzednich przykładach⁷.

Bibliografia

- Bielawski P., Ostrowski A., *Media Publiczne*, wydawnictwo Lena, Wrocław 2010.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej 2018/1808 z dnia 14 listopada 2018 r. zmieniająca dyrektywę 2010/13/UE w sprawie koordynacji niektórych przepisów ustawowych, wykonawczych i administracyjnych państw członkowskich dotyczących świadczenia audiowizualnych usług medialnych, (PE/33/2018/REV/1).
- Dzierżyńska-Mielczarek J., *Rynek telewizyjny w Polsce, studia medioznawcze*, Wydawnictwo ASPRA-JR, Warszawa 2013.
- Rozporządzenie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z dnia 12 lipca 2011 r. w sprawie czasu oraz ramowego podziału czasu przeznaczonego na rozpowszechnianie nieodpłatnie audycji wyborczych, trybu postępowania dotyczącego podziału czasu, zakresu rejestracji oraz sposobu przygotowania i emisji audycji wyborczych w programach publicznej radiofonii i telewizji, (Dz.U. 2011 nr 154 poz. 915).

⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/TV_Parental_Guidelines [11.07.2021].

- Rozporządzenie Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji z dnia 23 czerwca 2005 r. *w sprawie kwalifikowania audycji lub innych przekazów mogących mieć negatywny wpływ na prawidłowy fizyczny, psychiczny lub moralny rozwój małoletnich oraz audycji lub innych przekazów przeznaczonych dla danej kategorii wiekowej małoletnich, stosowania wzorów symboli graficznych i formuł zapowiedzi*, (Dz.U. 2005 nr 130 poz. 1089).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. *o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi* (Dz.U. 1982 nr 35 poz. 230).
- Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. *o radiofonii i telewizji*, telewizji (Dz.U. 1993 nr 7 poz. 34).

**Masowa inwigilacja w Zjednoczonym Królestwie.
Historyczne i prawne aspekty zjawiska w obszarze
życia prywatnego obywateli na przestrzeni
XX i XXI wieku**

Zjawisko masowej inwigilacji wciąż pozostaje zagadnieniem niedostatecznie przeanalizowanym z perspektywy przedstawicieli nauk prawnych i historycznych¹. Mimo kilku istniejących już kompleksowych opracowań, problematyka ta wciąż budzi wiele niejasności i kontrowersji, na co wskazują pojawiające się regularnie doniesienia medialne jak również raporty organizacji międzynarodowych z całego świata².

Sposób prowadzonej kontroli oraz zakres ingerencji w prawo do prywatności jednostek pozostają zróżnicowane, przyjmując niższy bądź wyższy stopień nasilenia w zależności od szerokości geograficznej. Na tle innych państw demokratycznych to właśnie na terenie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej w ciągu ostatnich kilkunastu lat stworzono jeden z najbardziej rozbudowanych i zaawansowanych technologicznie systemów nadzoru i kontroli społecznej. Na przestrzeni kolejnych dekad był on stopiono rozbudowywany przez kolejne rządy Wielkiej Brytanii, poprzez rozwijanie rozległej sieci monitoringu przemysłowego (CCTV) liczącej 6 milionów kamer na terenie całego kraju³, wykorzystanie dronów do prowadzenia monitoringu naziemnego oraz przyznanie szerokich uprawnień policji i innym służbom w zakresie wykonywania czynności operacyjno-rozpoznawczych i dochodzeniowo-śledczych.

Wraz z pojawieniem się nowych form wywiadowczych gromadzenia danych i pozyskiwania informacji od dostawców telekomunikacyjnych

* Michał Wołotowski, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, e-mail: mi.wolotowski@gmail.com

¹ V. Bakir, „*Veillant Panoptic Assemblage*”: *Mutual Watching and Resistance to Mass Surveillance after Snowden*, „*Surveillance: Critical Analysis and Current Challenges (part II)*” 2015, nr 3, s. 20.

² J. Lynch, *Law Enforcement Use of Face Recognition Technology*, Electronic Frontier Foundation, 2020.

³ W Zjednoczonym Królestwie, na każde 10 mieszkańców przypada jedna kamera monitoringu. Stawia to Wielką Brytanię na drugim miejscu w zestawieniu najpilniej nadzorowanych państw świata. Zob. <https://bigbrotherwatch.org.uk/2020/12/bbc-debate-on-mass-cctv-and-the-surveillance-state> [30.07.2021].

w prawie Zjednoczonego Królestwa powołano również kilka obszernych regulacji odnoszących się do uprawnień służb specjalnych oraz retencji danych. W jednej z nich⁴ zawarto definicję legalną nadzoru, która w sposób enumeratywny zalicza do niej czynności z zakresu: a) monitorowania, obserwowania, podsłuchiwanie danej osoby, jej ruchów, konwersacji oraz innych czynności b) utrwalania jakichkolwiek informacji pozyskanych w drodze monitorowania, obserwowania i podsłuchiwania, uzyskanych w trakcie prowadzonego nadzoru c) Nadzoru prowadzonego z wykorzystaniem właściwych środków technicznych.

W XXI wieku, państwa europejskie uważnie przyglądały się dynamicznemu rozwojowi technologii śledczej oraz praktykom stosowania masowej inwigilacji na terenie Zjednoczonego Królestwa. Choć władze angielskie chwaliły swoje ustawodawstwo za jego skuteczność w przeciwdziałaniu cyberprzestępczości oraz terroryzmowi to na arenie międzynarodowej podnoszono obawy o osłabienie standardów dotyczących ochrony życia prywatnego oraz tajemnicy korespondencji. Wielka Brytania będąc stroną Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych musiała również odpowiadać na zarzut naruszenia przepisów o prawie do poszanowania życia prywatnego oraz wolności do wyrażania opinii – art. 8 i 10 EKPC⁵.

Odmienne spojrzenie na kwestię indywidualizmu i poszanowania prawa do prywatności obywateli w zachodniej części Europy kontynentalnej świadczą nie tylko o różnicach kulturowych i politycznych między starym kontynentem a Wielką Brytanią, ale przede wszystkim pokazują brak jednolitej wizji europejskiej strategii w dziedzinie bezpieczeństwa wewnętrznego. Powyższe potwierdza też, że niektóre państwa posiadają większe predyspozycje do ingerencji w prawo do prywatności swoich obywateli, a sam stosunek władzy do stosowania inwigilacji oraz nadzoru podlegał ewolucji z uwagi na określone czynniki historyczne, które we właściwym czasie przyczyniły się do ukształtowania obowiązujących ram prawnych.

⁴ *Regulation of Investigatory Powers Act 2000*, c. 23.

⁵ Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu z 13.9.2018 r. w sprawie *Big Brother Watch i Inni przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skargi nr 58170/13, 62322/14 oraz 24960/15.

Reforma systemu pocztowego w Wielkiej Brytanii

Jak już wspomniano w wstępie, czynniki historyczne miały wpływ na ukształtowanie się współczesnego zjawiska kontroli społecznej oraz nadzoru w Wielkiej Brytanii. Pierwsze wzmianki o stosowaniu przez urzędy państwowe metod z obszaru inwigilacji sięgają jeszcze czasów Wiktoriańskich, a dokładniej lat czterdziestych XIX wieku, gdy w Zjednoczonym Królestwie ujawnił się głęboki kryzys polityczny spowodowany skandalem szpiegowskim z udziałem *Royal Mail*. Warto nadmienić, że był to również okres, który niewątpliwie zapisał się w historii Zjednoczonego Królestwa jako czas głębokich reform oraz rewolucji w obszarze technologii komunikowania się. To właśnie wtedy przez kraj przeszła pierwsza fala przebudowy kolei, która całkowicie zmieniła transport fizyczny i przyczyniła się do ułatwienia przemieszczania się między obszarami zurbanizowanymi. Wynalezienie telegrafu elektrycznego pozwoliło natomiast na komunikowanie się między sobą na większą skalę niż dotąd, pokonując tym samym czas i przestrzeń⁶.

Przemiany w sposobie przemieszczania i komunikowania się wymusiły również daleko idące zmiany w krajowym systemie pocztowym. Jej dotychczasowy model funkcjonowania wciąż pozostawał bowiem stosunkowo archaiczny i podatny na nadużycia oraz korupcję. Wynikało to z faktu, że pierwotna opłata pocztowa była uzależniona od odległości między nadawcą, a adresatem listu oraz jego zawartością (stąd powszechna do lat 30 XIX wieku praktyka wędrowki tego samego listu między korespondującymi, w celu obniżenia kosztów i oszczędności papieru). Ponadto, po stronie kolejnych rządów nie było interesu w tym, aby taki stan rzeczy zmienić, co wynikało z faktu, że wysokie opłaty pocztowe były ważnym źródłem dochodów państwa, szczególnie w okresie toczących się wojen. Z drugiej strony, wzrastające podatki oraz opłaty na rzecz państwa, doprowadziły do sytuacji, w której osoby o niskich dochodach nie mogły sobie pozwolić na regularną wysyłkę listów do członków rodzin emigrujących do pracy w fabrykach.⁷ Te oraz inne bolączki dotychczasowego systemu przedstawił Rowland Hill – autor kampanii społecznej na rzecz przeprowadzenia reformy pocztowej w Wielkiej Brytanii. W swojej broszurze z 1837 r. zatytułowanej „Reforma urzędu pocztowego” przekony-

⁶ J. Gleick, *The Information: A History, a Theory, a Flood*, Pantheon Books 2011, p. 125-168.

⁷ K. Levitan, *Migration, Empire, and the Penny Post*, [w:] M. Ruiz (red.), *International Migrations in the Victorian Era*, Brill 2018, s. 187-213.

wał, że wprowadzenie jednolitej stawki pocztowej w wysokości jednego pensa⁸ za wysyłkę wszystkich listów doręczanych do miast na terenach Wysp Brytyjskich nie przekraczających pół uncji zwiększy wydajność poczty, która stanie się też dostępna dla ogółu społeczeństwa brytyjskiego, co w konsekwencji zabezpieczy pobierany z niej dochód⁹.

Kampania Rowlanda Hilla i publikacja przez niego broszury w 1837 r. przekonała Parlament brytyjski i doprowadziła do wdrożenia niezbędnych reform w systemie pocztowym. Ostatecznie Izba Gmin przegłosowała ustawę pocztową (*Postage act*), która weszła w życie 17 sierpnia 1839 r., ustanawiając na terenie Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii pierwszą jednolitą pocztę pensową (*Uniform Penny Post*). Wprowadziła ona jednolitą opłatę pocztową w wysokości jednego pensa za przesyłkę nieprzekraczającą pół uncji wagi. Ponadto powołano jednolite i proporcjonalne stawki dla przesyłek o wyższych gabarytach¹⁰ i wprowadzono system przedpłaty za wysyłkę wszystkich listów, które po uiszczeniu opłaty były oznaczane pierwszym na świecie znaczkiem pocztowym, znanym jako *Penny Black*, aby przyspieszyć proces dostawy poczty¹¹.

Powyższe rozwiązania sprawiły, że reforma odniosła sukces w czasie postępującego procesu stabilizacji sytuacji mieszkańców miast, przechodzących gwałtowne przemiany społeczne. Zreformowana poczta zapewniła bezpieczną i tanią wysyłkę listów dzięki czemu nastąpiło wypromowanie wymiany informacji niezbędnych dla płynnej gospodarki przemysłowej, co znacząco przybliżyło ówczesnie żyjących do zjawiska, które dzisiaj nazwalibyśmy mianem „Społeczeństwa informacyjnego”. Urząd Pocztowy stał się na tyle wydajny, że możliwym stało się prowadzenie rozmów epistolarnych oraz umawianie się i prowadzenie spotkań w ciągu

⁸ Ówczesny jeden pens z 1840 roku dzisiaj miałby równowartość 0,38 funta. Zob. <https://www.measuringworth.com> [28.07.2021].

⁹ Rowland Hill w swojej broszurze wskazał trzy argumenty za powyższym rozwiązaniem. Po pierwsze, wskazywał że przeciętny koszt wysyłki jednego listu z jednego miasta do drugiego nie przekroczyłby wysokości jednego pensa. Po drugie, restrukturyzacja systemu pocztowego obniży szacowany koszt i czas pracy. Po trzecie reforma zwiększy popularność korzystania z poczty co przełoży się na wyższe dochody dla skarbu państwa. Zob. K. Koehler, 'A Modern Wessex of the Penny Post': *Hardy's Postal Imagination*, „The Thomas Hardy Journal” 2016, nr 32, s. 29-49.

¹⁰ Wysokość opłat pocztowych zawierał regulamin Poczty Królewskiej (*Uniform Penny Post*) z dnia 7 stycznia 1840 r. Zob. <http://vichist.blogspot.com/2010/05/penny-post.html> [28.07.2021].

¹¹ Pierwszy na świecie znaczek przedstawiał wizerunek królowej Wiktorii. Zob. <https://www.bbc.com/news/business-48844278> [28.07.2021].

jednego dnia przy jednocześnie niższych kosztach. Wprowadzenie jednolitej usługi *Penny Post* zabezpieczyło również prywatność korespondencji. Przed wprowadzeniem reform, dość popularną praktyką było bowiem prowadzenie nieoficjalnego obiegu przesyłek epistolarnych poza systemem pocztowym co wynikało z chęci uniknięcia opłat pocztowych¹².

1844 Post Office Espionage Scandal

W 1844 r., na kanwie niniejszych reform wybuchł skandal, gdy wywodzący się z partii konserwatywnej rząd Roberta Peela został przyłapany na praktyce otwierania prywatnych listów i korespondencji za pośrednictwem Urzędu Pocztowego. Wydarzenie to zostało później nazwane przez historyków *1844 Post Office Espionage Scandal* i było pierwszą współczesną paniką dotyczącą prowadzonej przez władze masowej inwigilacji oraz naruszenia prywatności obywateli. Co ciekawe, w latach 90. XVIII wieku panowała dość powszechna praktyka zaglądania do prywatnej korespondencji przez pracowników Urzędu Pocztowego, co nie budziło wcześniej kontrowersji¹³.

Skandal szpiegowski w Urzędzie Pocztowym z 1844 r. miał swoją genezę w prośbie ambasadora Austrii, barona Philippa von Neumanna, skierowanej do brytyjskiego sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, Jamesa Grahama¹⁴. W tym okresie Rząd austriacki był zainteresowany działalnością Giuseppe Mazziniego, założyciela ruchu Młodych Włoch, pragnącego pod hasłem zjednoczenia ziem włoskich doprowadzić do wyzwolenia spod panowania austriackiego. Po serii nieudanych insurekcji, w 1837 r. Mazzini udał się na emigrację do Londynu, co nie umknęło uwadze ówczesnemu Ambasadorowi Austrii w Zjednoczonym Królestwie – baronowi Philippe von Neumann. W konsekwencji austriacki ambasador skierował nieoficjalną prośbę do brytyjskiego sekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych – Jamesa Grahama, aby poczynania Mazziniego były uważnie obserwowane. W rezultacie, 1 marca 1844 r. Graham polecił Stałemu sekretarzowi w Urzędzie Pocztowym, aby wszystkie listy wysłane do Mazziniego były wyciągane z worków poczto-

¹² S. Graveson, *The Uniform Penny Post*, „Journal of the Royal Society of Arts” 1940, nr 4562, s. 638.

¹³ B. Porter, *Plots and Paranoia: a history of political espionage in Britain, 1790-1988*, Unwin Hyman, London 1989, s. 16-30.

¹⁴ K. Lawson, *Personal Privacy, Letter Mail, and the Post Office Espionage Scandal, 1844*, https://www.branchcollective.org/?ps_articles=kate-lawson-personal-privacy-letter-mail-and-the-post-office-espionage-scandal-1844 [28.07.2021].

wych, otwieranie, kontrolowane pod względem treści oraz kopiowane. Kopie listów były następnie przekazywane Neumannowi za pośrednictwem brytyjskiego ministra spraw zagranicznych – lorda Aberdeen, a listy były ponownie zapieczętowywane i odsyłane do Mazziniego¹⁵.

Mazzini powziął wątpliwość co do nietykalności swojej korespondencji prowadzonej z innymi rewolucjonistami¹⁶. W petycji przedstawionej w parlamencie 14 czerwca 1844 r., Mazzini zwrócił się do Grahama o przedstawienie powodu prowadzonej wobec niego inwigilacji oraz zażądał zaprzestania stosowania tego rodzaju praktyk. James Graham w swojej odpowiedzi wskazał, że „Parlament powziął zaufanie wobec prowadzonych przez Grahama działań, a dociekanie konkretnych przyczyn tej działalności jak i składanie wyjaśnień nie leży w interesie publicznym”¹⁷. Sytuacja zaogniła się 24 czerwca, gdy Thomas Slingsby Duncombe wywodzący się z ruchu radykałów przedstawił w Izbie Gmin drugą petycję, w której wskazał, że „w ramach jednego nakazu otwarto od 60 do 70 listów skierowanych do Mazziniego od 25-30 różnych osób, w sytuacji gdy prawo wymagało wydania odrębnego nakazu kontroli dla każdego listu”. Ponadto, Duncombe wskazywał, że znaczники czasu zawarte na listach zostały zmienione, aby zatuszować ingerencję osób trzecich. Niektórzy politycy reprezentujący ugrupowania liberalne (wigowie) tacy jak Richard Sheil czy Thomas Babington Macaulay wzywali z kolei do przeprowadzenia śledztwa wobec „odrażającej” praktyki otwierania listów noszących znamiona „rosyjskiego despotyzmu”¹⁸. Politycy z ugrupowania wigów domagali się również, aby Minister Graham złożył wyjaśnienia, w jaki sposób była prowadzona kontrola korespondencji i czy nie objęła ona większego kręgu osób.

Skandal jaki wybuchł na wskutek ujawnienia działań Ministra Spraw Wewnętrznych wpłynął na politykę zagraniczną w latach 1847-

¹⁵ M. Stone, *Joseph Mazzini, English Writers, and the Post Office Espionage Scandal: Politics, Privacy, and Twenty-First Century Parallels*, https://www.branchcollective.org/?ps_articles=marjorie-stone-on-the-post-office-espionage-scandal-1844 [28.07.2021].

¹⁶ Rewolucjoniści wysyłali do Mazziniego listy, w których papier był złożony w specyficzny sposób lub zawierały ziarna maku lub piasku. Gdy Mazzini odkrył, że listy po dostarczeniu do niego były złożone w inny sposób bądź nie miały w sobie ziaren stało się jasne, że były one wcześniej otwierane. Zob. D. Vincent, *The Origins of Public Secrecy in Britain*, „Transactions of the Royal Historical Society” 1991, nr 6, s. 229-248.

¹⁷ K. Lawson, *Personal Privacy...*, op. cit.

¹⁸ F.B. Smith, *British Post Office Espionage, 1844*, „Historical Studies” 1970, nr 54, s. 189-203.

49¹⁹. W wielu włoskich państwach, takich jak Rzym, Toskania, czy Mediolan nastąpiło poruszenie związane z działalnością Mazziniego na emigracji. Wielu pisarzy angielskich również otwarcie krytykowało działalność urzędników państwowych. Charles Dickens²⁰ publicznie stanął w obronie włoskiego patrioty, krytykując sytuację, w której treść prywatnych listów stała przedmiotem rządowego szpiegostwa.

Cztery lata od reformy poczty, ujawnienie przez sympatyków Mazziniego praktyk zaglądania do prywatnych listów przez rząd Grahama odbiło się głośną czkawką w Parlamencie Angielskim i rozniosło się w opinii publicznej. W tym okresie wielu uświadomiło sobie, że cała korespondencja wraz z zawartymi w nich poufnymi przekazami, była odziera-
na z prywatności przez państwowych urzędników działających na zlecenie ówczesnego rządu. Warto nadmienić, że zapędy Grahama oraz pozostałej części konserwatywnego rządu były pośrednio związane z obawami o sytuację, w której do głosu doszliby przedstawiciele czartystów – pierwszego masowego ruchu robotniczego, którego postulaty zyskiwały na popularności w tamtym okresie²¹. Afera szpiegowska dogłębnie odsłoniła, że społeczeństwo w dobie pędzącej urbanizacji ma podwyższoną wrażliwość na ingerencję w życie prywatne. Można również dostrzec, że charakterystyka niniejszego sporu dała podwaliny dla współczesnego społeczeństwa informacyjnego i rozwoju komunikacji masowej od drugiej połowy XIX wieku.

Government Code and Cypher School

W latach 1940–1946 dzięki intensywnym działaniom brytyjskiego wywiadu wojskowego prowadzonych wraz z jej sojusznikami, dotychczasowe techniki wywiadowcze z czasem wyewoluowały do współczesnych praktyk masowej inwigilacji, których cel znacznie wykraczał poza *stricte* militarną rolę.

Powołanie do życia w 1919 r. *Government Code and Cypher School* (GC&CS) przez oficera brytyjskiego wywiadu – Hugh Sinclair²², pozwoliła Brytyjczykom w szybkim czasie wysunąć się na pozycję pioniera w dzie-

¹⁹ M. Stone, *Joseph Mazzini...*, op. cit.

²⁰ K. Lawson, *Personal Privacy...*, op. cit.

²¹ D. Vincent, *Surveillance, privacy and history*, <https://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/surveillance-privacy-and-history> [28.07.2021].

²² J. Johnson, *The Evolution of British Sigint 1653-1939*, Her Majesty's Stationery Office 1977, s. 27-44.

dzinie gromadzenia danych wywiadowczych. W trakcie II wojny światowej, działalność *GC&CS* przynosiła brytyjskiemu wywiadowi znaczące sukcesy w pracach nad pozyskaniem informacji militarnych, oraz przechwytywaniem i odczytywaniem wiadomości i komunikatów przekazywanych za pomocą transmisji bezprzewodowej i zabezpieczonej za pomocą szyfrów i kodów (głównie za pomocą systemów kryptograficznego *Enigma* oraz *Lorenza*)²³. Do lata 1941 r. praca zespołu *GC&CS* pozwoliła Brytyjczykom złamać kod *Enigma* stosowany przez marynarkę niemiecką co pozwoliło w trakcie bitwy o Atlantyk ustalić na podstawie przechwyconych informacji pozycje patrolowe niemieckich *U-bootów* i w konsekwencji ograniczyć straty ponoszone przez flotę aliantów²⁴.

Osiągnięcia brytyjskiego zespołu szkoły kodów i szyfrów zostały również docenione przez rząd brytyjski, który z czasem przeniósł jej siedzibę do *Bletchley Park* pod Londynem i rozszerzył jej personel do ponad 10 000 osób²⁵. Pozwoliło to wysunąć się Zjednoczonemu Królestwu na pozycję lidera w dziedzinie prowadzenia działań wywiadowczych co nie umknęło uwadze służb USA, które w tym samym okresie zdołały już rozszyfrować kryptosystem stosowany w takcie wojny przez japońską marynarkę wojenną. Wzajemne zainteresowanie możliwościami jakie niesie technologia przechwytywania informacji zaowocowała zawarciem między obydwojma krajami 8 lutego 1941 r. w *Bletchley Park* potajemnego porozumienia o współpracy wywiadowczej. Kooperacja łącząca doświadczenie służb z *GC&CS* wraz z potencjałem technologicznym i intelektualnym jakim dysponowali amerykańanie z czasem dały początek kontrowersyjnemu sojuszkowi wywiadowczemu.

Rozwój zjawiska nadzoru po zakończeniu wojny

Po zakończeniu wojny, USA i Wielka Brytania kontynuowały negocjacje i zgodziły się współpracować w dziedzinach wywiadu radiowego i elektromagnetycznego. Obie strony podpisały w 1946 r. tajne porozumienie zwane *UKUSA agreement*, do którego w 1948 r. przystąpiły również Australia, Kanada i Nowa Zelandia, tym samym tworząc największą sieć globalnego nadzoru, która przyjęła nazwę "*ECHELON*". Współpraca

²³ P. Gannon, *Colossus: Bletchley Park's Greatest Secret*, Atlantic Books 2006, s. 44-55.

²⁴ H. Sebag-Montefiore, *Enigma: The Battle For The Code*, Weidenfeld & Nicolson 2000, s. 131-153.

²⁵ G. Corera, *How the British and Americans started listening in*, <https://www.bbc.com/news/magazine-35491822> [28.07.2021].

państw z różnych kontynentów w obszarze nadzoru informacyjnego i inwigilacji pozwoliła objąć w swojej sferze kontroli przekazy i komunikaty elektroniczne państw na wszystkich kontynentach²⁶. Kluczową rolę w sojuszu odgrywały jednak USA, które przez cały czas zajmowały pozycję dominującą decydując o tym, w jaki sposób informacje wywiadowcze miały być przechwytywane przez inne kraje, gromadząc je i decydując, które z nich mogą zostać ujawnione.

Stworzenie skutecznego programu dla globalnego nadzoru wymagało nie tylko spójnej polityki, ale również odpowiedniej infrastruktury. „*ECHELON*” było nie tylko wielostronną umową o współpracy wywiadowczej, ale również nazwą dla sieci komputerowej przeznaczonej do przechwytywania komunikacji na całym świecie. Jej poszczególne stacje miały za zadanie zbieranie komunikatów w postaci rozmów telefonicznych, faksów, sygnałów radiowych i wiadomości internetowych z określonych obszarów geograficznych. Początkowo jej celem były wyłącznie sygnały wysyłane przez stacje radiowe i satelity szpiegowskie, ale w miarę rozpowszechniania się technologii cyfrowej w tym sieci internetowej „*ECHELON*” zaczął również przechwytywać informacje nadawane przez cywilne jednostki komunikacyjne na całym świecie. Doprowadziło to do sytuacji, w której jeden z największych systemów wywiadowczy na świecie, z czasem stał się globalnym narzędziem do przechwytywania prywatnej komunikacji, wykraczając poza swoją pierwotną, militarną rolę.

Pod koniec lat dziewięćdziesiątych działalność „*ECHELON*” przykuła uwagę Parlamentu Europejskiego, który z obawy przed dynamicznym rozwojem potencjalnego systemu masowej inwigilacji powołał tymczasową komisję, która miała za zadanie przyrzeć się tajemniczemu sojuszowi. Przed komisją ds. „*ECHELON*” zeznawali eksperci, w skład których weszli przedstawiciele prywatnych firm, badacze oraz dziennikarze śledczy. Wśród nich, D. Campbell ujawnił wyniki śledztwa²⁷ z którego wynikało, że w ramach współpracy wywiadowczej, system *ECHELON* był wykorzystywany przez Departament Handlu USA do przechwytywania korespondencji między przedsiębiorstwami z państw Europy, których treści zawierała informacje o ich transakcjach i umowach handlowych. Z badań Campbella wynikało, że wbrew zapewnieniom USA, że kontroli podlegały

²⁶ A. James, *Government Mass Surveillance and Law in the Five Eyes Countries*, Melbourne Law School 2018, s. 83.

²⁷ D. Campbell, *Interception capabilities: Impact and exploitation: Paper 1: Echelon and its role in COMINT*, <http://www.heise.de/tp/r4/artikel/7/7747/1.html> [29.07.2021].

wyłącznie ogólne informacje o obrotach finansowych spółek europejskich w celu likwidowania korupcji, służby USA pozyskiwały również inne dane, które były następnie wykorzystywane w praktykach monopolowych i antykonkurencyjnych.

Innym przykładem wykorzystywania systemu przez państwa grupy *five eyes* była wedle relacji Campbella sytuacja, gdy *Government Communications Headquarters* (Brytyjskie Centrum Łączności Rządowej) zawarło umowę, a następnie podłączyło się do linii telekomunikacyjnej British Telecom, aby przechwycić i uzyskać kontrolę nad całą irlandzką komunikacją elektroniczną²⁸. Z czasem *British Telecom* powzięło wątpliwości co do tych praktyk i postanowiło wycofać się z projektu, a *Government Communications Headquarters* zbudowało własną stację do przechwytywania sygnałów elektronicznych. Kolejne raporty przedstawione przez J. Bamforda potwierdziły tę praktykę. Z jego relacji przedstawionej przed Parlamentem Europejskim wynikało, że strony umowy „*ECHELON*” prowadziły procesy rekrutacyjne lub przekupywały pracowników firm telekomunikacyjnych w krajach na całym świecie, aby uzyskać fizyczny dostęp do ich systemów teleinformatycznych.

Raport²⁹ z 11 lipca 2001 r., przygotowany przez ekspertów Parlamentu Europejskiego potwierdził, że przechwytywanie komunikacji prywatnej przez amerykańskie i brytyjskie służby nie ograniczało się wyłącznie do działań wywiadowczych. Campbell podtrzymywał, że nawet podczas zimnej wojny celem *ECHELON* nie była wyłącznie ochrona przed działaniami sowieckich służb, lecz stworzenie globalnego systemu pozyskiwania informacji na temat osób fizycznych, przedsiębiorstw oraz rządów państw. Swoje stanowisko poparł dowodami zawierającymi informacje o przechwytywaniu cywilnej łączności satelitarnej na terenie państw zachodnich, oraz powszechnie nasilającej się inwigilacji w obszarach komunikacji cywilnej i biznesowej³⁰.

²⁸ A. James, *Government...*, op. cit., s. 56.

²⁹ *European Parliament report on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (Echelon interception system)*, PE5 AP RP/ECHE.2000 A5-0264/2001 0010.

³⁰ D. Campbell, *Global surveillance: the evidence for Echelon*, [w:] *Computers, Freedom and Privacy: Proceedings of the tenth conference on Computers, freedom and privacy: challenging the assumptions 2000*, nr 4, s. 149.

5 września 2001 r. Parlament Europejski przyjął rezolucję³¹, w której wezwał m. in. rząd Wielkiej Brytanii do ujawnienia istotnych postanowień oraz jej roli w związku z istnieniem systemu „*ECHELON*”. Komisja wezwała również do potępienia wszelkich przejawów szpiegostwa przemysłowego w obszarze życia prywatnego osób cywilnych i obywateli państw oraz do powołania organu parlamentarnego, którego zadaniem byłoby monitorowanie agencji wywiadowczych działających na terenie państw członkowskich. Rezolucja Parlamentu Europejskiego wezwała również Wielką Brytanię do odnowienia gwarancji ochrony życia prywatnego, o których mowa w art. 8 EKPC i art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej oraz wezwała wszystkie państwa członkowskie do przeglądu i zmiany ustawodawstw krajowych regulujących działalność agencji wywiadowczych w celu zapewnienia zgodności z Europejską Konwencją Praw Człowieka i orzecznictwem wypracowanych przez Trybunał w Strasburgu.

Podsumowanie

Rozwój zjawiska masowej inwigilacji na świecie wpłynął na kwestie bezpieczeństwa prywatności oraz poufności danych w dobie szybko rozwijającej się gospodarki cyfrowej na całym świecie. Agencje wywiadowcze z krajów objętych sojuszem *Five eyes* w ciągu zaledwie kilku dekad stworzyły globalny system inwigilacji, którego celem było zbieranie informacji przy stosunkowo słabej kontroli.

Spostrzeżenia Edwarda Snowdena oraz kryzys z 2013 r.³² wywołany upublicznieniem przez niego informacji o wykorzystywaniu oprogramowania szpiegującego przez służby specjalne Wielkiej Brytanii i USA ujawniły, że społeczeństwo jest wrażliwe na naruszenia prywatności, a obecne krajowe jak i międzynarodowe regulacje prawne dotyczące uprawnień agencji wywiadowczych są przestarzałe. Stosowanie współczesnych metod operacyjnych przez służby specjalne na całym świecie wiąże się nie tylko z ograniczeniem praw i wolności jednostki, ale również naruszeniem jej przyrodzonej i niezbywalnej godności. Są to bowiem środki drastycznie ingerujące w sferę godności człowieka oraz konstytucyjne

³¹ *European Parliament resolution on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (ECHELON interception system)*, 2001/2098 (INI).

³² Zob. <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/09/edward-snowden-nsa-whistleblower-surveillance> [28.07.2021].

prawo do prywatności i zachowania w tajemnicy korespondencji czy zakazu gromadzenia danych bez wiedzy osób, których one dotyczą.

W związku z powyższym, należy postulować o większą kontrolę międzynarodową nad działaniami wywiadowczymi obcych służb oraz powołanie stosownego organu na szczeblu europejskim, który badałby zasadność i dolegliwość zastosowanych działań inwigilacyjnych. Czynności operacyjne oraz wywiadowcze powinny być stosowane jako *ultima ratio*, a wszelkie informacje wrażliwe oraz dane na temat podmiotów powinny być pobierane i przetwarzane przez odpowiednie służby tylko przy najpoważniejszych przestępstwach i wyłącznie wtedy, gdy inne metody okazały się nieskuteczne.

Bibliografia

- Bakir V., "Veillant Panoptic Assemblage": *Mutual Watching and Resistance to Mass Surveillance after Snowden, Surveillance: Critical Analysis and Current Challenges (Part II)* 2015, nr 3.
- Campbell D., *Global surveillance: the evidence for Echelon*, [w:] *Computers, Freedom and Privacy: Proceedings of the tenth conference on Computers, freedom and privacy: challenging the assumptions* 2000, nr 4.
- Campbell D., *Interception capabilities: Impact and exploitation: Paper 1: Echelon and its role in COMINT*, <http://www.heise.de/tp/r4/artikel/7/7747/1.html>.
- Corera G., *How the British and Americans started listening in*, <https://www.bbc.com/news/magazine-35491822/>.
- European Parliament report on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (*Echelon interception system*), PE5 AP RP/ECHE.2000 A5-0264/2001 0010.
- European Parliament resolution on the existence of a global system for the interception of private and commercial communications (*ECHELON interception system*), 2001/2098(INI).
- Gannon P., *Colossus: Bletchley Park's Greatest Secret*, Atlantic Books 2006.
- Gleick J., *The Information: A History, a Theory, a Flood*, Pantheon Books 2011.
- Graveson S., *The Uniform Penny Post*, "Journal of the Royal Society of Arts" 1940, nr 4562.
- <https://bigbrotherwatch.org.uk/2020/12/bbc-debate-on-mass-cctv-and-the-surveillance-state/>.
- James A., *Government Mass Surveillance and Law in the Five Eyes Countries*, Melbourne Law School 2018.
- Johnson J., *The Evolution of British Sigint 1653-1939*, Her Majesty's Stationery Office 1977.
- Koehler K., 'A Modern Wessex of the Penny Post': *Hardy's Postal Imagination*, "The Thomas Hardy Journal" 2016, nr 32, s. 29-49.

- Lawson K., *Personal Privacy, Letter Mail, and the Post Office Espionage Scandal, 1844*, https://www.branchcollective.org/?ps_articles=kate-lawson-personal-privacy-letter-mail-and-the-post-office-espionage-scandal-1844/.
- Levitan K., *Migration, Empire, and the Penny Post*, [w:] M. Ruiz (red.), *International Migrations in the Victorian Era*, Brill 2018, s. 187-213.
- Lynch J., *Law Enforcement Use of Face Recognition Technology*, Electronic Frontier Foundation, 2020.
- Porter B., *Plots and Paranoia: a history of political espionage in Britain, 1790-1988*, Unwin Hyman, London 1989.
- Sebag-Montefiore H., *Enigma: The Battle For The Code*, Weidenfeld & Nicolson 2000, s. 131-153.
- Smith F.B., *British Post Office Espionage, 1844*, "Historical Studies" 1970, nr 54, s. 189-203.
- Stone M., *Joseph Mazzini, English Writers, and the Post Office Espionage Scandal: Politics, Privacy, and Twenty-First Century Parallels*, https://www.branchcollective.org/?ps_articles=marjorie-stone-on-the-post-office-espionage-scandal-1844/.
- Vincent D., *Surveillance, privacy and history*, <https://www.historyandpolicy.org/policy-papers/papers/surveillance-privacy-and-history/>.
- Vincent D., *The Origins of Public Secrecy in Britain*, "Transactions of the Royal Historical Society" 1991, nr 6, s. 229-248.

Część II.

Historyczne doświadczenia wynikające z konfliktów, sporów i zagrożeń międzynarodowych

Dominika Dróždź*

Prezydenci Wenezueli w latach 2013-2018 r. a sytuacja Wenezueli badana przez prokuraturę Międzynarodowego Trybunału Karnego

Uważa się, że Wenezuela jest państwem upadłym. Dzięki źródłom ropy naftowej traktowana była w latach 70. ubiegłego wieku jak Arabia Saudyjska w Azji. Aktualnie na jej terytorium doszło zarówno do kryzysu migracyjnego, jak i humanitarnego¹. Kraj ten ma obecnie poważne sprawy gospodarcze i humanitarne, które jest mu trudno rozwiązać. Problemom tym towarzyszyły wybory prezydenckie, o czym będą stanowić dwie pierwsze części tego artykułu pod nazwami „Wybory prezydenckie nie zakończyły się poprawnie” oraz „Operacja Wolność”. Trzecia część artykułu odnosi się do zagadnień związanych z sytuacją społeczną, humanitarną i prawną obywateli przede wszystkim Wenezueli, a które stały się przedmiotem zainteresowania prokuratury Międzynarodowego Trybunału Karnego, Organizacji Narodów Zjednoczonych, Unii Europejskiej oraz sąsiadujących państw.

Źródłem kryzysu prezydenckiego był kryzys gospodarczy rozwijający się od 2009 r., a nasilający się od początku rządów wspomnianego prezydenta Maduro, szefa Zjednoczonej Partii Socjalistycznej Wenezueli (PSUV)². Gospodarka opierała się głównie na eksporcie ropy naftowej, jednak jej cena spadła, co spowodowało brak środków na import innych surowców i produktów, przez co zaczęło brakować artykułów pierwszej potrzeby, a inflacja zaczęła gwałtownie rosnać³. Kryzysem prezydenckim w Wenezueli był spór konstytucyjny o obsadę stanowiska prezydenta Wenezueli pomiędzy dotychczasowym prezydentem Nicolasem Maduro i przewodniczącym Zgromadzenia Narodowego Juano Guaidó wybranym

* dr Dominika Dróždź, Społeczna Akademia Nauk, e-mail: drdrdomik@gmail.com

¹ J. Guzmán, M. Rico Benítez, *A new role for the EU in Venezuela*, „CEPS”, Thursday, May 27, 2021, <https://www.ceps.eu/a-new-role-for-the-eu-in-venezuela/> [12.05.2021].

² Zob. Z. Ledrus, *Won, złodzieje!*, „Newsweek”, 13.12.2015, <https://www.newsweek.pl/swiat/wenezuela-po-wyborach-czy-opozycja-uratuje-kraj/5e9myoh> [12.05.2021].

³ Por. I. Bremmer, *Reasons Why Venezuela's Nicolas Maduro Won't Last Much Longer*, „Time” 8.01.2017; R. Omachel, *Historia upadku Wenezueli. Próba obalenia prezydenta to efekt długiej serii nieszczęść*, „Newsweek”, 24.01.2019, 8.43, <https://www.newsweek.pl/swiat/polityka/wenezuela-najbogatszy-bankrut-swiata-ropa-i-populizm/olfrsgd> [12.05.2021].

na tymczasowego prezydenta tego kraju; epizod ten oparty był o protesty trwające od 2014 r.

Prezydent Wenezueli określany jest oficjalnie jako „*president of the Bolivarian Republic of Venezuela*”⁴. Poprzedni prezydent tego państwa Hugo Chawez był prezydentem Wenezueli w latach 1999–2013. Po jego śmierci prezydentem został Nicolas Maduro (od 19 kwietnia 2013 r. do maja 2018 r.). Potem dnia 20. maja 2018 r. odbyły się przedterminowe wybory prezydenckie, w których nie wzięła udziału większa część opozycji tego kraju. Do zaprzysiężenia prezydenta doszło 10. stycznia 2019 r. w Caracas.

Wybory prezydenckie nie zakończyły się poprawnie

Po fikcyjnych wyborach parlamentarnych w Caracas, zdaniem M. Stasińskiego, zwolennicy Nicolasa Maduro zostali wybrani w jednej izbie parlamentu, a opozycja usiłowała utrzymać alternatywną izbę. Uznano wówczas, że Unia Europejska będzie wspierać polityków wenezuelskich wybranych w 2015 r., którzy chcieliby w tym kraju przywrócić demokrację, w tym wspierać Juana Guaidó⁵. Wystąpienia obywateli tego miasta sprzeciwiających się rządowi Wenezueli miały miejsce także w roku 2017⁶. Przeciwno rządowi Maduro demonstrowało co najmniej 100.000 ludzi⁷.

Trudna sytuacja w tym kraju doprowadziła do tego, że szef prokuratury Luisa Ortega zarzuciła prezydentowi Nicolasowi Maduro, że jest on odpowiedzialny za to, iż doszło do 8 tys. śmierci mieszkańców Wenezueli. Z tego powodu wystąpiła ona do Międzynarodowego Trybunału Karnego (dalej: MTK), żeby zostało wszczęte śledztwo w sprawie zbrodni przeciwko ludzkości⁸, jako że według niej, trudno było przeprowadzić to śledztwo w swoim państwie rządzonym przez Nicolasa Maduro. Stąd też Prokurator Luisa Ortega przywiozła ze sobą dokumenty mające potwierdzać

⁴ *President of Venezuela*, https://en.wikipedia.org/wiki/President_of_Venezuela [12.05.2021].

⁵ Zob. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0193_PL.html [13.05.2021]; M. Stasiński, *W Wenezueli reżim i opozycja znalazły się w kłinczu. Skazuje to naród na wegetację i nędzę*, <https://wyborcza.pl/7,75399,26670275,w-wenezueli-rezim-i-opozycja-znalazly-sie-w-klinczu-skazuje.html> [13.05.2021].

⁶ Zob. M. Stasiński, *Wenezuelczycy walczą na ulicach. Reżim Maduro w opalach*, „Gazeta Wyborcza”, 20.04.2017.

⁷ *Ibidem*.

⁸ M. Corder, *Venezuela's Ousted Chief Prosecutor Says President Nicolas Maduro Is Responsible for 8,000 Murders*, „Time”, 16.11.2017.

śmierć ponad 8 tys. ludzi. Dodała, że osądzenie w Wenezueli wydaje się nie być możliwe z uwagi na przejęcie sądów przez rządzącą partię. Prokurator MTK Fatou Bensouda oznajmiła dnia 8. lutego 2018 r., że wszczęła wstępne dochodzenie (śledztwo) przeciwko policji i służbom związanym z bezpieczeństwem w Wenezueli, do których odnieść należy prawo odwołujące się do politycznych demonstracji⁹.

W styczniu 2018 r. Zgromadzenie Narodowe ogłosiło wybory prezydenckie, które zostały przeprowadzone 20 maja tegoż roku. 10 stycznia 2018 r. Nicolas Maduro, szef Zjednoczonej Partii Socjalistycznej Wenezueli (PSUV), poprzednio wiceprezydent tego państwa został zaprzysiężony w drugim terminie na prezydenta tego państwa. Jego opozycja w tym kraju rozpoczęła protesty od 10. stycznia 2018 r. nie chcąc zgodzić się na wybór nowego prezydenta, którym miałby być Nicolas Maduro. Poparł go Donald Trump, przeciwnego zdania była armia tego kraju¹⁰.

Zgromadzenie Narodowe (*National Assembly*) uważało, że wspomniane wybory prezydenckie są nielegalne i odmówiła inauguracji prezydenta Nicolasa Maduro. Po wspomnianej spornej reelekcji prezydenta Nicolasa Maduro w 2018 r. Guaidó, jako przewodniczący parlamentu, obwołał się tymczasowym prezydentem kraju i został w tej roli uznany przez kilkadziesiąt państw świata¹¹.

Europarlament uznał Juano Gaidę za tymczasowego prezydenta Wenezueli¹². Parlament Unii Europejskiej¹³ postanowił m.in. że: „w pełni popiera dochodzenia MTK w sprawie rozlicznych przestępstw i aktów represji popełnionych przez reżim wenezuelski; wzywa Unię Europejską, aby wsparła inicjatywę państw-stron MTK, której celem jest wszczęcie postępowania w sprawie zbrodni przeciwko ludzkości popełnionych przez faktyczny rząd Maduro i pociągnięcie winnych do odpowiedzialno-

⁹ Por. J. Hayward, *International Criminal Court Takes Steps to Investigate Philippines, Venezuela* 9.02.2018, <http://www.breitbart.com/national-security/2018/02/09/international-criminal-court-takes-steps-investigate-philippines-venezuela/> [26.02.2018].

¹⁰ R. Omachel, *Historia upadku Wenezueli...*, op. cit.

¹¹ Zob. P. Białczyk (red.), *Wenezuela. Masowe demonstracje w centrum Caracas*, „Wiadomości.wp.pl”, 30.04.2019, <https://wiadomosci.wp.pl/autor/oprac-piotr-bialczyk/63508237358441/78> [1.05.2021].

¹² *Europarlament uznał Gaudio za tymczasowego prezydenta Wenezueli*, „PAP”, 31.01.2019 <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C397712%2CEuroparlament-uzna-guaido-za-tymczasowego-prezydenta-wenezueli.html> [1.05.2021].

¹³ Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 10 lipca 2020 r. w sprawie sytuacji humanitarnej w Wenezueli oraz kryzysu migracyjnego i uchodźczego (2019/2952(RSP), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0193_PL.html [5.05.2021].

ści; apelował o natychmiastowe uwolnienie wszystkich więźniów politycznych i zaprzestanie stosowania tortur, złego traktowania i nękania przeciwników politycznych, obrońców praw człowieka i pokojowych demonstrantów, a także o zezwolenie na powrót osobom niesłusznie zmuszonym do opuszczenia kraju”; odnotował „decyzję brytyjskiego Sądu Najwyższego z dnia 2. lipca 2020 r., który jednoznacznie uznał demokratyczną legitymację Boliwariańskiej Republiki Wenezueli w osobie jej prezydenta Juano Guaidó, przyznając mu legalny dostęp do rezerw złota Republiki”¹⁴.

23. stycznia 2019 r. napięcie wzrastało, gdy lider opozycji Juan Guaidó uznał się za aktywnego tymczasowego prezydenta, o czym wspomniano wyżej. 18. dni po uznaniu go jako przewodniczącego Zgromadzenia, ogłosił on 23. stycznia 2019 r., że posiada rolę tymczasowego prezydenta na mocy art. 233 Konstytucji Wenezueli z poparciem Narodowego Zgromadzenia, aż do czasu, gdy wolne wybory mogłyby się odbyć¹⁵.

Niemniej jednak 9. lutego 2019 r. Sąd Najwyższy w Wenezueli oświadczył, że deklaracja Juana Guaidy, jakoby został on prezydentem Wenezueli, jest nieważna (*null and avoid*). Sędzia Juan Mendoza stwierdził, że tymczasowy rząd postępował niezgodnie z wenezuelską konstytucją, a tymczasowy prezydent Juan Guaidó miał uzurpować urząd prezydencki¹⁶. Sąd ten zatrzymał Guaidó stwierdzając, że Juan Guaidó nie powinien opuszczać kraju. Dodatkowo sąd ten zamroził konta bankowe Guaidó¹⁷.

W marcu 2019 r. prokuratura Wenezueli wszczęła śledztwo wobec Juana Guaidó, choć konkretne zarzuty nie zostały postawione. Natomiast w kwietniu 2019 r. uzależniony od Maduro Sąd Najwyższy zażądał od niekonstytucyjnego według tego sądu tzw. Zgromadzenia Konstytucyjnego, by odebrał Guaidó immunitet i ponowił wobec niego zakaz opuszczania kraju, nakładając grzywnę za złamanie poprzedniego¹⁸. Odebranie

¹⁴ B. Znajek, *Zaostrzenie kryzysu politycznego w Wenezueli*, „PISM” 2019, nr. 8, https://www.pism.pl/publikacje/Zaostrzenie_kryzysu_politycznego_w_Wenezueli [5.05.2021].

¹⁵ Zob. *Europarlament uznał Gaudó...*, op. cit.; *Lider wenezuelskiej opozycji wezwał do marszu na parlament*, „PAP”, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C591589%2Clider-wenezuelskiej-opozycji-wezwal-do-marszu-na-parlament.html> [12.05.2021].

¹⁶ H. Kazancı, *Reporting by Lokman Ilhan in Caracas, Venezuela*, „Anadolu Agency”, <https://www.aa.com.tr/en/americas/venezuelas-supreme-court-says-guaidos-status-invalid/1387670> [12.05.2021].

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ M. Stasiński, *W Wenezueli wciąż impas dwuwładzy. Maduro chce zamknąć Guaidó, ale się boi*, „wyborcza.pl”, 2.04.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,24608870,w-wenezueli-wciaz-impas-dwuwlady-maduro-chce-zamknac-guaido.html> [12.05.2021]; M. Stasiński, *Wenezue-*

immunitetu miało na celu osądzenie Guaidó za opuszczenie kraju wbrew administracyjnemu zakazowi, ponadto inne organy administracji oskarżyły Guaidó o przestępstwa podatkowe. Sąd ten uważał, że sam wniosek o odebranie immunitetu był nieprawidłowy, bowiem immunitet może być uchylony tylko przez parlament, który nie jest uznawany przez rząd Maduro¹⁹. Jednocześnie sam Guaidó nadal poruszał się po terytorium kraju, wzywając ludność do oporu²⁰. Po odebraniu immunitetu Guaidó uzyskał wyrazy poparcia od rządów krajów latynoskich oraz wezwał do kontynuacji protestów²¹.

Straty gospodarki od amerykańskich sankcji reżim Wenezueli ocenił na 116 mld dolarów i pozwał Biały Dom oraz „państwa-satelickie”²².

Pomimo agresywnych kroków z początku kwietnia, kilka dni później Maduro zwrócił się o pomoc do Meksyku, Urugwaju i Boliwii w nawiązaniu rozmów z opozycją. Jednak opozycja odrzuciła te propozycje, podkreślając nielegalne sprawowanie władzy przez Maduro i uznając oddanie przez niego władzy, jak i wolne wybory w tym kraju za jedyny sposób rozwiązania kryzysu²³.

Państwa takie jak: Rosja, Turcja, Chiny, Iran, Boliwia, Meksyk, były za przyjęciem stanowiska Wenezueli zgodnego ze stanowiskiem SN Wenezueli i jego prezydenta Nikolasa Maduro. Przeciwnego zdania były: Stany Zjednoczone, wiele krajów Unii Europejskiej i Ameryki Łacińskiej²⁴. Także Izrael²⁵ dnia 27 stycznia 2019 r. uznał lidera opozycji i przewodniczącego parlamentu Wenezueli Juana Guaidó za tymczasowego prezydenta tego

la: Juan Guaidó wrócił do kraju, ale reżim Maduro trzyma się mocno, „Wyborcza.pl”, 15.02.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,25696993,wenezuela-kraj-spada-bez-konca-ale-wladza-nie-upada.html> [12.05.2021].

¹⁹ M. Stasiński, *Wenezuela chce osądzić przywódcę opozycji. Guaido: Jeśli mnie porwą, zarządzam mobilizację*, „wyborcza.pl”, 3.04.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,25696993,wenezuela-kraj-spada-bez-konca-ale-wladza-nie-upada.html> [12.05.2021].

²⁰ M. Stasiński, *W Wenezueli...*, op. cit.

²¹ M. Stasiński, *Wenezuela chce osądzić...*, op. cit.

²² I. Trusewicz, *Wenezuela pozywa USA za „nikczemne działania Trumpa”*, „Rzeczpospolita”, 16.02.2020, <https://www.rp.pl/autor/184/iwona-trusewicz> [12.05.2021].

²³ M. Stasiński, *Wenezuela: Maduro chce rozmawiać. Guaidó: – Nie ma o czym*, „wyborcza.pl”, 7.04.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,24625606,wenezuela-maduro-chce-roz-mawiac-guaido-nie-ma-o-czym.html> [12.05.2021].

²⁴ M. Stasiński, *Wenezuela w potrzasku dwuwładzy. Naród walczy o przetrwanie i nie ma już sił, by protestować*, „wyborcza.pl”, 3.11.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,26471461,wenezuela-w-potrzasku-dwuwlady-narod-walczy-o-przetrwanie.html> [12.05.2021].

²⁵ „Tymczasowy” prezydent Wenezueli zdobywa coraz większe poparcie, ale jego rywal się nie poddaje, „Business Insider Polska”, 27.01.2019, <https://businessinsider.com.pl/polityka/wenezuela-tymczasowy-prezydent-juan-guaido-styczen-2019/tfik1p2> [12.05.2021].

kraju. Również płk. Jose Luis Silva, attache ds. obrony w ambasadzie Wenezueli w USA, wyraził poparcie dla Juana Guaidó i oświadczył, że nie uznaje już Nicolasa Maduro za oficjalnego prezydenta kraju²⁶.

Operacja „wolność”

W 2019 r. w trakcie tzw. operacji „wolność”²⁷, która miała być wspomagana przez Stany Zjednoczone, jako prezydent Wenezueli wystąpił Juan Guaidó. Rano pod hasłem *Operacja wolność*²⁸ 30. kwietnia 2019 r. Juan Guaidó wezwał Wenezuelczyków do ogólnokrajowego powstania i apelował do wojska o pomoc w obaleniu Maduro. W stolicy kraju doszło do masowych demonstracji²⁹ i starć z Gwardią Narodową³⁰.

Wenezuelczycy licznie odpowiedzieli na wezwanie lidera wenezuelskiej opozycji Guaidó i ponownie wyszli na ulice miast, rozpoczynając w ten sposób tzw. operację „wolność”, definitywną jego zdaniem falę masowych protestów, która miałaby doprowadzić do upadku reżimu Nicolasa Maduro. Protestujący żądali ustąpienia obecnych władz w ich kraju. Wówczas w zamieszkach zginęło kilkanaście osób. Jednocześnie lider opozycji i przewodniczący parlamentu Juan Guaidó ogłosił się tymczasowym prezydentem w miejsce Nicolasa Maduro. Jednocześnie należy nadmienić, że Donald Trump poparł Guaidó³¹, tym samym Stany Zjednoczone stały się jednym z ponad 50 państw, które uznały lidera opozycji Juana Guaidó za tymczasowego prezydenta Wenezueli po tym, jak ponowny wybór Maduro w 2018 r. został powszechnie uznany przez powyższe państwa za sfałszowany³².

²⁶ Ibidem.

²⁷ T. Surdel, *Operacja „wolność” rozpoczęta w Wenezueli. Juan Guaidó zapowiada falę protestów, które obalą Maduro, Caracas*, „wyborcza.pl.”, 8.04.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,24626650,operacja-wolnosc-rozpoczeta-w-wenezueli-juan-guaido-zapowiada.html> [12.05.2021].

²⁸ P. Białczyk (red.), *Wenezuela. Masowe demonstracje...*, op. cit.

²⁹ R. Wójcik, M. Wilgocki, *Wenezuela. Guaidó wzywa wojsko do obalenia Maduro. Reżim: żołnierze są po naszej stronie*, „wyborcza.pl.”, 30 kwietnia 2019, 13:13, <https://wyborcza.pl/7,75399,24715095,lider-wenezuelskiej-opozycji-wzywa-wojsko-do-zakonczenia-rzadow.html> [30.04.2019]; P. Białczyk (oprac.), *Masowe demonstracje...*, op. cit.

³⁰ *Wenezuela – Guaidó: armia nadal blokuje zagraniczną pomoc*, „PAP”, 02.11.2019, <https://www.pap.pl/aktualnosc/news%2C402684%2CWenezuela-guaido-armia-nadal-blokuje-zagraniczna-pomoc.html> [12.05.2021]; P. Białczyk (oprac.), *Wenezuela. Masowe demonstracje...*, op. cit.

³¹ R. Omachel, *Historia upadku Wenezueli...*, op. cit.

³² R. Redondo, *The EU raises the tone in the face of Venezuela's rudeness*, „ATALYAR”, 26.02.2021, <https://atalayar.com/en/content/eu-raises-tone-face-venezuelas-rudeness> [15.05.2021].

Juana Gaido nie zaakceptowała jednak wenezuelska armia³³. Wspomniany lider wenezuelskiej opozycji uznał, że rozpoczął „kończącą fazę” planu obalenia prezydenta Nicolása Maduro. Guaidó wezwał Wenezuelczyków i wojsko do poparcia go w celu zakończenia „uzurpacji” Maduro, jak podaje *Reuters*. Nie udało mu się jednak, jak wspomniano, zdobyć poparcia wojska. W starciach rannych zostało co najmniej 69 osób³⁴.

Stwierdzono, że Maduro nadal jednak może liczyć na poparcie Turcji, Rosji, Chin i Kuby. Zdaniem prezydenta Wenezueli Maduro w sąsiedniej Kolumbii przebywają grupy wojskowych „dezertów” szkolących się w celu „wejścia po cichu i atakowania jednostek wojskowych w Wenezueli”³⁵. Właśnie tam przemieszczają się obywatele Wenezueli, szukając miejsc bezpiecznych dla siebie. Jak ustalono 31. grudnia 2020 r., do Kolumbii przeniosło się 1,72 miliona wenezuelskich emigrantów³⁶.

Po przeprowadzeniu kolejnych wyborów parlamentarnych w Wenezueli w mediach państw UE podano, że nie można już prawnie uznawać Guaidó za tymczasowego prezydenta, ponieważ stracił on stanowisko szefa parlamentu po grudniowych wyborach parlamentarnych w Wenezueli, których UE nie uznała³⁷. Jednocześnie należy nadmienić, że *Reuters* wskazywał natomiast, że Guaidó był jednocześnie nadal postrzegany przez Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię jako prawowity przywódca Wenezueli. Agencja podkreślała, że status tymczasowego prezydenta daje mu dostęp do funduszy skonfiskowanych dotychczasowemu prezydentowi kraju Nicolasowi Maduro, a także dostęp do najwyższych urzędników³⁸.

Reżim Nicolasa Maduro, którego demokratyczne państwa zachodnie nie uznają, nie przejmuje się losem uciekających przed nędzą rodaków. Krach gospodarczy i społeczna katastrofa to dla niego skutek spisku imperialistycznych Stanów Zjednoczonych, a oferowana pomoc jest „zatrutą jałmużną”, jak mówił Maduro, który w 2018 r. zamknął granice dla

³³ R. Omachel, *Historia upadku Wenezueli...*, op. cit.

³⁴ R. Wójcik, M. Wilgocki, *Wenezuela. Guaidó wzywa wojsko...*, op. cit.

³⁵ Ibidem.

³⁶ R. Redondo, *The EU raises the tone in the face of Venezuela's rudeness*, ATALYAR, 26.02.2021, <https://atalayar.com/en/content/eu-raises-tone-face-venezuelas-rudeness> [15.05.2021].

³⁷ *UE nie uznaje już Guaidó za tymczasowego prezydenta Wenezueli*, Bankier.pl, 25.01.2021, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/UE-nie-uznaje-juz-Guaido-za-tymczasowego-prezydenta-Wenezueli-8043799.html> [16.05.2021]; *Państwa UE nie traktują już Guaidó jako tymczasowego prezydenta Wenezueli*, „Rzeczpospolita”, 25.01.2021, <https://www.rp.pl/Polityka/210129605-Panstwa-UE-nie-traktuje-juz-Guaido-jako-tymczasowego-prezydenta-Wenezueli.html> [16.05.2021].

³⁸ Ibidem.

konwojów humanitarnych. Rygor ten prześladowuje przeciwników politycznych i usuwa dyplomatów z krajów, które nie uznają tego państwa albo nakładają nań sankcje za zbrodnie przeciw ludności cywilnej i dyktatorskie rządy³⁹.

Prezydent Maduro zapowiedział w telewizyjnym przemówieniu, że nie chce wojny, przemocy oraz terroryzmu oraz że nie boi się także zmagania wojskowych i zamierza zagwarantować w swoim kraju pokój⁴⁰. Trudna sytuacja w tym kraju sprawia, że obywatele Wenezueli mają trudności ze sprawami gospodarczymi, humanitarnymi, dotyczącymi bezpieczeństwa ich i tego kraju, skoro nie ma pewności co do działania ludzi, którzy mogą być także urzędnikami i wojskowymi.

Wspomniany wyżej Prezydent ubiega się o pomoc ze strony Chin⁴¹, w zamian za ropę. W swoich wystąpieniach często podkreśla, że nie boi się konfliktu wojskowego, a prezydenta Donalda Trumpa oskarżał o spiskowanie w celu dokonania inwazji na Wenezuelę przy wsparciu lokalnych sojuszników⁴².

Zdaniem Iwony Trusewicz, nieudolny i skorumpowany reżim prezydenta Maduro doprowadził kraj posiadający najwięcej ropy na świecie (17% globalnych zasobów) do całkowitej zapaści. Straty gospodarki od amerykańskich sankcji, jak już było wcześniej wspomniano, reżim Wenezueli ocenił na 116 mld dolarów.

Jednocześnie należy nadmienić, że waluta lokalna „boliwar” praktycznie przestała funkcjonować, a handel na rynkach odbywa się zazwyczaj w dolarach amerykańskich. W sklepach brakuje produktów pierwszej konieczności. Problemy są z prądem oraz wodą pitną. W kraju panuje chaos i rozwija się przestępczość⁴³.

³⁹ Por. M. Stasiński, *W Wenezueli trwa największy dramat humanitarny na zachodniej półkuli. Jak pomóc jego ofiarom?*, „wyborcza.pl.”, 3.03.2021, <https://wyborcza.pl/7,75399,26843862,w-wenezueli-trwa-najwiekszy-dramat-humanitarny-na-zachodniej.html> [17.05.2021].

⁴⁰ Prezydentowi towarzyszyli wtedy wysocy rangą dowódcy sił zbrojnych. Zob. *Wenezuela: Nicolas Maduro nie boi się wojny. Oskarża Trumpa*, „Rzeczpospolita”, 18.02.2020, <https://www.rp.pl/Konflikty-zbrojne/200219417-Wenezuela-Nicolas-Maduro-nie-boi-sie-wojny-Oskarza-Trump.html> [17.05.2021].

⁴¹ *Prezydent pogrążonej w kryzysie Wenezueli prosi o pomoc Chiny. Odplaci się ropą*, https://www.onet.pl/?utm_source=businessinsider.com.pl_viasg_businessinsider&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automatic&src=ucs&pid=122d6840-01e5-4e8e-94de-0f8f126fe2b7&sid=ca05277f-7c3f-495c-9acc-986177acd173&utm_v=2 [17.05.2021].

⁴² *Wenezuela: Nicolas Maduro...*, op. cit.

⁴³ I. Trusewicz, *Wenezuela pozywa USA za „nikczemne działania Trumpa”*, „Rzeczpospolita”, 16.02.2020, <https://www.rp.pl/Gospodarka/200219544-Wenezuela-pozywa-USA-za-nikczemne-dzialania-Trump.html> [12.05.2021].

Prezydent Stanów Zjednoczonych Joe Biden zapowiedział, że sankcje wprowadzone przez jego poprzednika Donalda Trumpa złagodzi dopiero wtedy, gdy Madura nawiąże porozumienie z opozycją w sprawie reform demokratycznych⁴⁴.

Sytuacja obywateli Wenezueli badana przez prokuraturę MTK i ONZ

Na sytuację w Wenezueli zwrócił także uwagę Maciej Stasiński. Uznał on, że rozmiary katastrofy humanitarnej, której doświadczają Wenezuelczycy, są porównywalne z dramatem w Syrii⁴⁵, której prezydent popiera prezydenta Maduro. Niemniej jednak, jak zauważa ten badacz, do Wenezueli dociera znacznie mniejsza pomoc w porównaniu z pomocą dostarczaną Syrii⁴⁶. Pomimo że wenezuelska katastrofa, która trwa od lat⁴⁷, „jest największym dramatem humanitarnym na zachodniej półkuli w warunkach pokoju, to media europejskie i opinia publiczna w UE poświęcają jej znacznie mniej uwagi, niż powinny. Reżim Maduro nie przejmuje się nędzą rodaków. Od kiedy skutek własnej nieudolności prezydent Nicolas Maduro, następca Hugo Chaveza, wpędził kraj w zapaść gospodarczą i społeczną, dochód narodowy Wenezueli spadł o ponad połowę, hiperinflacja jest najwyższa w świecie, a od 2016 r. za granicę uciekło ponad 5,4 mln osób. Jedna trzecia tej rzeszy przeszła lądem do sąsiedniej Kolumbii i tam pozostaje w miastach, miasteczkach i obozach, szukając pracy i schronienia”⁴⁸. Reszta emigrowała do Brazylii, Ekwadoru, Peru, Chile czy też Argentyny⁴⁹.

⁴⁴ M. Stasiński, *W Wenezueli trwa największy dramat...*, op. cit.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Zdaniem M. Stasińskiego, w Wenezueli kryzys jest porównywalny do syryjskiego, choć nie ma wojny innej niż toczona przez reżim przeciw własnemu społeczeństwu w imię rewolucyjnego socjalizmu. w XXI wieku. Jak twierdzi ten autor, reżim podtrzymują również Rosja i Chiny. W pierwszych latach wojny w Syrii na pomoc humanitarną przeznaczono ok. 7,4 mld dolarów. Od 2016 r. na Wenezuelczyków przypadło niecałe 600 mln dolarów. Zob. M. Stasiński, *W Wenezueli trwa największy dramat...*, op. cit.

⁴⁷ Zob. przyp. nr 4.

⁴⁸ Zob. M. Czarnecki, *Dramat uciekinierów z Wenezueli. Kobiety sprzedają włosy i prostytuują się, by wyżywić rodziny*, Cucuta, Kolumbia, 24.07.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,25021690,dramat-uciekierow-z-wenezueli-kobiety-sprzedaja-wlosy-i-prostytuuja.html> [15.05.2021]; M. Stasiński, *Kolumbia legalizuje uchodźców w Wenezueli*, „wyborcza.pl.”, 11.02.2021, <https://wyborcza.pl/7,75399,26775255,kolumbia-legalizuje-uchodzcow-z-wenezueli.html> [15.05.2021].

⁴⁹ Zob. M. Stasiński, *W Wenezueli trwa największy dramat...*, op. cit.

Badana jest sytuacja w tym kraju przez prokurator MTK Fatou Bensouda⁵⁰. Prokurator ta myślała o sprawie Wenezueli od 2016 r. Od 2016 r. dostrzegła ona szereg wspomnianych wyżej politycznych zamieszek popełnianych w tym kraju⁵¹. Po przeanalizowaniu sytuacji w Wenezueli pani prokurator rozpoczęła dochodzenie (śledztwo)⁵². Było to związane dla pani prokurator z jej wcześniejszą decyzją z 8 lutego 2018 r. w sprawie otworzenia wstępnego dochodzenia odnośnie do sytuacji w Wenezueli, by zanalizować rzekome wcześniej popełnione przestępstwa⁵³.

Do pani prokurator MTK skierowały sytuację dotyczącą Wenezueli następujące państwa: Argentyna, Chile, Kanada, Kolumbia, Paragwaj, Peru. Państwa te odniosły się do sytuacji w Wenezueli postrzegając konieczność jej uwzględnienia począwszy od 12 lutego 2014 r., by rozpocząć wstępne postępowanie w sprawie Wenezueli w celu przeanalizowania zarzucanych przestępstw w kontekście demonstracji i związanych z nimi niepokoїв⁵⁴. Nie były to jednak jedyne państwa zainteresowane sytuacją Wenezueli, jako że 13 lutego 2020 r. sama Wenezuela odniosła się do kwestii uwzględnienia sprawy jej dotyczącej do pani prokurator MTK.

Prokurator chcąc zbadać sytuację w Wenezueli, wzięła także pod uwagę otrzymane w 2020 r. odwołanie (referal) od Wenezueli dotyczące sytuacji tego kraju w związku z prerogatywami posiadanymi przez Wenezuelę będącą państwem-stroną Statutu MTK⁵⁵. Odwołując się do Prezy-

⁵⁰ Zdjęcia pokazują, jaką górę pieniędzy trzeba wydać na zwykłe produkty w Wenezueli, „Business Insider Polska”, 20.08.2018, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/denominacja-boliwara-w-wenezueli-inflacja-siega-70-tys-proc-wh3v2nz> [16.05.2021]. Tydzień wcześniej prezydent zaaprobował akt prawny pozwalający wszystkim firmom w kraju emitować papiery dłużne w obcych walutach, aby miały one dostęp do środków finansowych i do samofinansowania się. Decyzja zapadła w czasie, gdy gospodarka Wenezueli znajduje się już na etapie faktycznej dolaryzacji. Ten proces przyspieszył w 2019 r. po przyznaniu na to oka przez władze, które zapoczątkowały w 2018 r. odchodzenie od kontroli dewizowej wprowadzonej w 2003 r. przez prezydenta Hugo Chaveza, jak stwierdził portal *Efecto Cocuyo*. Zob. *Wenezuela: Prezydent Maduro broni swej decyzji o dolaryzacji*, „Rzeczpospolita”, 16.02.2020, <https://www.rp.pl/Gospodarka/200219553-Wenezuela-Prezydent-Maduro-broni-swejej-decyzji-o-dolaryzacji.html> [12.05.2021].

⁵¹ Por. ICC to probe alleged crimes in Phillipines, Venezuela, 8.02.2018, <http://www.france24.com/en/20180208-icc-probe-alleged=crimes-philippines-venezuela> [26.02.2018].

⁵² Por. J. Hayward, *International Criminal Court Takes Steps to Investigate Phillipines, Venezuela*, 9.02.2018, <http://www.breitbart.com/national-security/2018/02/09/international-criminal-court-takes-steps-to-investigate-philippines--venezuela/> [26.02.2018].

⁵³ *Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Mrs Fatou Bensouda, on the referral by Venezuela regarding the situation in its own territory*, <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=200217-otp-statement-venezuela> [12.05.2021].

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

dencji MTK (ICC Presidency) prokurator zwróciła uwagę, że zaszły dwa odniesienia, które nastąpiły zachodząc na siebie geograficznie i czasowo, a przez to mogą być nakazowym zleceniem dla Izby Przedprocesowej (Pre-Trial Chamber), a także mógłby stać się uszczerbkiem dla późniejszego ustaleniu czy odnieść go można do tych dwóch sytuacji, czy można uczynić z nich tylko jedną. Odniesienie się państwa do prokuratury nie prowadzi automatycznie do rozpoczęcia śledztwa. Prokurator była zdefiniowana sytuacją, jaka wiązała się z nakazami postępowania w związku z kryteriami statutowymi, rezultatem odniesienia się do którego jest to, że Statut nie wymaga od prokuratora, by szukał on autoryzacji od Izby Przedprocesowej, aby prowadzić dalej postępowanie⁵⁶.

Zgodnie z przepisem art. 53 (1) Statutu MTK prokurator powinna uwzględnić kwestie dopuszczalności sądowego postępowania i interes sprawiedliwości w tym postępowaniu. Zgodnie z Office's Policy Paper on Preliminary Examinations, te warunki brane są pod uwagę przy sytuacjach niezależnie od tego, czy wcześniejsze postępowanie zostało wszczęte, na podstawie informacji o przestępstwach z art. 15 Statutu MTK zgodnie z odwołaniem się państwa, państw, czy Rady Bezpieczeństwa, bądź na podstawie deklaracji MTK by akcentować wykonywanie jurysdykcji przez sąd zgodnie z art. 12 Statutu MTK. Niezależnie od tego, która z tych okoliczności zostanie wzięta pod uwagę, Prokuratura MTK ocenia i analizuje dostępne informacje⁵⁷. Natomiast raport wydany przez ONZ w 2019 r. potwierdza, że wenezuelskie siły bezpieczeństwa dokonywały zbrodni, a prezydent Maduro i członkowie rządu oraz armii byli tego świadomi. Zbrodnie te miały nie być odosobnione, a zgodne z polityką państwa co najważniejsze, były koordynowane i dokonywane przez jej oficerów i urzędników tego państwa oraz przy bezpośrednim wsparciu wyższych urzędników państwowych⁵⁸.

Zakończenie

Ponad 7 milionów ludzi w Wenezueli potrzebuje pomocy humanitarnej, 94% ludności żyje poniżej granicy ubóstwa, a 70% dzieci nie chodzi do szkoły. Wskazuje się również na kryzys migracyjny w regionie – do tej

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ ONZ stwierdził, że siły bezpieczeństwa w Wenezueli dopuściły się zbrodni przeciwko ludzkości, „PAP”, 16.09.2020, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C718423%2CConz-stwierdzil-ze-sily-bezpieczenstwa-w-wenezueli-dopuscily-sie-zbrodni> [16.05.2021].

pory ponad 3,4 miliona Wenezuelczyków opuściło swój kraj⁵⁹, by znaleźć inne miejsce zamieszkania w innym państwie.

Prokurator MTK wzięła pod uwagę wspomniane wyżej sytuacje wraz z rolą pełnioną przez Madurę oraz wyższych rangą urzędników i generałów w tym państwie. Pani prokurator MTK dostrzegła, że sytuacją Wenezueli powinna wziąć pod uwagę Izba Przygotowawcza MTK. Wenezuela jeszcze nie stara się o wystąpienie z MTK, jak zrobiły to Filipiny⁶⁰, a wręcz przeciwnie, obecnie wniosła sprawozdanie (odwołanie) do MTK. Pomimo że UE przestaje traktować Juana Guaido jako prawomocnego prezydenta, to pozostaje on jednak przywódcą opozycji.

Sytuacja w Wenezueli pozostaje nadal trudna⁶¹. ONZ dostrzegła, że w Wenezueli dochodzi do popełniania zbrodni. W ułatwieniu trudnej sytuacji w tym kraju pomocni mogą być żołnierze ONZ oraz pracownicy administracji z ONZ. Państwo to dotknięte jest wieloma problemami, których prezydent Nicolas Maduro sprawujący drugą kadencję nie potrafi rozwiązać.

Bibliografia

- Białczyk P. (red.), *Wenezuela. Masowe demonstracje w centrum Caracas*, „Wiadomosci.wp.pl”, 30.04.2019, <https://wiadomosci.wp.pl/autor/oprac-piotr-bialczyk/6350823733581441/78/>.
- Bremmer I., *Reasons Why Venezuela's Nicolas Maduro Won't Last Much Longer*, „Time”, 8.1.2017.
- Corder M., *Venezuela's Ousted Chief Prosecutor Says President Nicolas Maduro Is Responsible for 8,000 Murders*, „Time”, 16.11.2017.
- Czarnecki M., *Dramat uciekinierów z Wenezueli. Kobiety sprzedają włosy i prostytuują się, by wyżywić rodziny*, *Cucuta, Kolumbia*, 24.07.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,25021690,dramat-uciekierow-z-wenezueli-kobiety-sprzedaja-wlosy-i-prostytuuja.html/>.
- Dróżdż D., *Prezydent Wenezueli na wniosek prokuratury swojego państwa i prezydent Filipin na wniosek adwokata swojego państwa przed prokuratorem Międzynarodowego Trybunału Karnego. Czy staną prze MTK?*, [w:] A. Kordonska, R. Kordonski, Ł. Muszyński (red.), *Trendy przestrzeni międzyna-*

⁵⁹ Rezolucja PE w sprawie sytuacji w Wenezueli, „PAP”, 19.07.2019, <https://europapnews.pap.pl/rezolucja-pe-w-sprawie-sytuacji-w-wenezueli> [15.05.2021].

⁶⁰ Zob. D. Dróżdż, *Prezydent Wenezueli na wniosek prokuratury swojego państwa i prezydent Filipin na wniosek adwokata swojego państwa przed prokuratorem Międzynarodowego Trybunału Karnego. Czy staną prze MTK?*, [w:] A. Kordonska, R. Kordonski, Ł. Muszyński (red.), *Trendy przestrzeni międzynarodowej w wymiarze globalnym i regionalnym*, t. 1, Lwów-Olsztyn 2019, s. 121-128.

⁶¹ Ibidem.

- rodowej w wymiarze globalnym i regionalnym, t. 1, Lwowski Uniwersytet Narodowy im. Iwana Franki, Lwów-Olsztyn 2019, s. 121-128.
- Europarlament uznał Guaido za tymczasowego prezydenta Wenezueli, „PAP”, 31.01.2019, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C397712%2Ceuparlament-uznal-guaido-za-tymczasowego-prezydenta-wenezueli.html/>.
- UE nie uznaje już Guaido za tymczasowego prezydenta Wenezueli, bankier.pl, 25.01.2021, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/UE-nie-uznaje-juz-Guaido-za-tymczasowego-prezydenta-Wenezueli-8043799.html/>.
- Hayward J., *International Criminal Court Takes Steps to Investigate Philippines, Venezuela* 9.02.2018, <http://www.breitbart.com/national-security/2018/02/09/international-criminal-court-takes-steps-investigate-philippi-nes-venezuela/>.
- Kazanci H., *Reporting by Lokman Ilhan in Caracas, Venezuela*, „Anadolu Agency”, <https://www.aa.com.tr/en/americas/venezuelas-supreme-court-says-guaidos-status-invalid/1387670/>.
- Ledrus Z., *Won, złodzieje!*, „Newsweek”, 13.12.2015, <https://www.newsweek.pl/swiat/wenezuela-po-wyborach-czy-opozycja-uratuje-kraj/5e9myoh/>.
- Lider wenezuelskiej opozycji wezwał do marszu na parlament, „PAP”, 22.02.2020, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C591589%2Clider-we-nezelskiej-opozycji-wezwal-do-marszu-na-parlament.html/>.
- Omachel R., *Historia upadku Wenezueli. Próba obalenia prezydenta to efekt długiej serii nieszczyć*, „Newsweek”, 24.01.2018, <https://www.newsweek.pl/swiat/polityka/wenezuela-najbogatszy-bankrut-swiata-ropa-i-populizm/olfrsgd/>.
- ONZ stwierdził, że siły bezpieczeństwa w Wenezueli dopuściły się zbrodni przeciwko ludzkości, „PAP”, 16.09.2020, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C718423%2Conz-stwierdzil-ze-sily-bezpieczenstwa-w-wenezueli-dopusci-ly-sie-zbrodni>.
- Państwa UE nie traktują już Guaido jako tymczasowego prezydenta Wenezueli, „Rzeczpospolita”, 25.01.2021, <https://www.rp.pl/Polityka/210129605-Panstwa-UE-nie-traktuje-juz-Guaido-jako-tymczasowego-prezydenta-Wenezueli.html/>.
- Rezolucja PE w sprawie sytuacji w Wenezueli, „PAP”, 19.07.2019, <https://europapnews.pap.pl/rezolucja-pe-w-sprawie-sytuacji-w-wenezueli/>.
- Prezydent pogrążonej w kryzysie Wenezueli prosi o pomoc Chiny. Odplaci się ropą, https://www.onet.pl/?utm_source=businessinsider.com.pl_viasg_businessinsider&utm_medium=referral&utm_campaign=leo_automat&srcc=ucs&pid=122d6840-01e5-4e8e-94de-0f8f126fe2b7&sid=ca05277f-7c3f-495c-9acc-986177acd173&utm_v=2/.
- Redondo R., *The EU raises the tone in the face of Venezuela's rudeness*, „ATALAYAR”, 26.02.2021, <https://atalayar.com/en/content/eu-raises-tone-face-venezuelas-rudeness/>.
- Statement of the Prosecutor of the International Criminal Court, Mrs Fatou Bensouda, on the referral by Venezuela regarding the situation in its own territory, <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=200217-otp-statement-venezuela>.

- Stasiński M., *Kolumbia legalizuje uchodźców w Wenezueli*, „wyborcza.pl”, 11.02.2021, <https://wyborcza.pl/7,75399,26775255,kolumbia-legalizuje-uchodzcow-z-wenezueli.html/>.
- Stasiński M., *W Wenezueli reżim i opozycja znalazły się w klinczu. Skazuje to naród na vegetację i nędzę*, „wyborcza.pl”, 8.01.2021, <https://wyborcza.pl/7,75399,26670275,w-wenezueli-rezim-i-opozycja-znalazly-sie-w-klinczu-skazuje.html/>.
- Stasiński M., *W Wenezueli trwa największy dramat humanitarny na zachodniej półkuli. Jak pomóc jego ofiarom?*, „wyborcza.pl”, 3.03.2021, <https://wyborcza.pl/7,75399,26843862,w-wenezueli-trwa-najwiekszy-dramat-humanitarny-na-zachodniej.html/>.
- Stasiński M., *Wenezuela: Juan Guaidó wrócił do kraju, ale reżim Maduro trzyma się mocno*, „wyborcza.pl”, 15.02.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,2569693,wenezuela-kraj-spada-bez-konca-ale-wladza-nie-upada.html/>.
- Stasiński M., *Wenezuela w potrzasku dwuwładzy. Naród walczy o przetrwanie i nie ma już sił, by protestować*, „wyborcza.pl”, 3.11.2020, <https://wyborcza.pl/7,75399,26471461,wenezuela-w-potrzasku-dwuwlady-narod-walczy-o-przetrwanie.html> [12.05.2021].
- Stasiński M., *Wenezuelczycy walczą na ulicach. Reżim Maduro w opalach*, „wyborcza.pl”, 20.04.2017, <https://wyborcza.pl/7,75399,21662722,wenezuelczycy-walczą-na-ulicach.html/>.
- Surdel T., *Operacja „wolność” rozpoczęta w Wenezueli. Juan Guaidó zapowiada falę protestów, które obalą Maduro, Caracas*, „wyborcza.pl”, 8.04.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,24626650,operacja-wolnosc-rozpoczeta-w-wenezueli-juan-guaido-zapowiada.html/>.
- The Associated Press, *Venezuela's Maduro joins hands with Guaido in fight against virus, President Maduro and his bitter rival Guaido agree to coordinate efforts to raise funds to help combat the pandemic, Leftist President Maduro, left, has been challenged by Guaido, who has declared himself as the leader of the country*, Jun 3, 2020, <https://www.aljazeera.com/news/2020/6/3/venezuelas-maduro-joins-hands-with-guaido-in-fight-against-virus>.
- Trusewicz I., *Wenezuela pozywa USA za „nikczemne działania Trumpa”*, „Rzeczpospolita”, 16.02.2020, <https://www.rp.pl/Gospodarka/200219544-Wenezuela-pozywa-USA-za-nikczemne-dzialania-Trump.html/>.
- „Tymczasowy” prezydent Wenezueli zdobywa coraz większe poparcie, ale jego rywal się nie poddaje, „Business Insider Polska”, 27.01.2019. <https://businessinsider.com.pl/polityka/wenezuela-tymczasowy-prezydent-juan-guaido-sty-czen-2019/tf1k1p2>.
- Wenezuela pozywa USA za „nikczemne działania Trumpa”, „Rzeczpospolita”, 16.02.2020, <https://www.rp.pl/Gospodarka/200219544-Wenezuela-pozywa-USA-za-nikczemne-dzialania-Trump.html/>.
- Wenezuela: Nicolas Maduro nie boi się wojny. Oskarża Trumpa, „Rzeczpospolita”, 18.02.2020, <https://www.rp.pl/Konflikty-zbrojne/200219417-Wenezuela-Nicolas-Maduro-nie-boi-sie-wojny-Oskarza-Trump.html/>.
- Wenezuela: Prezydent Maduro broni swej decyzji o dolaryzacji, „Rzeczpospolita”, 16.02.2020, <https://www.rp.pl/Gospodarka/200219553-Wenezuela-Prezydent-Maduro-broni-swej-decyzji-o-dolaryzacji.html/>.

- Wójcik R., Wilgocki M., *Wenezuela. Guaido wzywa wojsko do obalenia Maduro. Reżim: żołnierze są po naszej stronie*, „wyborcza.pl”, 30.04.2019, <https://wyborcza.pl/7,75399,24715095,lider-wenezuelskiej-opozycji-wzywa-wojsko-do-zakonczenia-rzadow.html/>.
- Zdjęcia pokazują, jaką górę pieniędzy trzeba wydać na zwykłe produkty w Wenezueli*, „Business Insider Polska”, 20.08.2018, <https://businessinsider.com.pl/finanse/makroekonomia/denominacja-boliwara-w-wenezueli-inflacja-siega-70-tys-proc/wh3v2nz/>.
- Znajek B., *Zaostrzenie kryzysu politycznego w Wenezueli*, „PISM” 2019, nr 8, https://www.pism.pl/publikacje/Zaostrzenie_kryzysu_politycznego_w_Wenezueli/.

Maciej Kowalczyk*

Sukcesja traktatów w prawie międzynarodowym – wybrane problemy

Celem niniejszego artykułu jest opisanie problemów związanych z sukcesją traktatów w prawie międzynarodowym. Pomimo powstania konwencji wiedeńskiej o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów, znajduje ona niewielkie zastosowanie. Artykuł zwraca więc uwagę na ewolucję podejścia doktryny w stosunku do sukcesji, rozwiązania zastosowane przez konwencję, a także praktykę, która bywa zgoła inna od rozwiązań zaproponowanych przez teoretyków. Podsumowanie stanowi natomiast próbę określenia miejsca konwencji we współczesnej praktyce sukcesji traktatów, a także i miejsca samego prawa międzynarodowego, którego normy bywają często jedynie wskazówką dla państw, które będąc suwerenne, kierują się przede wszystkim swoim własnym interesem.

Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów z 1978 r.

Zakończenie II wojny światowej i podpisanie Karty Narodów Zjednoczonych (dalej jako „Karta NZ”) w 1945 r. przyniosło istotne zmiany z punktu widzenia prawa międzynarodowego. Nowo powstały porządek akcentował przede wszystkim zasadę równouprawnienia i samostanowienia państw we wzajemnych stosunkach. Wyrażone w Karcie NZ prawo narodów do samostanowienia, stało się w drugiej połowie XX w. podstawą do powstawania nowych państw. Wydarzenia takie jak dekolonizacja, rozpad ZSRR czy Jugosławii¹ spowodowały, że społeczność międzynarodowa uległa znacznemu powiększeniu. Liczba członków Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej jako „ONZ”) wzrosła z 51 w 1945 r. do 193 w 2020 r.² Warto wspomnieć, że co prawda liczba członków ONZ w roku 1945 nie pokrywała się z liczbą państw niepodległych w tamtym czasie, za

* Maciej Kowalczyk, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz na Uniwersytecie Ekonomicznym w Poznaniu, e-mail: kowalczykmaciej81@gmail.com

¹ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2004, s. 124-125.

² T. G. Weiss, S. Daws, *World Politics: Continuity and Change Since 1945* <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199560103.001.0001/oxfordhb-9780199560103-e-001> [13.05.2020].

którą to uznaje się liczbę 74, lecz współcześnie liczba ta niemal odpowiada całkowitej liczbie państw na świecie, która wedle różnych szacunków wynosi 195³.

Powstanie nowych państw w w.w. okresie spowodowało liczne komplikacje związane z sukcesją traktatów, które będąc wcześniej źródłem praw i obowiązków poprzedników prawnych, miały stać się odpowiedzialnością ich sukcesorów. Traktaty podlegające sukcesji, w rozumieniu niniejszej pracy, tożsame będą z definicją przedstawioną w Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r. (dalej jako: „konwencja o prawie traktatów”). Zgodnie z art. 2 w.w. konwencji, „przez traktat rozumie się międzynarodowe porozumienie między państwami, zawarte w formie pisemnej i regulowane przez prawo międzynarodowe, niezależnie od tego, czy jest ujęte w jednym dokumencie, czy w dwóch lub więcej dokumentach i bez względu na jego szczególną nazwę”. Tym samym poza zakresem definicyjnym umowy międzynarodowej znajdują się wszelkiego rodzaju porozumienia międzynarodowe zawarte z innymi podmiotami prawa międzynarodowego niż państwa. Warto również podkreślić, że przedmiotem zainteresowań niniejszej pracy będą tylko takie umowy międzynarodowe, które zostały przed aktem sukcesji przez państwo-poprzednika ratyfikowane, co oznacza że wyraził on zgodę na związanie się traktatem.

Samo pojęcie sukcesji w nauce prawa międzynarodowego nie jest pojmowane jednoznacznie. Początkowo było ono interpretowane w oparciu o koncepcję sukcesji prawa rzymskiego, która to zakłada kontynuację praw i obowiązków spadkodawcy przez sukcesora. Realia stosunków międzynarodowych okazały się jednak zgoła inne, dlatego teoria ta została odrzucona. Przyjęta współcześnie definicja sukcesji, jest rozumiana jako sytuacja, która powstaje gdy jedno państwo zostanie zastąpione przez drugie⁴. Zmiana ta polega na objęciu suwerenności przez państwo na terytorium, które podlegało suwerenności innego państwa. Sytuacja ta różni się jednak od zmiany rządu czy ustroju, które to nie powodują zjawiska sukcesji, ponieważ nie naruszają ciągłości i identyczności państwa⁵. Państwem-sukcesorem według powyższej definicji należy więc nazwać

³ *How many countries are there? What defines a country? Who is counting and why care?* http://www.travelindependent.info/countriesthowmany.htm?fbclid=IwARoYKdtzx7sEuOpBk3DCNoDkhVTJnPLk_uYgG7ow4jNBwURP6ThnCL7qksY [13.05.2020].

⁴ J. Tyranowski, *Sukcesja państw a traktaty w sprawie granic*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1979, s. 9-11.

⁵ M. Frankowska, *Prawo Traktatów*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007, s. 167.

państwo, które obejmuje swoją suwerennością obszar, który wcześniej należał do innego państwa (państwa-poprzednika). Objęcie suwerenności wiąże się natomiast ze skutkiem w postaci przejścia na państwo-sukcesora uprawnień i zobowiązań, na zasadach wyznaczonych przez normy zwyczajowe oraz umowy międzynarodowe. Sukcesja jest więc zmianą pozycji prawnej, występująca na danym terytorium⁶. Biorąc pod uwagę powyższe ramy, należy stwierdzić za Renatą Szafarz, że: „Sukcesja państw obejmuje więc: przejście części terytorium państwa pod władzę innego państwa (cesja), powstanie państw w wyniku dekolonizacji obszarów zależnych, zjednoczenie państw oraz różne postacie podziału państwa”⁷.

Powyższa koncepcja znalazła odzwierciedlenie w swoistej kodyfikacji sukcesji traktatów, którą stanowi Konwencja wiedeńska o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów z 1978 r. (dalej jako „konwencja z 1978 r.” lub „konwencja w sprawie sukcesji”). Konwencja z 1978 r. w swoim artykule 2. definiuje sukcesję państw jako: „zastąpienie jednego państwa przez drugie, w odpowiedzialności za stosunki międzynarodowe terytorium”⁸. Celem konwencji w chwili jej powstania było przede wszystkim uregulowanie sytuacji prawnej państw postkolonialnych (jak w przyszłości się okazało mogłaby znaleźć ona również zastosowanie w stosunku do państw powstałych w wyniku rozpadu ZSRR czy Jugosławii). Znaczenie konwencji z 1978 r. dla praktyki sukcesji państw należy jednak ocenić jako znikome, ze względu na niewielką liczbę stron i sygnatariuszy, które do niej przystąpiły. 22 państwa ratyfikowały konwencję, natomiast kolejnych 15 ją podpisało. Wśród państw, które ratyfikowały konwencję znalazły się między innymi były państwa Jugosławii, takie jak: Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Północna Macedonia, Serbia, Słowenia, Czarnogóra, niektóre państwa powstałe po rozpadzie ZSRR: Estonia, Ukraina (ale już nie choćby: Rosja, Litwa czy Białoruś) oraz pojedyncze państwa postkolonialne, takie jak: Tunezja czy Maroko. Pozostałe państwa, które konwencji w sprawie sukcesji nie ratyfikowały, w celu rozwiązania problematyki sukcesji traktatów korzystają głównie z rozwiązań zwyczajowych. Taki stan rzeczy wynika głównie z okoliczności, w których dochodzi do po-

⁶ M. Muszyński, *Prawnomiędzynarodowa istota i prawnokrajowe skutki sukcesji państw. Wybrane zagadnienia teoretyczne*, „Zeszyty Prawnicze” 13.01.2013, s. 38-39.

⁷ R. Szafarz, *Sukcesja państw w odniesieniu do traktatów we współczesnym prawie międzynarodowym*, Zakład im. Ossolińskich, Warszawa 1982.

⁸ *Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties 1978*, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_2_1978.pdf [13.05.2020].

wstawania i upadków państw, które wiążą się niejednokrotnie z konfliktami zbrojnymi czy innymi napięciami politycznymi. Należy również zaznaczyć, że art. 7 ust. 1. konwencji z 1978 r. stwierdza, że „znajduje ona zastosowanie tylko w przypadku sukcesji powstałej po wejściu w życie konwencji, chyba że postanowiono inaczej”. Ogranicza to tym samym potencjalnie możliwość zastosowania jej w stosunku do państw postkolonialnych, które powstawały głównie w latach 50-tych, 60-tych i 70-tych XX wieku oraz podkreśla znaczenie norm powstałych zwyczajowo na kanwie tych wydarzeń. Konwencję należy więc bardziej potraktować jako „źródło informacji o stanie prawa zwyczajowego” niż jako złoty standard sukcesji traktatów i jest to, należy dodać: źródło nieocenione⁹.

Sukcesja traktatów sprowadzać się będzie więc do odpowiedzi na pytania: jaka jest w prawie międzynarodowym odpowiedzialność państwa-sukcesora w związku z przerwaniem ciągłości prawnej państwa-poprzednika oraz jakie uprawnienia i zobowiązania traktatowe gasną, a jakie nie podlegają zmianom? Aby odpowiedzieć na to pytanie należy rozważyć powyższy problem na podstawie trzech różnych przypadków sukcesji: powstania nowego państwa, zjednoczenia państwa i jego podziału. Powyższe rozważania zostaną podparte przykładami, których celem jest przede wszystkim zwrócenie uwagi na istniejące rozbieżności pomiędzy teorią a praktyką sukcesji traktatów.

Konwencja z 1978 r. nowe państwo niepodległe definiuje jako: „państwo-sukcesora, które przed sukcesją było terytorium zależnym w stosunkach międzynarodowych, a za jego stosunki odpowiadało państwo-poprzednik”. W zakresie tego pojęcia mieszczą się więc przypadki uzyskania niepodległości przez wszelkiego rodzaju obszary zależne (kolonie, obszary powiernicze i mandatowe oraz protektoraty). Uzyskanie niepodległości przez państwo nowopowstałe w odróżnieniu od jego secesji jest procesem i ma miejsce wówczas, gdy na skutek negocjacji i współpracy dochodzi do przyznania niepodległości państwu nowemu, przez państwo, które wcześniej sprawowało nad określonym terenem kontrolę, poprzez zrealizowanie swojego prawa do samostanowienia. Do zakresu definicji nowego państwa niepodległego nie należą natomiast sytuacje oddzielenia się części terytorium państwa oraz jego zjednoczenia, co będzie przedmiotem rozważań w dalszej części niniejszej pracy¹⁰.

⁹ M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 168.

¹⁰ J. Tyranowski, *Sukcesja państw...*, op. cit., s. 64-66.

Państwa nowopowstale

Ogólna reguła w stosunku do sukcesji nowopowstałych państw niepodległych została wyrażona w art. 18 Konwencji z 1978 r., zgodnie z którą państwo nie ma obowiązku przejmowania traktatów państwa-poprzednika. Wyrażona w konwencji reguła została określona przez doktrynę jako *tabula rasa*, czyli zasada czystej karty. Reguła ta w sposób najpełniejszy realizuje zasadę wyrażoną w Karcie NZ - równouprawnienia i samostanowienia państw we wzajemnych stosunkach. Swoje źródło wywodzi ona z przekonania, że państwo-poprzednik, sprawując władzę nad terytorium państwa-sukcesora nie czyniło tego w imieniu ludności tego terytorium, lecz w imieniu własnym, dlatego przyjęcie tej koncepcji stwarza możliwość uwolnienia się od zobowiązań powziętych przez poprzednika i podejmowania własnych, suwerennych decyzji¹¹. Warto w tym miejscu wspomnieć, że koncepcja ta nie zawsze znajdowała poparcie w doktrynie ze względu na wieloletnie spory na temat tego, w jaki sposób powinna zostać ukształtowana sukcesja traktatów państw nowopowstałych. Jednym z przeciwnych poglądów był ten reprezentowany przez Hannę Bokor-Szegö, zgodnie z którym w prawie międzynarodowym wykształciła się norma zwyczajowa, zgodnie z którą traktaty w wyniku sukcesji przyjmowane są *ipso iure*, z wyjątkiem traktatów naruszających zasadę samostanowienia. Pogląd ten był wspierany argumentacją, zgodnie z którą przyjęcie tego typu rozwiązania miałoby zapewnić stabilność oraz utrzymanie pokojowych stosunków między państwami¹². Jeszcze inną koncepcją była ta, prezentowana przez Daniela Patricka O'Connell'a. Zgodnie z tym poglądem sukcesja powinna mieć miejsce zawsze *ipso iure*, natomiast w przypadku gdy państwo uzna, że któryś z traktatów narusza jego prawo do samostanowienia, może je wypowiedzieć¹³. Podstawowym argumentem świadczącym za tą koncepcją była konieczność zachowania pewności obrotu prawnego, a także struktury dziedziczenia, która prowadzi do sukcesji uniwersalnej¹⁴. Żadna z tych koncepcji nie znalazła jednak szerszego poparcia i w konwencji z 1978 r. przyjęto regułę *tabula rasa*.

Biorąc pod uwagę argumenty poszczególnych stron należy zgodzić się ze stanowiskiem wyrażonym w konwencji w sprawie sukcesji z 1978 r. Należy podkreślić, że przyjęcie domniemania odmiennego od niedziedzi-

¹¹ Ibidem, s. 66, M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 171-172.

¹² R. Szafarz, *Sukcesja państw w odniesieniu do traktatów...*, op. cit., s. 124.

¹³ por. D. P. O'Connell, *The Law of State Succession*, Cambridge 1956.

¹⁴ Ibidem, s. 128-130.

czenia traktatów, mogłoby niejednokrotnie prowadzić do obciążenia nowopowstałych niepodległych państw zobowiązaniami, których spełnienie w wyniku uzyskania niezależności mogłoby okazać się niemożliwe lub wiązać się z nadmiernymi trudnościami. Same zobowiązania, które miałyby być realizowane powstawały natomiast bez wpływu i zgody nowych państw niepodległych, a więc zmuszenie tych państw do ich realizacji oznaczałoby zanegowanie fundamentalnej zasady, na podstawie której te państwa powstały – zasady samostanowienia. Jednocześnie niewystarczającym wydaje się stwierdzenie, zgodnie z którym po przejściu traktatów państwa-poprzednika istniałaby ciągle możliwość ich wypowiedzenia, ponieważ aż do momentu ustania stanu związania traktatem państwo-sukcesor musiałoby zobowiązania wynikające z traktatów realizować.

Skoro nie ma zatem obowiązku przyjęcia traktatów poprzednika, to czy istnieje możliwość ich przyjęcia? Na to pytanie odpowiada art. 16 konwencji z 1978 r. Zgodnie z tym przepisem państwo w przypadku umów wielostronnych może w drodze notyfikacji sukcesji, państwom-stronom ustanowić swój status jako strony traktatu. Zasada ta objęta jest jednak dwoma wyjątkami: po pierwsze nie istnieje możliwość przystąpienia do umowy wielostronnej, gdy z samego traktatu wynika, że jego stosowanie w stosunku do nowego państwa niepodległego byłoby niezgodne z jego celem i przedmiotem, a po drugie wówczas gdy zgodnie z postanowieniami traktatu, możliwość przystąpienia do niego ma miejsce tylko wtedy gdy zgodę wyrażą na to wszystkie strony¹⁵. Przystąpienie nie ma wówczas charakteru jednostronnego oświadczenia, tylko wymaga uzyskania w.w. zgód.

Inną zasadą rządzą się natomiast traktaty dwustronne, które znajdują swoje zastosowanie w stosunku do państwa-sukcesora tylko wtedy gdy strony wyrażą na to wyraźną zgodę oraz wówczas gdy sposób postępowania stron traktatu wskazuje, że tego rodzaju porozumienie nastąpiło¹⁶. Stosunki bilateralne pomiędzy nowym państwem niepodległym a państwem poprzednikiem zostaną więc ustanowione na podstawie nowej, dwustronnej relacji, a zatem w międzynarodowym porządku prawnym istnieć będą dwa traktaty bilateralne (z państwem poprzednikiem i pań-

¹⁵ J. Tyranowski, *Sukcesja państw...*, s. 68.

¹⁶ Ibidem, s. 69.

stwem nowopowstałym), w których tożsame będzie tylko i wyłącznie państwo, którego sukcesja nie dotyczy¹⁷.

Szczególne zasady sukcesji dotyczą natomiast kwestii członkostwa w organizacjach międzynarodowych. Członkostwo uważane jest bowiem za prawo personalne, dlatego też zgodnie z ogólnymi zasadami sukcesji, nie jest ona w tym wypadku możliwa¹⁸. Jednym z pierwszych tego typu przypadków była sprawa Pakistanu z 1947 r., który w wyniku odłączenia się od Indii Brytyjskich uzyskał niepodległość. Uznano, że zgodnie z postanowieniami Karty NZ nie istnieje możliwość, ażeby w wyniku sukcesji uzyskać status członka ONZ. Tym samym uzyskanie statusu członka ONZ przez Pakistan było możliwe tylko na skutek przyjęcia według procedury określonej w Karcie NZ¹⁹. Problem braku sukcesji członkostwa w organizacjach międzynarodowych jest również istotnym problemem współcześnie. Przykładem tego jest członkostwo w Unii Europejskiej i ruchów niepodległościowych w Katalonii i Szkocji. Ze względu na proeuropejskość tych regionów, argument braku sukcesji członkostwa w Unii Europejskiej stanowił tam przez wiele lat istotną motywację przeciwko dążeniom niepodległościowym²⁰.

Istnienie reguły *tabula rasa* nie wyklucza możliwości zastosowania jej w nieco zmodyfikowanej formie. Stąd wyróżnia się również sukcesję z prawem do namysłu, która została nazwana doktryną Nyerere i zastosowana po raz pierwszy przez Tanzanię. Polegała ona na tym, że Tanzania przyjęła zobowiązania traktatowe podjęte przez Wielką Brytanię wobec ich terytorium, jednak w ciągu 2 lat miała ona podjąć decyzję co do ich ewentualnej zmiany lub przedłużenia²¹.

Wyjątek od reguły *tabula rasa* zgodnie z art. 15 konwencji z 1978 r. stanowią ponadto traktaty dotyczące uregulowań granicznych i sytuacji o charakterze terytorialnym, co ma swoje uzasadnienie między innymi

¹⁷ M. Zając, *Sukcesja państw a ciągłość de iure traktatów na podstawie Konwencji wiedeńskiej o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis*, prawo 315/1, Wrocław 2013, s. 311.

¹⁸ Ibidem, s. 72.

¹⁹ United Nations, *Yearbook of the International Law Commission* 1972, volume II, s. 39, 42-43, https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1972_v2.pdf [4.06.2020].

²⁰ *Scottish independence: MSPs to examine EU membership*, <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-25402787> [4.06.2020]; *Spain to block Catalonia independence referendum* <https://www.bbc.com/news/world-europe-25353086> [4.06.2020]; A. Szostkiewicz, *Szkocja, Katalonia, wspólna sprawa*, <https://szostkiewicz.blog.polityka.pl/2020/01/10/szkocja-katalonia-wspolna-sprawa/> [2.06.2020].

²¹ M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 172-173.

w dążeniu do zapewnienia stabilności i pokoju. Sytuacja sukcesora kształtuje się więc ostatecznie w taki sposób, że może on korzystać z zalet traktatów państwa-poprzednika, wybierając traktaty, które będą go obowiązywać, z wyjątkiem traktatów dotyczących granic²².

W praktyce reguła *tabula rasa* została przyjęta między innymi przez Stany Zjednoczone, państwa Ameryki Łacińskiej czy Polskę po 1918 r. Nie znalazła ona jednak szerszego zastosowania w przypadku państw powstałych w drugiej połowie XX w. i została przyjęta jedynie przez Algierię czy Górną Woltę. Dość powszechną praktyką było stosowanie umów sukcesyjnych pomiędzy byłymi kolonizatorami a nowo powstałymi państwami niepodległymi. Ich podstawowym problemem było jednak ograniczone działanie, które odnosiło się tylko i wyłącznie do państwa-sukcesora i państwa-poprzednika²³. Praktyka pokazała ponadto, że traktaty poprzedników były wielokrotnie przyjmowane ze względu na chęć zapewnienia stabilności w nowopowstałym państwie. Wyjątkiem były tutaj jednak umowy gospodarcze i zobowiązania finansowe, które przyjmowane były dość niechętnie²⁴.

Sukcesja w przypadku zjednoczenia

Odmienne sytuacja wygląda natomiast w przypadku sukcesji w wyniku zjednoczenia państw. Samo zjednoczenie można rozumieć jako połączenie się dwóch bądź większej ilości państw, na skutek czego powstaje nowe państwo, a państwa-poprzednicy przestają istnieć. Tym samym w zakresie pojęciowym zjednoczenia państw nie mieści się powstanie konfederacji, która nie prowadzi do powstania nowego państwa, a jedynie do zacieśnienia współpracy pomiędzy suwerennymi podmiotami²⁵. Poza zakresem rozważań dotyczących zjednoczenia państw jest również aneksja, ponieważ zasadą *ius cogens* prawa międzynarodowego jest zakaz użycia siły²⁶. Zgodnie z art. 31 konwencji z 1978 r. w przypadku zjednoczenia dwóch lub większej ilości państw obowiązuje reguła sukcesji automatycznej - *ipso iure*. Wyjątkiem od tej zasady jest odmienne postanowienie stron oraz okoliczność, w której z traktatu wynika, że jego zastosowanie do państwa sukcesora byłoby niezgodne z jego celem i przedmio-

²² J. Tyranowski, *Sukcesja państw...*, op. cit., s. 68.

²³ M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 171-173.

²⁴ R. Szafarz, *Sukcesja państw w odniesieniu do traktatów...*, op. cit., s. 116.

²⁵ J. Tyranowski, *Sukcesja państw...*, op. cit., s. 57.

²⁶ R. Szafarz, *Sukcesja państw w odniesieniu do traktatów...*, op. cit., s. 232.

tem²⁷. Przyjęcie tego rodzaju koncepcji wywodzono z jednej strony z zasady *pacta sunt servanda*, a z drugiej z wymogu stabilności traktatów i interesu państw trzecich²⁸. Przed powstaniem konwencji w sprawie sukcesji, stanowisko doktryny nie było jednolite i opierało się między innymi na koncepcji identyczności osobowości państwa, która miała być decydująca dla zakresu dziedziczenia przez państwo-sukcesora²⁹.

Pomimo powstania konwencji w sprawie sukcesji, praktyka pozostaje niejednolita. Najlepszym tego przykładem jest zjednoczenie Niemiec, które miało miejsce 3 października 1990 r. Kluczowym problemem, który należało wówczas rozwiązać, było rozstrzygnięcie relacji między traktatami zawieranymi przez RFN i NRD oraz ustalenie, które z nich pozostaną w mocy. Przyjęte rozwiązanie odbiegało jednak od postanowień konwencji z 1978 r., ponieważ o ile uznano, że umowy zawarte przez RFN rozciągać się będą na połączone z nim terytorium NRD, o tyle już umowy zawarte przez NRD miały sukcesji nie podlegać wprost, a jedynie na skutek konsultacji pomiędzy innymi stronami tych umów³⁰.

Sukcesja w odniesieniu do rozpadu lub secesji

Podobna sytuacja zachodzi w przypadku podziału państwa, które polega na secesji lub rozpadzie państwa, a jego skutkiem jest powstanie kilku nowych państw lub upadek państwa poprzednika i powstanie nowych państw³¹. Podobnie jak w przypadku zjednoczenia państw stosowano w tym wypadku koncepcję identyczności, która jednak na gruncie postanowień konwencji z 1978 r. straciła na znaczeniu³². Zgodnie z art. 31 w.w. konwencji w przypadku podziału państwa dochodzi do kontynuacji zobowiązań państwa-poprzednika przez państwo-sukcesora. Tym samym traktaty państwa-poprzednika, będące w mocy w chwili sukcesji, pozostają w mocy. Podobnie w mocy pozostają traktaty odnoszące się do części państwa-sukcesora. Konwencja przewiduje jednak trzy wyjątki: po pierwsze strony mogą odmiennie uregulować wzajemne stosunki, po drugie w stosunku do traktatów dotyczących części terytorium, obowiązują one tylko te państwa, które sprawują nad nim władzę i po trzecie traktaty

²⁷ M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 174.

²⁸ R. Szafarz, *Sukcesja państw w odniesieniu do traktatów...*, op. cit., s. 240.

²⁹ Ibidem, s. 234-244.

³⁰ M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 176-177.

³¹ M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 175-176, Jerzy Tyranowski, *Sukcesja państw...*, op. cit., s. 46.

³² M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 175.

państwa-poprzednika nie obowiązują gdy ich stosowanie byłoby sprzeczne z ich celem i przedmiotem. Uzasadnienie tego rodzaju rozwiązań upatruje się przede wszystkim w konieczności zapewnienia trwałości i stabilności państw powstałych w wyniku podziału, które mają miejsce często w okresie wysokiej, politycznej niestabilności³³.

W praktyce pomimo powstania konwencji z 1978 r. również i w tym wypadku miały miejsce zdarzenia odmienne w stosunku do jej postanowień. Najistotniejszym przykładem wydaje się tutaj rozpad ZSRR, który miał miejsce w 1991 r. W wyniku rozpadu doszło między innymi do powstania takich państw jak: Litwa, Łotwa i Estonia. Państwa te uzyskały niepodległość po zakończeniu I wojny światowej, a następnie znalazły się w radzieckiej strefie wpływów. Ze względu na uznanie przez w.w. państwa, że doszło w ich wypadku do nielegalnej okupacji, postanowiono całkowicie odrzucić koncepcję sukcesji *ipso iure* traktatów po Związku Radzieckim. Zdecydowano natomiast, że w mocy pozostaną umowy zawarte przez te państwa przed 1939 r., kiedy to były one niepodległe. Odmienne działania podjęto w przypadku Białorusi i Ukrainy, które to zdecydowały się w dużej mierze przyjąć zobowiązania traktatowe ZSRR w wyniku deklaracji o sukcesji³⁴.

Podsumowanie

Powstanie konwencji wiedeńskiej o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów z 1978 r. należy ocenić jako krok milowy w kierunku uregulowania zagadnienia sukcesji traktatów. Stanowi ona bowiem kodyfikację wieloletniego dorobku doktryny i międzynarodowego prawa zwyczajowego. Praktyczne zastosowanie postanowień konwencji, jak pokazuje doświadczenie, jest jednak mocno ograniczone. Wynika to z jednej strony ze stosunkowo niewielkiej liczby państw, które postanowiły związać się konwencją, a z drugiej strony z wysokiej dynamiki okoliczności, w których do sukcesji państw dochodzi. Powstanie nowych państw niepodległych, zjednoczenie państw czy ich rozpad są bowiem zazwyczaj niespodziewane, będąc efektem narastających na sile procesów społecznych. Przykładem tego jest chociażby sukcesja państw, która miała miejsce w wyniku rozpadu Związku Radzieckiego. Ponadto należy wskazać, że ze względu na moment sukcesji, a także relacje pomiędzy państwem-sukcesorem a pań-

³³ R. Szafarz, *Sukcesja państw w odniesieniu do traktatów...*, op. cit., s. 231.

³⁴ M. Frankowska, *Prawo...*, op. cit., s. 178-179.

stwem-poprzednikiem sytuacji, w których do sukcesji dojdzie są niezwykle zróżnicowane. Z tego względu o ile prawo międzynarodowe i konwencje mogą tworzyć pewne podstawy i ramy, w których dochodzi do sukcesji, o tyle praktyka zawsze pozostanie od tych ram prawnych bogatsza. Najlepszym tego przykładem jest fakt, że pomimo istnienia konwencji z 1978 r., a także pewnych ugruntowanych sposobów postępowania w przypadku sukcesji państw, zarówno w przypadku tak istotnych wydarzeń jak zjednoczenie Niemiec, a także rozpad ZSRR, reguły które zastosowano do sukcesji państw powstałych w ich wyniku, odbiegały lub nawet znacząco odbiegały od postanowień konwencji z 1978 r. Problematyki tej nie rozwiązują również normy prawa zwyczajowego, z których niewiele może być uznanych za zwyczaj międzynarodowy³⁵, a tym samym nie są w stanie one w sposób dostateczny odpowiedzieć na powstające problemy. Tym samym należy stwierdzić, że materia sukcesji państw w stosunku do traktatów, pomimo znacznego dorobku prawa międzynarodowego w tej dziedzinie, ciągle pozostaje zmienna i otwarta na nowe rozwiązania, które wynikają niekiedy z bardzo skomplikowanych stanów faktycznych. Dlatego też niezwykle istotnym jest to, ażeby dziedzina ta była przedmiotem dalszych badań i dążyła do wypracowywania nowych, uniwersalnych rozwiązań, dla zróżnicowanych stanów faktycznych. Nie zmienia to jednak faktu, że niezależnie od przyjętych przez państwa nowych rozwiązań, niezależnych od obowiązujących współcześnie standardów, podstawą sukcesji państw jest ciągle konwencja z 1978 r., która może potencjalnie w przyszłości zyskać na znaczeniu, choćby w przypadku zastosowania jej do sukcesji traktatów w przypadku niepodległości Kurdystanu³⁶.

Bibliografia

Monografie i artykuły naukowe:

Bierzanek R., Symonides J., *Prawo międzynarodowe publiczne*, Wolters Kluwer, Warszawa 2004.

O'ConneD. P. I, *The Law of State Succession*, Cambridge 1956.

Filipek P., *Sprawa sukcesji traktatów w przypadku spodziewanej niepodległości Kurdystanu*, [w:] *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, vol. XII, 2015.

³⁵ A. Zimmermann, *State Succession in Treaties*, [w:] R. Wolfrum (red.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford 2013.

³⁶ P. Filipek, *Sprawa sukcesji traktatów w przypadku spodziewanej niepodległości Kurdystanu*, [w:] *Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego*, vol. XII, 2015, s. 181-183.

- Frankowska M., *Prawo Traktatów*, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie - Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007.
- Muszyński M., *Prawnomiędzynarodowa istota i prawnokrajowe skutki sukcesji państw. Wybrane zagadnienia teoretyczne*, „Zeszyty Prawnicze” 2013, nr 13(1).
- Szafarz R., *Sukcesja państw w odniesieniu do traktatów we współczesnym prawie międzynarodowym*, Zakład im. Ossolińskich - Wydawnictwo, Warszawa 1982.
- Tyranowski J., *Sukcesja państw a traktaty w sprawie granic*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 1979.
- Zajac M., *Sukcesja państw a ciągłość de iure traktatów na podstawie Konwencji wiedeńskiej o sukcesji państw w odniesieniu do traktatów*, [w:] *Acta Universitatis Wratislaviensis*, prawo 315/1, Wrocław 2013.
- Zimmermann A., *State Succession in Treaties*, [w:] R. Wolfrum (red.), *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Oxford 2013.

Akty prawne:

- Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties* 1978, https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/3_2_1978.pdf
- Konwencja wiedeńska o prawie traktatów z dnia 23 maja 1969 r.*, http://www.groeciusz.edu.pl/Materials/mw_kpt.pdf, [17.07.2021]

Netografia:

- Szostkiewicz A., *Szkocja, Katalonia, wspólna sprawa*, <https://szostkiewicz.blog.polityka.pl/2020/01/10/szkocja-katalonia-wspolna-sprawa/>.
- Weiss T. G. and Daws S., *World Politics: Continuity and Change Since 1945* <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199560103.001.0001/oxfordhb-9780199560103-e-001>.
- How many countries are there? What defines a country? Who is counting and why care?* http://www.travelindependent.info/countriesthowmany.htm?fbclid=IwARoYKdtzx7sEuOpBk3DCNoDkhVTJnPLk_uYgG7ow4jNBwURP6ThnC L7qksY.
- Scottish independence: MSPs to examine EU membership*, <https://www.bbc.com/news/uk-scotland-scotland-politics-25402787>.
- Spain to block Catalonia independence referendum* <<https://www.bbc.com/news/world-europe-25353086>.
- United Nations, *Yearbook of the International Law Commission* 1972, vol. II, s. 39, 42-43, https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1972_v2.pdf.

Magdalena Róża Krysiak*

Stosunki dyplomatyczne Rzeczypospolitej Polskiej w cieniu kłamstwa oświęcimskiego

*„Kłamstwo nie staje się prawdą
tylko dlatego, że wierzy w nie więcej osób”.*

Oscar Wilde

II wojna światowa niewątpliwie zebrała najbardziej obfite żniwo życia ludzkiego w historii. W ciągu sześciu lat zginęło ponad 60 milionów ludzi, co stanowiło około 3% ówczesnej liczby ludności na świecie. Relatywnie najwięcej ofiar po stronie państw zaatakowanych było narodowości polskiej, bądź żydowskiej. Jak wskazywał w 2014 r. z ramienia Instytutu Pamięci Narodowej jego ówczesny prezes Łukasz Kamiński, „ustalenie pełnej liczby ofiar to obowiązek państwa polskiego, jednak wciąż nie ma pełnych danych dotyczących strat osobowych pod okupacją niemiecką i sowiecką z lat 1939-1945; ostateczna weryfikacja będzie możliwa dopiero po zakończeniu programów dokumentacyjnych, które nie tylko pozwolą przybliżyć nam liczbę ofiar, ale także zmniejszyć ich anonimowość”¹. Według aktualnych danych pewne jest jednak, że łączne straty śmiertelne ludności polskiej pod okupacją niemiecką wyniosły co najmniej 2,7 mln. Liczbę tę, jak podkreśla instytut, należy jednak traktować orientacyjnie, gdyż nie ma pewności co do liczby ofiar choćby wśród samych mieszkańców Warszawy, a w poczet strat dotyczących ludności polskiej należy zaliczyć także chociażby ok. 100 tys. ofiar zbrodni wołyńskiej popełnionej przez nacjonalistów ukraińskich, a także 2,7-2,9 mln zamordowanych Żydów polskich. Łączną liczbę śmiertelnych ofiar narodowości żydowskiej szacuje się z kolei na 4,9-5,9 mln², z czego według badaczy IPN aż 2 mln 830 tys. z nich zginęło w niemieckich nazistowskich obozach koncentracyjnych – w Treblince – 850 tys., w Bełżcu – 500 tys., w Sobiborze – 150 tys., w Chełmnie – 150 tys., w Lublinie – 80 tys. Ze względu na rolę,

* mgr Magdalena Róża Krysiak, absolwentka prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego, ORCID: 0000-0002-2068-9808, e-mail: m_krysiak@yahoo.de

¹ <https://dzieje.pl/aktualnosci/ipn-polska-poniosla-najwieksze-straty-osobowe-w-ii-wojnie-swiatowej> [19.07.21].

² D.L. Niewyk, *The Columbia Guide to the Holocaust*, Francis R. Nicosia, Columbia University Press, New York 2000, s. 421.

jaką odegrał w realizacji hitlerowskich planów zagłady, znanym na całym świecie symbolem hitlerowskiego ludobójstwa stał się jednak obóz Auschwitz, który pochłonął 1,1 mln żyć narodowości żydowskiej i około 70-75 tys. polskiej. Na potrzeby niniejszej pracy o wiele łatwiej przywołać cyfry, jednak za każdą z nich stało przede wszystkim ludzkie życie oraz przerwane i naznaczone jego odejściem życia jego najbliższych, które o wiele dotkliwiej mogłyby zobrazować owe straty. Dlatego też, każdokrotnie niezrozumienie budzą próby negowania historii i zaprzeczania chociażby zbrodni Holocaustu, zwane negacjonizmem (ang. *Holocaust denial*, niem. *Holocaustleugnung*), bądź też, z uwagi na nazwę obozysymbolu, kłamstwem oświęcimskim (ang. *Auschwitz lie*, niem. *Auschwitzlüge*). Z uwagi na pamięć i cześć dla ofiar Holocaustu, postępowanie takie jest powszechnie potępione, w wielu krajach, w tym w Polsce, będąc także obwarowanym sankcjami karnymi, same wypowiedzi zaś mogą niewątpliwie położyć znaczący cień na relacjach dyplomatycznych państwa, a nawet prowadzić do ich zerwania.

Celem niniejszego artykułu jest wyjaśnienie pojęcia kłamstwa oświęcimskiego oraz analiza tego, jak w ostatnich latach jego przejawy wpływały na relacje dyplomatyczne rodzimego autorce państwa i w konsekwencji wysunięcie postulatów *de lege ferenda* w zakresie polityki, jaką winno ono w takich sytuacjach przyjmować.

Kłamstwo oświęcimskie *sensu stricto* oznacza zarówno te twierdzenia, które całkowicie negują fakt istnienia Holocaustu, zagłady i obozów koncentracyjnych, jak i te, które potwierdzają obecność obozów koncentracyjnych, lecz negują samą zagładę. Kłamstwo oświęcimskie *sensu largo* to z kolei inne próby fałszowania przebiegu historii. Według byłego prezesa Instytutu Pamięci Narodowej Leona Kieresa oraz byłego szefa jego pionu śledczego Witolda Kuleszy będzie nim także użycie określenia „polskie obozy śmierci/ zagłady”, które sugeruje, że sprawcami zbrodni nazistowskich byli Polacy³.

Jednym z głośniejszych przypadków tego typu „przejęzyczeń” była chociażby poczyniona w dniu 15 lipca 2013 roku przez niemiecką stację ZDF zapowiedź emisji filmu dokumentalnego „Verschollene Filmschatze. 1945. Die Befreiung der Konzentrationslager” („Zaginione skarby filmo-

³ W. Kulesza, „Kłamstwo o Auschwitz” jako czyn zabroniony w polskim i niemieckim prawie karnym [w:] Ł. Pohl (red.), *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*, Poznań 2009, s. 306.

we. 1945 r. Wyzwolenie obozów koncentracyjnych”)⁴. Współcześnie tego typu twierdzenia zamieszczane są także na internetowych forach dyskusyjnych dla pravicowych ekstremistów, a także w publikacjach o takim charakterze, w których zarzuca się Polsce, że to ona była agresorem i sama w 1939 roku wypowiedziała wojnę Niemcom⁵. Notorycznie mamy też do czynienia z różnymi „przejęzyczeniami”, jak zwykło się nazywać sformułowania w rodzaju „polski obóz zagłady”, tudzież „polski obóz koncentracyjny”, które nieznającym historii mogą co najmniej sugerować, że Polacy są współwinni zbrodni popełnionych w tak nazywanych miejscach. Twierdzenie, jakoby był to tzw. „*lapsus linguae*” będący efektem chęci odwołania się do ich położenia geograficznego zdaje się jednak nieprzekonujące chociażby w świetle ciągłej powtarzalności tego typu zdarzeń, o której świadczy częstotliwość reakcji ze strony polskiej dyplomacji⁶.

Mimo wagi reperkusji tego typu zachowań, długo pozostawały one jednak nieuregulowane - zarówno Kodeks karny z 1969 r., jak i ustawa

⁴ Co ciekawe, niemiecko-francuski kanał telewizyjny ARTE, w którym również pokazano ten dokument, przekazując zapowiedzi o nim do mediów, posłużył się poprawnym zwrotem: „niemieckie nazistowskie obozy zagłady w okupowanej Polsce Majdanek i Auschwitz”. Proces rozpoczął się w Sądzie Okręgowym w Krakowie w lutym 2015 r., wyrok wiążący postępowanie zapadł zaś w grudniu 2016 r. w Sądzie Apelacyjnym w Krakowie, który uznał, że sformułowanie „polskie obozy zagłady” jest nie tylko historycznym kłamstwem, ale także naruszeniem indywidualnych dóbr powoda w osobie byłego więźnia obozów koncentracyjnych, w tym m.in. Auschwitz-Birkenau Karola Tendery i nakazał telewizji ZDF zamieszczenie przeprosin na stronie głównej jej serwisu internetowego. Przeprosiny umieszczono jednak w jedną z zakładek, tak, aby nie były specjalnie widoczne, ani czytelne. Mecenass Lech Obara, który *pro publico bono* reprezentował przed polskim sądem Karola Tenderę, pozwał więc ZDF w Niemczech, aby jednocześnie uzyskać klauzulę wykonalności dla wyroku, jaki zapadł w Krakowie. Sprawą zajął się niemiecki Wyższy Sąd Krajowy w Koblencji. Prawnicy niemieckiej stacji telewizyjnej robili co mogli, aby ZDF przeproszać nie musiała, argumentując m.in., że uznane w tym przypadku przez polski sąd dobro, które mieli naruszyć w stosunku do Karola Tendery, czyli tożsamość narodowa, jest sprzeczne z interpretacją dóbr osobistych przez niemiecki sąd konstytucyjny i dlatego, ich zdaniem wyrok krakowskiego sądu jest niezgodny z niemieckim porządkiem publicznym. Sąd w Koblencji nie podzielił jednakże stanowiska stacji i w uzasadnieniu postanowienia przyjął wręcz odwrotnie, że powodowi należą się przeprosiny jako byłemu więźniowi niemieckiego obozu koncentracyjnego na polskim terytorium, którego godność i reputacja podlegają ochronie w światowej przestrzeni publicznej. Podkreślił jednocześnie, że ochrona dóbr osobistych w znacznym stopniu przeważa nad gwarancją wolności prasy, na którą powoływała się ZDF.

⁵ D. Schenk, *Wadliwe kody pamięci – złe nawyki, umyślne kłamstwa, niedbalstwo? Perspektywa prawa niemieckiego a rewizjonizm historyczny*, [w:] A. Nowak-Far, Ł. Zamecki (red.), *Wadliwe kody pamięci*, Warszawa 2015, s. 21.

⁶ Jak wynika z danych udostępnionych przez Dziennik Polska Times, od 2008 roku, czyli od momentu, kiedy prowadzone są statystyki, polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych w sprawie używania określeń „polskie obozy” interweniowało ponad 1000 razy (stan na rok 2017). Zob. <https://polskatimes.pl/karol-tendera-byly-polski-wiezien-kl-auschwitz-wygrywa-z-nie-miecka-telewizja-zdf/ar/12646711> [19.07.2021].

z dnia 6 kwietnia 1984 r. o Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce - Instytucie Pamięci Narodowej nie zawierały przepisów, które w sposób niebudzący wątpliwości penalizowałyby którekolwiek z ich przejawów. Na próżno więc niemiecki wymiar sprawiedliwości zwrócił się swojego czasu do Głównej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu z zapytaniem, czy na gruncie polskiego porządku prawnego istnieje przestępstwo analogiczne do penalizowanego już wtedy w Niemczech kłamstwa oświęcimskiego (sekcja 7 ust. 1 niemieckiego Kodeksu karnego przewidywała, że pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności karnej w Niemczech za czyn popełniony za granicą może mieć miejsce tylko wtedy, gdy jest on penalizowany także w miejscu jego popełnienia)⁷. Za przepis, który mógłby umożliwić pociągnięcie do odpowiedzialności na gruncie polskiego porządku prawnego, pośpiesznie uznano więc wówczas art. 284 § 2 Kodeksu karnego z 1969 r. odnoszący się do znieważenia pomnika lub innego dzieła wystawionego publicznie w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego lub uczczenia osoby, odrzucając jednocześnie przestępstwo pochwalania faszyzmu z art. 270 § 2 Kodeksu karnego z 1969 r., oraz przestępstwo nawoływania do waśni z art. 272 Kodeksu karnego z 1969 r. Słuszne, jak się zdaje, wątpliwości budził jednak fakt, iż za tak rozumiany pomnik historii uznano muzeum Auschwitz, podczas gdy nie doszło do jego wzniesienia „w celu upamiętnienia zdarzenia historycznego”, a jedynie zachowania w tymże celu.

Problem braku stosownej regulacji prawnej w tym zakresie powrócił więc przy okazji prac nad nową ustawą o Instytucie Pamięci Narodowej i zaowocował wypracowaniem regulacji art. 55 tejże ustawy, w pierwotnej wersji tego aktu prawnego w brzmieniu: „Kto publicznie i wbrew faktom zaprzecza zbrodniom, o których mowa w art. 1 pkt. 1, podlega grzywnie lub karze pozbawienia wolności do lat 3. Wyrok podawany jest do publicznej wiadomości”⁸. Jego celem niewątpliwie jest ściganie kłamstwa oświęcimskiego *sensu stricto*, choć część doktryny uznaje, że także istotna zmiana faktów dotyczących Holocaustu, np. osób sprawców, czy też okoliczności śmierci ofiar, będzie spełnieniem znamienia czasownikowego

⁷ Strona niemieckiego Ministerstwa Sprawiedliwości – Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html [19.07.21].

⁸ Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o *Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* (Dz. U. 1998 nr 155, poz. 1016, tekst ogłoszony).

„zaprzeczać”⁹. Czynami określonymi w art. 1 pkt 1 ustawy są: popełnione na osobach narodowości polskiej lub obywatelach polskich innych narodowości w okresie od dnia 1 września 1939 r. do dnia 31 lipca 1990 r. zbrodnie nazistowskie, komunistyczne i inne przestępstwa stanowiące zbrodnie przeciwko pokojowi, ludzkości lub zbrodnie wojenne, a także inne represje z motywów politycznych, jakich dopuścili się funkcjonariusze polskich organów ścigania lub wymiaru sprawiedliwości albo osoby działające na ich zlecenie, a ujawnione w treści orzeczeń zapadłych na podstawie ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego¹⁰. Ustawa zabrania więc negacji wszelkich zbrodni popełnionych przez systemy totalitarne, toteż zdaje się, że równie zasadnie wolno mówić o chociażby „kłamstwie katyńskim”¹¹.

Na mocy art. 37 ustawy z dnia 18 października 2006 roku o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów, zwanej „ustawą lustracyjną” dodano do Kodeksu karnego art. 132a k.k. w brzmieniu: „Kto publicznie pomawia Naród Polski o udział, organizowanie lub odpowiedzialność za zbrodnie komunistyczne lub nazistowskie, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3”. Co więcej, ustawa ta przewidywała także rozszerzenie zasady ochronnej bezwzględnej z art. 112 k.k. właśnie o art. 132a k.k. Przepis ten był swoistą odpowiedzią na publikację Jana T. Grossa „Strach. Antysemityzm w Polsce po drugiej wojnie światowej”, która oskarżała Polaków o masowy antysemityzm, których skutkiem miały być masowe mordy na Żydach¹², o czym świadczyć może chociażby fakt, iż w piśmien-

⁹ M. Woźniński, *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014, s. 193-194.

¹⁰ Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. z 2020 r., poz. 1820).

¹¹ A. Zoll, *Nazywać kłamstwo po imieniu*, „Znak”, lipiec 2000, Nr 542.

¹² S. Hoc, *Nieudana próba penalizacji pomówienia Narodu Polskiego – art. 132a k.k.* [w:] V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz (red.), *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi*, Warszawa 2010, s. 313. W innym eseju Grossa „Kein Schamgefühl” („Brak wstydu”/ „Bez wstydu”) padają z kolei m.in. następujące słowa: „Polacy na przykład, tak dumni ze swojego oporu wobec Niemców, byli zupełnie nieczuli na los Żydów.” Następnie cytowana jest wypowiedź Józefa Mackiewicza, który twierdził, że „w czasie okupacji powszechna wśród Polaków była opinia, że jedno Hitler zrobił dobrze: eksterminował Żydów, choć publicznie Polacy nie wypowiadali się w ten sposób”. „W czasie okupacji byli Polacy, którzy Żydom pomagali, ale byli to outsiderzy, jeszcze długo po wojnie skazani przez swój heroizm na społeczne odrzucenie”. Choć teksty Grossa spotkały się z natychmiastowymi

nictwie otrzymał miano *lex Gross*¹³. Uznany przez chociażby wspomnianego już W. Kulesza za „typowy przykład patologii prawa, jakim jest prawo karne symboliczne, za którego pomocą ustawodawca chce dać wyraz swoim przekonaniom moralnym, bez troski o to, jak może być stosowany w praktyce”, dość populistyczny przepis został jednak wkrótce uchylony przez Trybunał Konstytucyjny¹⁴.

Niespełna dekadę później, w styczniu 2018 roku, w przestrzeni publicznej rozgorzała dyskusja nad tak zwaną nowelizacją ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej¹⁵, która wprowadziła art. 55a oraz art. 55b, mające na celu skuteczniejsze od poprzedników zapobieganie używaniu określeń typu „polski obóz śmierci”, czy „polski obóz koncentracyjny”. Cel ten nie został jednak zrealizowany, chociażby z uwagi na znamię czasownikowe „przypisuje”, świadczące za uznaniem, iż sprawca musiałby w takiej wypowiedzi w sposób nie budzący wątpliwości zarzucić Narodowi Polskiemu odpowiedzialność za zagładę w jednej z form zjawiskowych przestępstwa przewidzianych w Kodeksie karnym. Z takim zaś zarzutem trudno obiektywnie utożsamić samo dookreślenie „polski”, nawet jeśli znana jest nam motywacja autora takiej wypowiedzi. Wątpliwości zdaje się również budzić interpretacja pojęcia „Naród Polski”. Oczywiście, nie budzi wątpliwości, iż w świetle obecnie obowiązującej Konstytucji są nim „wszyscy obywatele Rzeczypospolitej”, lecz niejasnym jest według którego stanu miałyby

reakcjami m.in. rzecznika resortu spraw zagranicznych i wiceprezesa IPN, w wyniku których Ambasada RP w Niemczech przygotowała stosowne sprostowanie, w toku wszczętego w tej sprawie śledztwa ustalono, iż autor publikacji nie działał w bezpośrednim zamiarze znieważenia Narodu Polskiego lub Rzeczypospolitej Polskiej, co jest warunkiem odpowiedzialności z art. 133 Kodeksu karnego. Nadto, sformułowana przez niego w jednym zdaniu opinia miała być częścią obszerniej publikacji, w której wskazywał również, że Polacy wykazali się w czasie wojny heroiczną postawą i jest ich najwięcej wśród osób odznaczonych za ratowanie Żydów medalem „Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata”, a nawet gdyby rodziła kontrowersje, to Gross wyraził ją jako naukowiec, historyk i socjolog celem wywołania dyskusji, debaty i krytyki naukowej. Z uwagi zaś na swoją działalność naukową, a także z powodu gwarancji o charakterze powszechnym autor korzystał również z wolności słowa i wyrażania poglądów¹². W końcu, art. 132a k. k. stanowił, iż odpowiedzialność trzeba przypisać całemu narodowi, a nie wyłącznie jego części, czego Gross nie dokonał.

¹³ I. C. Kamiński, *Kontrowersje prawne wokół przestępstwa polegającego na pomawianiu narodu o popełnienie zbrodni* [w:] W. Burek (red.), *Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego*, nr 8/2010, Kraków 2010, s. 6.

¹⁴ *Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 września 2008 r.*, sygn. K 5/07, Legalis nr 106244.

¹⁵ Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucji Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz.369).

następować ocena zachowania - przedwojennego, powojennego, czy obecnego stanu prawnego.

Co istotne, według art. 55a ust. 2 ustawy czynu można było się dopuścić także nieumyślnie, co od początku zdawało się zabiegiem dość nieefektywnym. Sprawca mógł się bowiem powołać na uznawany przez doktrynę, a uwzględniony swojego czasu także przez art. 55a ust. 3 ustawy kontratyp pozaustawowy działalności artystycznej, czy też naukowej, tak, jak, notabene, uczynił wspomniany Jan T. Gross, bądź też na przewidziany przez art. 30 k.k. błąd co do bezprawności – osoba głosząca kłamstwo oświęcimskie w większości przypadków jest świadoma, że głosi nieprawdę historyczną, jednak nie wie, że działanie takie jest w pewnych krajach penalizowane. Nic więc dziwnego, że przepisy te nie zagościły w polskim ustawodawstwie na dłużej i jeszcze tego samego roku została uchwalona kolejna nowelizacja ustawy, która je uchyliła.

Powyższe, niekiedy całkowicie nieudane próby zmierzenia się z penalizacją omawianych czynów sprawiły, że postępowania karne w ich zakresie odznaczają się o wiele większą skutecznością poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, chociażby, co ciekawe, we wspomnianych już Niemczech.

Za pierwszą porażkę po stronie polskiej uznaje się umorzenie w 1999 roku przez Sąd Rejonowy w Opolu sprawy wykładającego wówczas na Uniwersytecie Opolskim Dariusza Ratajczaka, oskarżonego o to, że w swojej książce „Tematy niebezpieczne” negował ludobójstwo w obozach zagłady w Auschwitz i Majdanku. Sąd, owszem, przyznał, że opolski historyk zaprzeczał zbrodniom nazistowskim, jednakże uznał, iż z uwagi na „niską szkodliwość społeczną” czyn ten nie jest przestępstwem. Uzasadnił to wówczas niskim nakładem książki Ratajczaka, oraz tym, że w drugim jej wydaniu autor odciął się od poglądów tzw. *Holocaust-deniers* (osób zaprzeczających faktowi Holocaustu) stwierdzając: „Nie mogę zgodzić się z poglądem, że w obozach koncentracyjnych na ziemiach polskich nie istniały komory gazowe. W końcu są świadkowie. Natomiast uważam, że liczba 6 mln Żydów zgładzonych w wyniku niemieckiego bestialstwa jest przesadzona”¹⁶. Mimo to, jego Alma Mater podjęła już bardziej stanowcze kroki, wydalać go z Uczelni za sprzeniewierzenie się przysiędze doktorskiej.

¹⁶ <http://auschwitz.org/muzeum/aktualnosci/pierwsza-w-polsce-sprawa-o-klamstwo-oswiecimskie-umorzona,177.html> [19.07.2021].

Tymczasem, pod koniec ubiegłego roku, zagraniczne media poinformowały o 92-letniej obywatelce Niemiec, Ursuli Haverbeck, która w kilka tygodni po odbyciu kary pozbawienia wolności za to samo przestępstwo, wyrokiem Sądu w Berlinie z dnia 4 grudnia 2020 roku została ponownie skazana na kolejną karę pozbawienia wolności za podżegane mas i zaprzeczanie Holocaustowi w opublikowanym w Internecie wywiadzie z marca 2018 roku. Niemieckie sądy od lat zajmują się Ursulą Haverbeck i jej wypowiedziami, w których neguje fakty dotyczące zagłady Żydów podczas II wojny światowej (m.in. wielokrotnie oświadczała publicznie, że Holocaust jest wymysłem żydowskiej propagandy i „największym i najtrwalszym kłamstwem w dziejach”, a niemiecki obóz Auschwitz-Birkenau nie był obozem zagłady, tylko zwykłym obozem pracy). Po raz pierwszy Haverbeck została skazana w 2004 r. na karę grzywny. W następnych latach skazywano ją kilkakrotnie, także na kary bezwzględnego pozbawienia wolności. W 2018 r. przegrała sprawę przed Federalnym Trybunałem Konstytucyjnym, który odrzucił skargę konstytucyjną na fakt umieszczenia jej w więzieniu. Haverbeck jest bardzo popularna w kręgach prawicowych ekstremistów, którzy podziwiają jej nieugiętość i upór. Poza wypowiedziami negującymi Holocaust, przez wiele lat prowadziła, wraz z nieżyjącym już mężem, placówkę Collegium Humanum, zbliżoną do założonej w 1963 roku organizacji pod tą samą nazwą, która otwarcie propagowała ideologię nazistowską, i została zakazana w 1980 r.¹⁷

Z najnowszych doniesień warto wspomnieć o informacji z marca 2021 roku o skierowaniu przez pion śledczy IPN do niemieckiej prokuratury w Traunstein wniosku o przedstawienie zarzutu tzw. kłamstwa oświęcimskiego emerytowanemu nauczycielowi, Gottliebowi G. Wniosek oparty jest na europejskim nakazie dochodzeniowym i wysuwa żądanie przesłuchania Gottlieba G. w charakterze podejrzanego i przedstawienia mu zarzutów. To efekt postępowania prowadzonego przez prokuratora z krakowskiego oddziału pionu śledczego w związku ze zdarzeniem, do jakiego miało dojść w dniu 23 lipca 2019 r. na terenie byłego niemieckiego obozu koncentracyjnego KL Auschwitz-Birkenau w Oświęcimiu. Mężczyzna podczas zwiedzania wraz z 30-osobową grupą innych Niemców terenu muzeum w Brzezince miał kwestionować informacje, które przekazywał uczestnikom wycieczki przewodnik. Zdaniem prokuratury podważał

¹⁷ <https://www.dw.com/pl/niemcy-92-latka-ponownie-skazana-za-negowanie-holokaustu/a-55825896> [19.07.2021].

fakt zbrodni popełnionych przez członków załogi KL Auschwitz-Birkenau („Podważał wiarygodność systemowego charakteru zbrodni nazistowskiej polegającej na eksterminacji osób narodowości żydowskiej, w tym ustaleń poczynionych przez władze III Rzeszy Niemieckiej w toku tzw. Konferencji w Wannsee w dniu 20 stycznia 1942 r. w zakresie „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”, a także liczby osób pozbawionych życia w KL Auschwitz-Birkenau, istnienia i zbrodniczego wykorzystania komór gazowych oraz krematoriów w tym obozie koncentracyjnym”). Przewodnik poprosił więc o interwencję funkcjonariuszy Straży Muzealnej, jednakże wówczas mężczyzna uciekł z terenu muzeum i, jak podaje prokuratura, tego samego dnia wyjechał z Polski. O sprawie dyrekcja muzeum poinformowała prokuraturę, a ta wszczęła postępowanie, w toku którego przesłuchani zostali m.in. pracownicy Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, a także zwiedzający. Zgromadzony na obecnym etapie postępowania materiał dowodowy dostarczył podstaw do wydania postanowienia o przedstawieniu Gottliebowi G. zarzutu popełnienia przestępstwa z art. 55 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu¹⁸. Śledząc dotychczasową politykę Niemiec w tym zakresie, spodziewanie i w tym przypadku sprawa zakończy się odpowiednim ukaraniem sprawcy.

Nie wszystkie kraje mogą się jednak poszczycić tak dużym wyczuleniem na podobne zdarzenia i ostrożnością ich przedstawicieli w formułowaniu wypowiedzi odnoszących się do reminiscencji II. Wojny Światowej. W dniu 29 maja 2012 roku, podczas uroczystości związanych z pośmiertnym uhonorowaniem Jana Karskiego Prezydenckim Medalem Wolności, prezydent USA, Barack Obama, użył w swoim przemówieniu dalece niefortunnego określenia „polski obóz śmierci”¹⁹. Zdarzenie to wywołało oburzenie wśród przedstawicieli Polski, na różnym szczeblu i niezależnie od reprezentowanej opcji politycznej, i zostało zgodnie uznane za określenie „szkodliwe dla polskiej racji stanu, sprzyjające propagowaniu negatywnego wizerunku Polski i Polaków jako państwa oraz narodu współodpowiedzialnych za niemiecką, ludobójczą doktrynę nazizmu,

¹⁸ <https://www.rp.pl/Historia/303289946-Niemiec-scigany-za-klamstwo-oswiecimskie.html> [19.07.2021].

¹⁹ <https://www.dw.com/pl/echa-polskie-obama-przeprasza-za-gaf%C4%99/a-15994607> [19.07.2021].

realizowaną przez III Rzeszę podczas II wojny światowej”²⁰. W odpowiedzi na wystosowane doń interpelacje poselskie, Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP poinformowało, że prowadzi intensywną kampanię informacyjno-edukacyjną mającą na celu uświadomienie istoty historii nazistowskich obozów koncentracyjnych w okupowanej Polsce oraz przeciwdziałanie powstawaniu i szerzeniu wśród międzynarodowej opinii publicznej błędnych wobec prawdy historycznej sformułowań, takich jak „polskie obozy koncentracyjne”. Wskazało także, że placówki dyplomatyczne na całym świecie reagują na rażące błędy historyczne pojawiające się w szeroko pojętych zagranicznych forach wymiany opinii, takich jak: media, publikacje naukowe, edukacyjne serwisy internetowe, a kilkuletnia obserwacja tejże polityki pozwala na stwierdzenie, że zdecydowana większość interwencji kończy się sprostowaniem i przeprosinami ze strony autorów tekstów, czy ich redakcji. Stopniowo wzrasta także liczba państw, których społeczeństwa, a zwłaszcza przedstawiciele mediów i środowisk opiniotwórczych, wykazują się szczególną wrażliwością w tym temacie. Jednym z ważniejszych argumentów stosowanych w kampanii uwrażliwiającej międzynarodową opinię publiczną na rzetelne opisywanie wspólnej historii jest decyzja Komitetu Światowego Dziedzictwa UNESCO z 27 czerwca 2007 r. o zmianie nazwy obiektów byłego obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau, zgodnie z którą prawidłowa nazwa obozu to: Auschwitz-Birkenau. Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady (1940-1945). Polskie placówki dyplomatyczne powołują się zarówno na to będące sukcesem polskiej dyplomacji rozstrzygnięcie, jak i, w określonych przypadkach, na orzeczenia miejscowych instytucji, np. odpowiedników Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji w Kanadzie (Canadian Broadcast Council) i Australii (Australian Press Council), które uznały użycie sformułowania „polskie obozy koncentracyjne” za nieprecyzyjną, nieuczciwą i niewłaściwą prezentację informacji. MSZ podkreśliło także, iż systematycznie pozyskuje do kampanii edukacyjno-informacyjnej znaczące kręgi osobistości cieszące się niekwestionowanym autorytetem i zaufaniem wśród miejscowych społeczeństw: tamtejsze władze, środowiska opiniotwórcze, przedstawiciele diaspory żydowskiej oraz bardzo aktywne w tej dziedzinie organizacje polonijne. W ostatnich latach działania polskich placówek skutecznie wsparły m.in.: Cornelia Pieper, wiceminister

²⁰ <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=59F48D27&view=null> [19.07.2021].

w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec, która wystosowała do redakcji niemieckiej telewizji ZDF list protestacyjny; ambasador Izraela w Australii, który wraz z ambasadorem RP skierował list do redakcji dwudziestu trzech czołowych mediów australijskich; czy też prężne organizacje polonijne w Stanach Zjednoczonych: Fundacja Kościuszkowska, której działania przyczyniły się do zmiany zasad zawartych w *style book* prestiżowych mediów: *The Wall Street Journal*, *New York Times*, *San Francisco Chronicle* i agencji *Associated Press*. Według MSZ wspólny wysiłek wszystkich stron dotkniętych użyciem tego dezinformującego sformułowania zapewnia efekt synergii i przynosi zwiększone rezultaty, dlatego kontynuacja dobrej i owocnej współpracy polskich placówek zagranicznych z dotychczasowymi partnerami, w tym środowiskami polonijnymi, jest w pełni uzasadniona²¹.

Przeprosiny wpłynęły i tym razem, i, jak informował *Frankfurter Allgemeine Zeitung* „List amerykańskiego prezydenta Baracka Obamy skierowany do polskiego prezydenta Bronisława Komorowskiego opanował zdenerwowanie, które zrodziło się w Warszawie na skutek użytego przez niego sformułowania „polski obóz śmierci”. Po tym, jak amerykański przywódca pośmiertnie uhonorował Jana Karskiego Prezydenckim Medalem Wolności, dopuszczając się nietaktu, polski rząd, który od wielu lat eliminuje to sformułowanie w dyplomatyczny sposób, wyraził swoje oburzenie”²². I zdaje się, że żadne inne zdarzenie nie mogło stanowić lepszej podwaliny dla refleksji nad tym, gdzie leży złoty środek między ochroną interesu państwa a sztuką dyplomacji.

Podsumowanie

Niniejsze opracowanie ukazuje, jak negowanie historii może położyć cień na stosunkach dyplomatycznych poszczególnych państw, tym bardziej, jeśli owy negacjonizm dotyczy tak ogromnej tragedii, jaką bezsprzecznie była dla Polski II. Wojna Światowa. Żaden inny konflikt zbrojny nie zabrał bowiem ze sobą tyle żyć, w tym ogromnych osobistości i przedstawicieli przedwojennej inteligencji, ani nie pogrzebał, często nieodwracalnie, aż tak znaczącej części polskiej kultury i dziedzictwa narodowego. W cieniu odnotowanych i przytoczonych w tekście niepowo-

²¹ <https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=29510A96&view=null> [19.07.2021].

²² <https://www.dw.com/pl/echa-polskie-obama-przeprasza-za-gaf%C4%99/a-15994607> [19.07.2021].

dzeń w sądzeniu osób odpowiedzialnych za negacjonizm historyczny, wypada więc w pierwszej kolejności wysunąć postulat rozszerzenia i doprecyzowania kwalifikacji już obowiązującej polskiej regulacji prawno-karnej, i uregulowania tej kwestii w regulacjach z zakresu międzynarodowego prawa karnego, czy też wzajemnych zobowiązań państw.

Po drugie, należy w sposób nieprzerwany dążyć do zwiększenia interwencyjności państwa, w tym przede wszystkim Ministerstwa Spraw Zagranicznych, w momencie zaobserwowania takich zachowań na scenie politycznej/międzynarodowej, ale także do skuteczniejszego wdrażania działań prewencyjnych w tym zakresie. W końcu też, choć, jak słusznie wskazywał swojego czasu Oscar Wilde, „kłamstwo nie staje się prawdą tylko dlatego, że wierzy w nie więcej osób”, niezbędne jest podejmowanie odpowiednich działań edukacyjnych w skali międzynarodowej, oraz nieustanne zwiększanie prawnej świadomości społeczeństwa w zakresie praw przysługujących mu w przypadku popełnienia czynu godzącego w naród, do którego przynależy, czy z którym się utożsamia.

Bibliografia

- Hoc S., *Nieudana próba penalizacji pomówienia Narodu Polskiego - art. 132a k.k.* [w:] V. Konarska-Wrzošek, J. Lachowski, J. Wójcikiewicz (red.), *Węzłowe problemy prawa karnego, kryminologii i polityki kryminalnej*. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Andrzejowi Markowi, Warszawa 2010.
- Kamiński I. C., *Kontrowersje prawne wokół przestępstwa polegającego na pomawianiu narodu o popełnienie zbrodni* [w:] W. Burek (red.), *Problemy współczesnego prawa międzynarodowego, europejskiego i porównawczego* nr 8/2010, Kraków 2010.
- Kulesza W., „Kłamstwo o Auschwitz” jako czyn zabroniony w polskim i niemieckim prawie karnym, [w:] Ł. Pohl (red.), *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji Jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*, Poznań 2009.
- Kulesza W., *Polska godność narodowa w świetle prawa karnego*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2018, t. LXX, z. 1.
- Niewyk D. L., *The Columbia Guide to the Holocaust*, Francis R. Nicosia, New York: Columbia University Press, 2000.
- Rakiewicz F., *Poczucie tożsamości narodowej jako dobro osobiste w świetle polskiego prawa cywilnego. Część pierwsza oraz Część druga*, „Studia Prawa Prywatnego”, 2011, z. nr 2 i 3.
- Schenk D., *Wadliwe kody pamięci – złe nawyki, umyślne kłamstwa, niedbalstwo? Perspektywa prawa niemieckiego a rewizjonizm historyczny*, [w:] A. Nowak-Far, Ł. Zamecki (red.), *Wadliwe kody pamięci*, Warszawa 2015.
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz. U. 1998 nr 155, poz. 1016, tekst ogłoszony).

Ustawa z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (Dz. U. z 2020 r., poz. 1820).

Ustawa z dnia 26 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, ustawy o muzeach oraz ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz. U. 2018 poz.369).

Woiński M., *Prawnokarne aspekty zwalczania mowy nienawiści*, Warszawa 2014.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 września 2008 r., sygn. K 5/07, Legalis nr 106244.

Zoll A., *Nazywać kłamstwo po imieniu*, „Znak”, lipiec 2000, Nr 542.

<http://auschwitz.org/muzeum/aktualnosci/pierwsza-w-polsce-sprawa-o-klamstwo-oswiecimskie-umorzona,177.html>

<https://dzieje.pl/aktualnosci/ipn-polska-poniosla-najwieksze-straty-osobowe-w-ii-wojnie-swiatowej>

<https://www.dw.com/pl/echa-polskie-obama-przeprasza-za-gaf%C4%99/a-15994607>

<https://www.dw.com/pl/niemcy-92-latka-ponownie-skazana-za-negowanie-holokaustu/a-55825896>

https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html

<https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C548157%2Csledztwo-ws-slow-jana-t-grossa-o-polakach-umorzono.html>

<https://polskatimes.pl/karol-tendera-byly-polski-wiezien-kl-auschwitz-wygrywa-z-niemiecka-telewizja-zdf/ar/12646711>

<https://www.rp.pl/Historia/303289946-Niemiec-scigany-za-klamstwo-oswiecimskie.html>

<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/naruszenie-d%C3%B3br-osobistych-przez-stosowanie-okre%C5%9Blenia-%E2%80%9Epolskie-obozy-%C5%9Bmierci%E2%80%9D>

<https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=59F48D27&view=null>

<https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=29510A96&view=null>

https://www.welt.de/print/die_welt/debatte/article146367066/Kein-Schamgefuehl.html

Anna Jakimowicz*

Lubelscy katolicy w okresie okupacji austro-węgierskiej (1915–1918)

W okresie Wielkiej Wojny budzącej w ludziach negatywne myśli i emocje niezwykle istotną rolę odgrywała wiara¹. W tym trudnym czasie to właśnie ona dawała ludziom nadzieję, motywację oraz siłę duchową. Pomagała także przetrwać prywatne tragedie takie jak śmierć bliskich osób czy zniszczenie domostw i gospodarstw. Wybuch wojny spowodował w pierwszej kolejności zmiany w strukturze wyznaniowej. W 1913 r. 65,5% ogółu mieszkańców guberni lubelskiej stanowili wyznawcy rzymskokatolicy, 17% – prawosławni, 14,6 – 14,8% – Żydzi, zaś 2,7 – 2,8% protestanci². W czasie masowej ewakuacji, która miała miejsce w 1915 r., region lubelski opuściło ponad 90% ludności prawosławnej. Ponadto odnotowywany w kolejnych latach spadek wynikał z przejścia grekokatolików (unitów) na obrządek łaciński³. Spowodowało to, że po katolikach największą grupę stanowili Żydzi. Wpływ na zaistniałe zmiany w dużej mierze miał ruch migracyjny ludności miejskiej na wieś. Według spisu ludności sporządzonego w połowie października 1916 r. na terenie guberni lubelskiej 80,7% wszystkich mieszkańców stanowili katolicy, przedstawiciele wyznania mojżeszowego liczyli około 16,2%, prawosławni – 2,4%, protestanci – 0,3%⁴. Natomiast w Lublinie spośród 58 820 mieszkańców liczbę katolików oszacowano na 24 657 osób, Żydów – 33 560, ewangelików – 329, zaś prawosławnych – 274⁵.

Lublin wraz z jego obiektami sakralnymi nie został zniszczony w okresie wojny. Problemem stanowiły rekwizycje metalowego wyposa-

* mgr Anna Jakimowicz, Instytut Historii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, email: anna.jakimowicz06@gmail.com

¹ J. Kłoczowski, *Historia społeczno-religijna*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 4, s. 276.

² J. Lewandowski, *Zmiany w strukturze narodowościowej i wyznaniowej ludności Lubelszczyzny w czasie I wojny światowej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sec. F” 1991/1992, nr 46-47, s. 325.

³ Ibidem, s. 333, 337-338.

⁴ Ibidem, s. 325. Już po 1905 r. unicy masowo przechodzili na katolicyzm. Zob.: D. Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, wyd. Pax, Warszawa 1996, s. 25.

⁵ *Ludność Lublina*, „Ziemia Lubelska” (dalej: „ZL”), 7 XI 1916, nr 551, s. 3. Natomiast na podstawie rejestrów Sekcji Rozdawnictwa Kart przy Wydziale Żywnościowym w dn. 1 VII 1916 r. ludność katolicka liczyła 28 336 osób, zaś żydowska 33 605 osób, *Ludność Lublina w przededniu wyborów*, „Głos Lubelski” (dalej: „GL”), 12 XI 1916, nr 313, s. 2.

żenia kościołów, zaprowadzone w okresie ewakuacji Rosjan w połowie 1915 r.⁶ oraz przez Austriaków w kolejnych latach⁷. Istotną zmianą w funkcjonowaniu życia religijnego w okresie okupacji austro-węgierskiej było przekształcanie świątyń prawosławnych w kościoły. Niebagatelne znaczenie dla mieszkańców Lublina było przebudowanie soboru prawosławnego p.w. Podniesienia Krzyża Pańskiego mieszczącego się na Placu Litewskim (dawniej Plac Musztry) w garnizonowy kościół rzymskokatolicki. W prasie pisano: „w budynku, który był świątynią wiary, której nie-tolerancyjność tyle krzywd nam wyrządziła, będziemy mogli całym sercem, po swojemu, chwalić Pana i dziękować mu za zdjęcie z nas okowów”⁸. Poświęcenia świątyni dokonał biskup połowy Emeryk Bielik w dniu 28 maja 1916 r.⁹ Po uroczystym nabożeństwie odbyła się defilada wojskowa przed Generałem-Gubernatorem Kukiem. Wydarzenie miało charakter wyłącznie wojskowy, z tego względu lublinianie nie brali w nim udziału¹⁰. Na terenie miasta znajdowały się 4 parafie rzymskokatolickie: św. Jana przy kościele katedralnym, Nawrócenia Św. Pawła przy kościele pobernardyńskim, Św. Agnieszki na Kalinowszczyźnie oraz Św. Mikołaja na Czwartku¹¹.

Nabożeństwa świąteczne odbywały się zgodnie z tradycją, a więc w Wigilię Pasterka była odprawiana w większości kościołów o północy, zaś rezurekcja o godz. 6.00 w Wielkanoc¹². W 1916 r. na temat celebrowania święta Zmartwychwstania Pańskiego pisano:

„W Wielką Sobotę miasto przybrało szatę i nastrój świąteczny. Po południu tłumy towarzyszyły uroczystej procesji wojskowej, która odbyła

⁶ *List do redakcji*, „ZL”, 8 VII 1915, nr 187, s. 1; *Profanacja*, „ZL”, 11 VII 1915, nr 190, s. 3.

⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie (dalej: AAL), Zespół Akt Konsystorza Lubelskiego, Rep. 60, B XXI 11, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe (dalej: GGW) do ks. Z. Kwieka, 20 IX 1916, k. 219-220.

⁸ *Przerabianie soboru na kościół*, „ZL”, 22 V 1916, nr 246, s.2.

⁹ Ks. bis. połowy Bielik o godzinie 8.30 udał się do kościoła p.w. św. Piotra i Pawła, gdzie ubrano go w szaty pontyfikalne, a następnie o 9.00 miało miejsce przyjęcie wikariusza Apostolskiego przez generał-gubernatora Kuka, który „po przeglądzie wojsk uda się z całym korpusem oficerskim i urzędniczym do kościoła garnizonowego, *Wizytacja wikariusza Apostolskiego biskupa połowego*, „ZL”, 26 V 1916, nr 254, s. 3; *Wiadomości bieżące*, „Gazeta Ludowa”, 4 VI 1916, nr 23, s. 13.

¹⁰ *Poświęcenie kościoła*, „ZL”, 29 V 1916, nr 259, s. 3.

¹¹ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Akta miasta Lublina (dalej: AmL), sygn. 36, Sytuacja wyznaniowa w Lublinie, Magistrat m. Lublina do C. i k. Komendy Powiatowej w Lublinie, 9 IX 1918, s. 3-4.

¹² Na ziemiach polskich w czasie ewakuacji Rosjanie sprofanowali oraz zniszczyli wiele świątyń katolickich, co spowodowało, że msze odbywały się np. w cerkwiach czy zakrytych, zob. A. Stawiszynska, *Łódź w latach I wojny światowej*, wyd. Napoleon V, Oświęcim 2016, s. 186.

się po rezurekcji w kościele garnizonowym. O godzinie 6-ej sklepy zamknięto. W kilku świątyniach, wypełnionych, szczerze wiernymi, zabrzmiały uroczyste, radosne tony Rezurekcji. W pierwszy i drugi dzień świąt w mieście dzięki pięknej pogodzie panowało duże ożywienie¹³.

W ostatnim roku wojny po mszy rezurekcyjnej z kościoła garnizonowego odbyła się procesja z udziałem Generał-Gubernatora oraz korpusu oficerskiego i urzędniczego¹⁴. Ponadto w kościołach ustawiano Groby Pańskie, starannie i gustownie udekorowane, które cieszyły się zainteresowaniem wiernych. Najbardziej wyróżniały się groby znajdujące w kościele podominańskim, pokarmelickim, poszarytkowskim¹⁵. Natomiast w okresie świąt bożonarodzeniowych zgodnie ze tradycją urządzano szopki betlejemskie¹⁶.

W 1916 r. po pierwszy jawnie obchodzono święto Bożego Ciała urządzając procesję o godz. 11-tej z katedry pod Pałac Generalnego-Gubernatorstwa, „gdzie ustawiono ostatni ołtarz, a po obu stronach ulic stał szpaler wojska”. W odpowiednich momentach grała orkiestra wojskowa, zaś po odśpiewaniu pieśni żołnierze oddawali salwę honorową. Skala wydarzenia urosła do rangi manifestacji, gdyż uczestniczyło w niej kilka tysięcy wiernych. W uroczystości wziął udział również generał-gubernator Kuk w otoczeniu urzędników i oficerów¹⁷. Z kolei o godz. 18.00 poprowadzono procesję z kościoła pobernardyńskiego i podominańskiego w kierunku świątyni p.w. Św. Mikołaja na Czwartku¹⁸. Podczas procesji w święto Boże Ciało w ostatnim roku wojny miał miejsce nieprzyjemny incydent, jakim była awantura oraz bójka pomiędzy uczestnikami pochodu a Żydami stojącymi pod Bramą Krakowską za brak zdjęcia okrycia głowy¹⁹. Kilku „prowokatorów”, jak ujęła to redakcja „Ziemi Lubelskiej” zostało poturbowanych²⁰. W kolejnym roku znów odczuwalne były napięte stosunki pomiędzy wyznawcami, gdyż w centrum miasta uczestnicy procesji mocno oburzyli się widząc na balkonach kamienic żydow-

¹³ *Święta w Lublinie*, „ZL”, 3 IV 1918, nr 145, s. 4.

¹⁴ *Uroczysta rezurekcja i procesja wojskowa*, „ZL”, 30 III 1918, nr 142, s. 3.

¹⁵ *Groby Pana Jezusa*, „ZL”, 30 III 1918, nr 142, s. 3.

¹⁶ *Szopki*, „ZL”, 20 XII 1917, nr 637, s. 3.

¹⁷ *Ostatnia procesja*, „ZL”, 1 VII 1916, nr 317, s. 3; *Podczas procesji Bożego Ciała*, „ZL”, 10 VI 1917, nr 287, s. 3.

¹⁸ *Uroczystości Bożego Ciała*, „ZL”, 24 VI 1916, nr 305, s. 3.

¹⁹ *Podczas procesji Bożego Ciała*, „GL”, 26 VI 1916, nr 174, s. 3.

²⁰ *Zawsze to samo*, „ZL”, 24 VI 1916, nr 305, s. 3.

skich „różnokolorowe pierzyny, poduszki oraz porozwieszane różne części ubrań”²¹.

Wybuch wojny nie wpłynął na zmianę kalendarza liturgicznego, lecz na charakter i formę obchodzenia świąt. W październiku 1916 r. wobec braku tłuszczów, z których wytwarzano świece, okupanci zakazali oświetlania grobów na cmentarzach w dniach 1 i 2 listopada, a więc Święto Zmarłych i Dzień Zaduszny²². Wobec zaistniałej sytuacji lubelski oddział Towarzystwa Przyjaciół Uczącej się Młodzieży zapoczątkował akcję sprzedaży chorągiewek żałobnych przy bramach cmentarnych przy ul. Lipowej i na Kalinowszczyźnie²³. Zamiast kupowania kwiatów i świec przekazywano także datki na cele dobroczynne, zaś listy darczyńców publikowano w lokalnych dziennikach²⁴. Kolejnym zarządzeniem okupantów ograniczającym kultywowanie tradycji wielkanocnych było malowania i farbowania oraz sprzedaży pisanek, kraszanek wprowadzony na początku kwietnia 1917 r. Za jego złamanie groziła wysoka kara finansowa²⁵. Ponadto święcenie pokarmów przez kapłanów, nie mogło odbywać się w zaciszu domowym, lecz w świątyni po nabożeństwie rezurekcyjnym lub na sumie w Wielkanoc, co spowodowane było niską liczbą duchownych „obciążonych pracą parafialną”, jak również powszechnego ubóstwa²⁶.

Wpływ na sposób spędzania świąt miały również ograniczenia komunikacji pomiędzy okupacjami i sąsiednimi krajami oraz konieczność posiadania przepustki, którą nie łatwo było zdobyć. Spowodowało to, że wiele osób spędzało święta samotnie lub w bardzo wąskim gronie rodziny oraz znajomych. W miastach w wielu zamożnych domach nie ubierano choinek na znak smutku, w uboższych z powodu braku pieniędzy. Ceny drzewek świerkowych i jodłowych były bardzo wysokie, gdyż kosztowały od 1 do 10 koron²⁷. Z kolei przedstawiciele wyznania mojżeszowego byli

²¹ *Echa uroczystości Bożego Ciała*, „ZL”, 10 VI 1917, nr 287, s. 4.

²² *Zakaz oświetlania grobów*, „GL”, 23 X 1916, nr 293, s. 3; *Zakaz palenia lampek na grobach*, „GL”, 24 X 1916, s. 3.

²³ *Chorągiewki żałobne*, „ZL”, 24 X 1916, nr 526, s. 3; *Chorągiewki żałobne*, „GL”, 24 X 1916, nr 294, s. 3.

²⁴ *Zakaz oświetlania grobów*, „ZL”, 22 X 1916, nr 523, s. 6; *Ofiary*, „ZL”, 7 XI 1916, nr 551, s. 4.

²⁵ *Nie wolno sporządzać pisanek*, „ZL”, 6 IV 1917, nr 176, s. 4, *Pisanek nie będzie*, „ZL”, 14 III 1918, nr 114, s. 4.

²⁶ AAL, Zespół Akt Kurii Biskupiej w Lublinie, Rep. 61, B I 1, Protokół V Konferencji Biskupów prowincji warszawskiej odbytej w dn. 12-13 I 1916 w Warszawie, k. 20; *Święcone*, „ZL”, 6 IV 1917, nr 176, s. 4.

²⁷ *Choinki*, „ZL”, 20 XII 1917, nr 637, s. 4; *Ruch przedświąteczny*, „ZL”, 19 XII 1916, nr 628, s. 4.

zobowiązani do przestrzegania przepisów dotyczących wypalania świec w celach rytualnych. W wieczory piątkowe należało ograniczyć palenie do 2 świec parafinowych, których waga nie mogła przekroczyć pół łuta, zaś w pozostałe dni nie wolno było zużywać świec woskowych oraz stearynowych. Jeśli w czasie kontroli gospodarstwa domowego wykryto niesubordynację²⁸, wówczas groziła kara grzywny do 500 koron bądź areszt do 6 tygodni²⁹.

Duchowieństwo katolickie chcąc zachęcić ludność do uczestniczenia w nabożeństwach np. majowych oraz różańcowych wykorzystywała prasę lokalną, argumentując, że „w tych ciężkich czasach wojennych, tak bardzo potrzebna nam pociecha i pomoc Boża!”³⁰. Zgodnie z zasadą „dzień święty święcić” wszelkie wydarzenia towarzyskie, zebrania, wyliczki, nawet o charakterze dobroczynnym czy patriotycznym organizowane w niedziele były publicznie napiętnowane przez księży. W omawianym okresie znacznie mocniej odczuwano potrzebę odprawienia mszy w intencji za pomyślną działalność nowoutworzonych zrzeszeń zawodowych i społecznych³¹, a także poświęcenia przez duchownych biur i siedzib nowo otwartych sklepów, zakładów gastronomicznych, rzemieślniczych, itp., co związane było z tradycją religijną, zaś w realiach wojennych pojawiała duża obawa o utrzymanie swojego biznesu na lokalnym rynku³². W lubelskiej katedrze odbywały się uroczyste nabożeństwa, np. z okazji otwarcia Rady Stanu w Warszawie, podczas którego zebrali się przedstawiciele zarządu Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego, lokalnej władzy miejskiej oraz oficerowie³³. Normą stało się odprawianie nabożeństw za rzecz ofiar wojny. Już w 1915 r. papież Benedykt XV ogłosił dekret, który zobowiązał kapłanów katolickich do odprawiania trzech mszy w Dzień Zaduszny „za poległych podczas toczącej się wojny europejskiej”. Duchowni włączali się także upamiętnienie bohaterów narodowych czy

²⁸ *Msze za poległych w obecnej wojnie*, „ZL”, 31 X 1916, nr 539, s. 4.

²⁹ *Przypomnienie*, „ZL”, 15 III 1917, nr 135, s.4.

³⁰ *Matka Boska Różańcowa*, „ZL”, 6 X 1918, dodatek do nr 483, s. 3.

³¹ *Nabożeństwo (w intencji ZZ Kelnerów)*, „ZL”, 4 VIII 1916, nr 379, s. 3; *Nabożeństwo okolicznościowe (w intencji służby)*, „ZL” 3 VII 1916, nr 161, s. 3.

³² Np. poświęcenie cukierni Bolesława Trzczińskiego, składu win i towarów kolonialnych „Adolf i Rakszewski”, *Poświęcenie*, „ZL”, 19 IX 1915, nr 295, s. 3; *Poświęcenie*, „ZL”, 18 VII 1916, nr 348, s. 3.

³³ *Nabożeństwo w katedrze lubelskiej*, „Nowa Reforma”, 16 I 1917, nr 24, s. 1.

wydarzeń historycznych takich jak 100-letnia rocznica śmierci Tadeusz Kościuszki³⁴.

W okresie wojny nie urządzano wielkich przyjęć i zabaw okolicznościowych z okazji zawarcia związków małżeńskich czy chrztów, wobec czego koncentrowano się na dekorowaniu świątyń, akompaniamencie muzycznym starając się, aby te wyjątkowe i radosne chwile były niezapomniane. Niebagatelne zmiany nastąpiły także w chowaniu zmarłych. W 1915 r. w obliczu grasujących epidemii chorób zakaźnych władze okupacyjne nakazały, aby ciała zmarłych przenosić bezpośrednio do kostnic, gdzie owijano je w płótno, namoczone w płynie dezynfekcyjnym (95% mleka wapiennego i 5% kwasu karbolowego). Następnie składano je w szczelnie zamykanej trumnie, wyłożonej grubą warstwą trocin. Zakazano wówczas organizowania okazałych pogrzebów (w tym także styp), jak również wnoszenia ciała do domu zmarłego oraz otwierania trumny bez względu na przyczynę śmierci³⁵. Zmarłych w szpitalach miejskich chowano w pierwszej kolejności na przedmieściach³⁶.

W obliczu trwającej wojny wierni przystępowali do przykościelnych zgromadzeń. Jednym z najliczniejszych było Bractwo Trójcy Świętej przy kościele katedralny, Bractwo Serca Jezusowego przy kościele powiatkowskim, do którego należeli głównie woźni, lokaje oraz stróże³⁷. Znaczącym przejawem religijności każdego katolika było uczestniczenie w odpustach³⁸. Największą coroczną uroczystością było upamiętnienie znalezienia relikwii z Drzewa Krzyża Świętego, które obchodzono na początku maja w kościele poddominikańskim p.w. Św. Biskupa Stanisława. W 1916 r. w dniu odpustu pojawił się generał-gubernator Karol Kuk w towarzystwie komisarza mjr Wiktora Grzesickiego i radcy Magistratu Nurowskiego³⁹. Świątynia z racji przechowywanych w niej relikwii stanowiła znaczący ośrodek pielgrzymkowy dla ludności z całej ziemi lubelskiej, a także Chełmszczyzny i Podlasia.

³⁴ AAL, Rep. 61, B XXI 15, ks. Z. Kwiek do Duchowieństwa Diecezji lubelskiej i podlaskiej, 3 X 1917, k. 1.

³⁵ AAL, Rep. 60, B XVI 12, C. i k. GGW do ks. Z. Kwieka, 11 XII 1915, k. 436; *Tyfus plamisty*, „ZL”, 23 II 1916, nr 88, wyd. pop., s. 2.

³⁶ *Jak grzebią ludzie na Kalinowszczyźnie?*, „ZL”, 21 VII 1916, nr 353, s. 3.

³⁷ AAL, Rep. 60 B IX 4, Bractwa istniejące przy kościołach, 15 V 1915, k. 64-65v.

³⁸ *Uroczystości św. Piotra i Pawła*, „ZL”, 28 VI 1918, nr 299, s. 3; *Uroczyste święto*, „Nowa Jutrzenka”, 15 III 1917, nr 11, s. 125; *Odpust św. Dominika*, „GL”, 1 VIII 1917, nr 210, s. 3; *Uroczystości św. Marka*, „ZL”, 23 IV 1918, nr 181, s. 3.

³⁹ *J. E. gen. zbr. Kuk w kościele po-Dominikańskim*, „ZL”, 16 IX 1916, nr 456, s. 3.

Z kolei w ostatnim roku wojny przybyła do miasta liczna grupa pątników przebranych w stroje ludowe, aby wziąć udział w odpuscie oraz obchodach rocznicowych 3 maja⁴⁰. W tym samym roku od 30 września do 9 października w kościele poddominikańskim obchodzono wielki jubileusz 700-lecia założenia Zakonu Kaznodziejskiego i Arcybractwa Różańca Świętego⁴¹. Natomiast w kościele pokarmelickim w połowie corocznie lipca odbywał się odpust N.M.P. Szkaplerznej⁴². Z coraz większym rozmachem celebrowano także święta ku czci patronów cechów rzemieślniczych⁴³. Uroczystość 100-lecia wydania prawa cechowego dla rzemieślników przez Księcia Namiestnika Zajączka w 1816 r. Nabożeństwo uroczyste od było się 31 grudnia 1915 r. podczas którego zebrali się przedstawiciele majstrów, czeladzi i innych pracowników rzemiosł⁴⁴.

Wojna znacząco ograniczyła ruch pielgrzymkowy, który miał charakter nie tylko religijny, ale również turystyczno-towarzyski. Przed jej wybuchem lublinianie najczęściej udawali się do sanktuarium maryjnego na Jasnej Górze w Częstochowie. Problemy komunikacji kolejowej, konieczność posiadania przepustek oraz trwające epidemie chorób zahamowały działalność pątniczą. Pierwszą okazją do wyjazdu pielgrzymkowego z Lublina było poświęcenie kościoła pobernardyńskiego w Radeczniczy, który po powstaniu styczniowym został sprofanowany przez Rosjan, zaś gmach poklasztorny przekształcono w ośrodek wyznawców prawosławia. Uroczystości poświęcenia świątyni miały miejsce w połowie czerwca 1916 r.⁴⁵

Istotną zmianą w sferze religijnej był powrót członków bractw zakonnych do dawnych swoich siedzib klasztornych, które po kasacji zgromadzeń zostały przejęte przez władzę rosyjską. Mieszcząca się przy ul. Ruskiej cerkiew prawosławna (do 1864 r. – unicka) oo. Bazylianów w okresie okupacji austro-węgierskiej planowano przekształcić ją w kościół,

⁴⁰ *Uroczystość Znalezienia Drzewa Krzyża Św. w kościele po-Dominikańskim w Lublinie*, „ZL”, 30 IV 1918, nr 194, s. 3; *Z Lublina*, „Posiew”, 19 V 1918, nr 20, s. 159.

⁴¹ *Jubileusz Arcybractwa Różańca Świętego*, „ZL”, 30 IX 1916, nr 483, wyd. pop., s. 1.

⁴² *Odpust w kościele pokarmelickim*, „GL”, 16 VII 1916, nr 194, s. 2; *Odpust N.M.P. Skaplerznej*, „ZL”, 12 VII 1918, nr 324, s. 3.

⁴³ *Odpust Św. Jacka*, „ZL”, 22 VIII 1916, nr 419, s. 4; *Nabożeństwo cechowe (ku czci św. Nepomucena – patrona rzeźników)*, „ZL”, 17 V 1917, nr 246, s. 3.

⁴⁴ *Uroczystość stulecia cechów*, „GL”, 28 XII 1915, nr 357, s. 2.

⁴⁵ Pochód tłumnie wyruszył z miejscowości Mokre Lipie i liczył według uczestników ok. 3 km długości, *Rekoncyliacja kościoła w Radeczniczy*, „Kurjer Zagłębia”, 28 VI 1916, nr 143, s. 4; *Poświęcenie sprofanowanego kościoła w Radeczniczy*, „ZL”, 16 VI 1916, nr 291, s. 2; *Poświęcenie sprofanowanego kościoła w Radeczniczy*, „ZL”, 18 VI 1916, nr 295, s. 2.

zaś opiekę nad nim mieli przejąć sprowadzeni z Krakowa oo. Redemptoryści jesienią 1916 r., którzy prowadzili działalność misyjną. Przed ich przybyciem zaczęto porządkować świątynię oraz teren wokół, w tym cmentarz⁴⁶. Jednakże w połowie września po otrzymaniu zezwolenia od ks. prałata Kwieka oo. Redemptoryści przenieśli się do dawnego kościoła ss. Bernardynek. W styczniu 1918 r. z nieznanych publicznie powodów opuścili miasto⁴⁷. Podobnie wyglądała sytuacja z przybyciem grupy oo. Jezuitów, którzy przybyli w końcu sierpnia 1917 r. Umieszczono ich tymczasowo w klasztorze pokarmelickim przy ul. Świętoduskiej⁴⁸. W kolejnym roku wyjechali z Lublina, zaś we wrześniu tymczasową opiekę nad kościołem p.w. św. Józefa i klasztor przejął w opiekę ks. Antoni z krakowskiego zakonu oo. Karmelitów, który czynił starania o utworzenie miejscowego zgromadzenia⁴⁹. W styczniu 1918 r. grupa oo. Bernardynów objęła w posiadanie kościół pobernardyński, osiedlając się w gmachu poklasztornym⁵⁰. Jednakże w wykazie stworzonym przez Magistrat we wrześniu nie odnotowano ich obecności, co sugeruje, że również opuścili miasto. Jedy- nym zgromadzeniem żeńskim funkcjonującym w Lublinie w realiach wojennych był zakon ss. Urszulanek, które sprowadzono w lipcu 1917 r. Pię- cioosobowa grupa sióstr zajęła pomieszczenia w gmachu klasztoru pobry- gidkowskiego, gdzie stacjonowało wojsko austriackie. Już we wrześniu 1917 r. uruchomiły żeńskie gimnazjum i liceum⁵¹.

Duchowieństwo rzymskokatolickie odgrywało istotną rolę w funk- cjonowaniu życia religijnego oraz społecznego. W latach 1914-1915 r. na terenie Królestwa Polskiego Rosjanie sprawdzali lojalność miejscowych księży, domagając się opowiedzenia po stronie zaborcy⁵². Także po przeję- ciu władzy przez państwa centralne obawy duchowieństwa przed repre- sjami nadal istniały. Świadczyły o tym liczne odezwy oraz głoszone kaza- nia, w których namawiano do popierania działań okupanta⁵³. Przykładem

⁴⁶ *Kościół na ul. Ruskiej*, „ZL”, 10 VII 1917, nr 341, s. 3.

⁴⁷ *Z Lublina*, „Posiew”, 21 IX 1917, nr 34, s. 267; *Z Lublina*, „Posiew”, 31 III 1918, nr 13, s. 103.

⁴⁸ *OO. Jezuici w Lublinie*, „ZL”, 22 VIII 1917, nr 419, s. 4; *OO. Jezuici w Lublinie*, „ZL”, 25 VII 1917, nr 369, s. 3.

⁴⁹ *Księża zakonnici w Lublinie*, „ZL”, 15 VI 1918, nr 275, s. 3; *Sprostowanie*, „GL”, 16 VI 1918, nr 163, s. 5; *Przybyło*, „GL”, 14 IX 1918, nr 253, s. 3.

⁵⁰ *Klasztor i kościół Bernardynów*, „ZL”, 5 I 1918, nr 8, wyd. por., s. 3.

⁵¹ APL, Aml, sygn. 36, Sytuacja wyznaniowa w Lublinie, Magistrat m. Lublina do C. i k. Komendy Powiatowej w Lublinie, 9 IX 1918, s. 4.

⁵² M. Piela *Kościół i duchowieństwo polskie w latach 1914-1918*, „Dzieje Najnowsze”, 2004, nr 36, z. 3, s. 187-189, 190-192.

⁵³ *Odezwa Polskich Biskupów*, „ZL”, 2 X 1915, nr 320, wyd. por., s. 1.

była prośba gubernatora okupacji niemieckiej do Administratora Diecezji Lubelskiej ks. Zenona Kwieka o współdziałanie w walce z szerzącym się na terenie dawnego Królestwa Polskiego bandytyzmu⁵⁴. Z kolei gubernator okupacji austro-węgierskiej zwrócił się do Konsystorza Lubelskiego z poleceniem wsparcia akcji szczepiennej przeciwko ospie, prowadzonej na terenie Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego, podkreślając, że „w dobrze zrozumiałym interesie miejscowej ludności wszechstronnie słowem i czynem [akcję – A. J.] poparto”⁵⁵. Lubelscy duchowni starali się wspierać różne inicjatywy społeczne i dobroczynne. Jednakże nie zawsze była okoliczności na to pozwalająca. W dniu 21 listopada 1915 r. na terenie okupacji austro-węgierskiej oraz Galicji prowadzono kwestę w parafiach na rzecz ofiar wojennych. W diecezji lubelskiej nie miała ona miejsca z racji trudnej sytuacji materialnej miejscowej ludności⁵⁶. W kolejnych latach wspierano inicjatywy lokalne takie jak coroczne kwesty organizowane przez Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności w kościołach w Wielki Piątek i Sobotę, na rzecz miejscowych placówek opiekuńczych⁵⁷. Pomoc okazywano także warszawskim instytucji m. in. Obywatelskiej Komisji Ofiarności Publicznej, która zbierała środki na pomoc dla dzieci z Królestwa Polskiego, narażonych wskutek wojny na głód, nędzę oraz śmierć⁵⁸, jak Komitetowi Opieki nad jeńcami⁵⁹.

Spośród lubelskich księży zaangażowaniem na rzecz sprawy narodowej wyróżniał się ks. Jan Władziński, rektor kościoła powiżytkowskiego, który z rozmachem organizował nabożeństwa patriotyczne za poległych legionistów czy też upamiętniające wydarzenia historyczne, głosząc zarazem pełne charyzmy kazania. Przyciągały one tłumy wiernych⁶⁰.

W okresie Wielkiej Wojny w życiu wielu mieszkańców Lublina istotną rolę odgrywała sfera religijna, która nie tylko dawała nadzieję na

⁵⁴ AAL, Rep. 60, B XXI 11, H. Beseler do ks. Z. Kwieka, Administratora Diec. Lubelskiej, 27 IV 1916, k. 196-196v.

⁵⁵ AAL, Rep. 60, B XVI 12, C. i k. GGW do Najprzewielebniejszego Konsystorza Biskupiego, 17 III 1916, k. 111.

⁵⁶ AAL, Rep. 60, B XXI 11, ks. Z. Kwiek do ks. Bis. Krakowskiego Adama Sapiehy, I 1916, k. 69-70v.

⁵⁷ AAL, Rep. 60, B XI 37, Lubelskie Towarzystwo Dobroczynności do ks. Z. Kwieka, Administratora Diec. Lubelskiej, 2 III 1915, k. 355; idem, 10 IV 1916, k. 359; idem, 17 III 1917, k. 360; idem, 11 III 1918, k. 361.

⁵⁸ AAL, Rep. 61, B XXI 9, ks. Z. Kwiek do Duchowieństwa Diec. Lubelskiej i Podlaskiej, 28 XI 1917, k.10.

⁵⁹ AAL, Rep. 61, B XXI 9, ks. Z. Kwiek do ks. Dziekana Dekanatu Lubelskiego, 21 V 1918, k. 18.

⁶⁰ *Nabożeństwo rocznicowe*, „ZL”, 31 VII 1916, nr 371, wyd. por., s. 3.

lepsze czasy, ale także ich solidaryzowała i jednoczyła. Mimo panującego chaosu i nieładu wierni uczestniczyli w nabożeństwach świątecznych i okazjonalnych, odpustach i niedalekich pielgrzymkach, angażowali się w działania zgromadzeń przykościelnych, co było namiastką normalnego życia sprzed wybuchu wojny. Obchody narodowe, nabożeństwa na rzecz ofiar wojennych oraz za dusze poległych, stwarzały okazję do wyeksponowania postawy obywatelskiej i patriotycznej. Zarówno okupanci, jak również działacze polityczni świadomi byli znaczenia aprobaty duchowieństwa, na których ciążyła odpowiedzialność wobec oczekiwań i potrzeb wiernych. Ponadto nieobecność Rosjan umożliwiła sprowadzanie do miasta przedstawicieli bractw zakonnych, którzy nieśli pomoc potrzebującym.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta miasta Lublina, sygn. 36.

Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, Zespół Akt Kurii Biskupiej w Lublinie, Rep 61:B I 1; B XXI 9; B XXI 15.

Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie, Zespół Akt Konsystorza Lubelskiego, Rep. 60: B IX 4; B XI 37; B XVI 12, B XXI 11.

Źródła prasowe:

„Gazeta Ludowa” 1916.

„Głos Lubelski” 1916, 1917, 1918.

„Kurjer Zagłębia” 1916.

„Nowa Jutrzenka” 1917.

„Nowa Reforma” 1917.

„Posiew” 1917, 1918.

„Ziemia Lubelska” 1915, 1916, 1917, 1918.

Literatura:

Kłoczowski J., *Historia społeczno-religijna*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, nr 4, s. 269-281.

Lewandowski J., *Zmiany w strukturze narodowościowej i wyznaniowej ludności Lubelszczyzny w czasie I wojny światowej*, „Annales Univeritatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 1991/1992, nr 46/47, s. 309-342.

Olszewski D., *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1996.

Piela M., *Kościół i duchowieństwo polskie w latach 1914-1918*, „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 36, z. 3, s. 185-193.

Stawiszyńska A., *Łódź w latach I wojny światowej*, wyd. Napoleon V, Oświęcim 2016.

Stopniak F., *Kościół na Lubelszczyźnie i Podlasiu na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa 1975.

Część III.

Prawne aspekty bezpieczeństwa międzynarodowego

Mariusz Kądziołka*

System ochrony praw człowieka Rady Europy a kara śmierci

Problematyka kary śmierci powraca co pewien czas w dyskusjach społecznych, gdy środki masowego przekazu informują o szczególnie drastycznych zbrodniach. Dyskusje te obejmują coraz szersze kręgi, ponieważ społeczeństwa czują się zagrożone przestępczością. Warto więc przypomnieć i prześledzić regulacje prawne Rady Europy odnoszące się do kary śmierci, a w konsekwencji jej zakazujące, które obowiązują jej członków, w tym Polskę. Szczególne znaczenie w tym temacie ma Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz jej protokoły dodatkowe¹.

Europejska Konwencja Praw Człowieka i podstawowych wolności

Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przyjęta dnia 4 listopada 1950 r. w Rzymie, weszła w życie dnia 3 września 1953 r. Polska podpisała Konwencję dopiero po zmianach ustrojowych w dniu przystąpienia do Rady Europy 26 listopada 1991 r., a ratyfikowała 19 stycznia 1993 r.² Zgodnie z art. 2 Konwencji – prawo każdego człowieka do życia jest chronione przez ustawę i nikt nie może być umyślnie pozbawiony życia³. Kara śmierci jako wyjątek od prawa do życia nie jest opatrzona w Konwencji jakimikolwiek limitacjami. Jedynym ograniczeniem, które wynika bezpośrednio z art. 2 ust. 1 Konwencji jest wymóg, by kara śmierci orzeczona była przez sąd i przewidziana przez ustawę⁴. Ustawodawstwo wewnętrzne państw członkowskich może zatem dopuszczać karę śmierci, ale musi precyzyjnie określić reguły jej stosowa-

* Mariusz Kądziołka, Instytut Nauk Prawnych, Uniwersytet Rzeszowski, e-mail: mariuszka-dziołka78@gmail.com

¹ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993 r. nr 61, poz. 2).

² M. Migdał, *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, nr 2, s. 284 n.

³ Poza przypadkami wykonania wyroku sądowego skazującego za przestępstwo, za które ustawa przewiduje taką karę. Zob. *Konwencja o ochronie praw człowieka...*, op. cit., art. 2.

⁴ M. Lang, *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea”, 2015, nr 5, s. 119 i n.

nia⁵. Państwa europejskie i stworzony przez nie system ochronny są pionierami światowego ruchu na rzecz abolicji kary śmierci. Dlatego twórcy europejskiego systemu ochrony praw człowieka zamiast skupiać się na ograniczaniu zastosowania kary śmierci przeszli wprost do jej abolicji, poprzedzonej abolicją *de facto* i *de iure* w poszczególnych państwach europejskich⁶.

W art. 2 ust. 2 Konwencji określone zostały wyjątki od reguły zakazu pozbawiania życia. Pozbawienie życia nie będzie uznane za sprzeczne z tym artykułem, jeżeli nastąpi w wyniku bezwzględnego koniecznego użycia siły:

- w obronie jakiejkolwiek osoby przed bezprawną przemocą;
- w celu wykonania zgodnego z prawem zatrzymania lub uniemożliwienia ucieczki osobie pozbawionej wolności zgodnie z prawem;
- w działaniach podjętych zgodnie z prawem w celu stłumienia zamieszek lub powstania.

Zgodnie z art. 3 nikt nie może być poddany torturom ani niehumanicznemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. W większości komentarzy dotyczących tej regulacji, szczególną uwagę poświęca się m.in. karze śmierci. Kara ta nigdy nie została uznana za sprzeczną z art. 2 Konwencji, nie została również jednoznacznie uznana za niehumaniczną lub poniżającą, tym samym za sprzeczną z art. 3 Konwencji. Co więcej, jak zaznaczono powyżej, dopuszczano w pewnych warunkach jej zastosowanie⁷. Europejska Komisja Praw Człowieka rozważała kwestię kary śmierci w kontekście zakazu niehumanicznego i poniżającego traktowania zabronionego przez art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w sprawie *Kirkwood p. Wielkiej Brytanii*. Komisja nie uznała, w tym przypadku, że pobyt w celi śmierci sam w sobie stanowi naruszenie art. 3⁸.

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Europejska konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności stworzyła mechanizmy kontroli przestrzegania zawartej w niej praw. W przeciągu lat mechanizm kontrolny uległ zmianom. W 1998 r.

⁵ M. Migdał, *Kara śmierci...*, op. cit.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ Zob. *Kirkwood p. Wielkiej Brytanii, decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka*, Nr 10308/83, 12.03.1984.

w miejscu dotychczasowych organów, tj. Europejskiej Komisji Praw Człowieka i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka utworzono Europejski Trybunał Praw Człowieka z siedzibą w Strasburgu. Trybunał rozpatruje dwa rodzaje skarg – międzypaństwowe i indywidualne. Zgodnie z art. 33 skarga państwowa służy każdemu państwu-stronie i może być wniesiona przeciwko każdemu państwu-stronie, które „naruszyło postanowienia Konwencji”. Zgodnie z treścią art. 46 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Wysokie Układające się Strony zobowiązują się do przestrzegania ostatecznego wyroku Trybunału we wszystkich sprawach, w których są stronami. Wyroki Trybunału są zatem wiążące, co skutkuje ujednoliceniem standardów i poziomu przestrzegania praw człowieka we wszystkich państwach członkowskich.

Europejski Trybunał Praw Człowieka wydał szereg orzeczeń dotyczących kary śmierci. Za precedensowe w tej materii uważa się orzeczenie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie *Soering p. Wielkiej Brytanii* z 1989 r. Europejski Trybunał Praw Człowieka uznał, że ekstradycja skarżącego Jensa Soeringa, obywatela RFN, oskarżonego o podwójne morderstwo mającego podlegać ekstradycji z Wielkiej Brytanii do Stanów Zjednoczonych, naraziłaby go na realne niebezpieczeństwo traktowania sprzecznego z art. 3 Konwencji. Dochodząc do tego wniosku Trybunał uwzględnił okoliczność, że w Stanach Zjednoczonych skazani zazwyczaj spędzają bardzo długi czas w celach śmierci w wyjątkowo trudnych warunkach, że stale wzmagającą się męką oczekiwania na egzekucję, a także osobiste okoliczności skarżącego, zwłaszcza jego wiek oraz stan psychiczny w czasie popełnienia przestępstwa. Trybunał zauważył również, że uzasadniony zamiar ekstradycji mógł być osiągnięty innymi środkami, które nie pociągałyby za sobą cierpienia o tak wyjątkowej intensywności i tak długim czasie trwania. W rezultacie decyzja Wielkiej Brytanii o ekstradycji skarżącego do Stanów Zjednoczonych, gdyby została wykonana, naruszałaby art. 3 Konwencji (zakaz niehumanitarnego lub poniżającego traktowania)⁹.

Porównywalny pogląd wyraził w sprawie *Öcalan p. Turcji*. Trybunał zauważył, że art. 2 wykluczył wykonanie kary śmierci w stosunku do osoby, której proces sądowy był nierzetelny. Strach i niepewność przyszłości wywoływane przez wyrok śmierci, tam gdzie istniała realna możliwość, że wyrok zostanie wykonany, w sposób nieunikniony wywołuje silne

⁹ *Soering p. Wielkiej Brytanii*, Nr. 14038/88, Wyrok ETPC z 07.07.1989.

ludzkie cierpienie. Takie cierpienie nie mogło być oddzielone od nierzetelnego postępowania zakończonego wydaniem wyroku, który zważywszy, że dotyczył ludzkiego życia, stał się bezprawny na mocy Konwencji. W przypadku Öcalana moratorium na wykonywanie kary śmierci w Turcji obowiązywało od 1984 r. a turecki rząd zawiesił egzekucję zgodnie z zastosowanym przez Trybunał środkiem tymczasowym. Jednak, uwzględniając, że Öcalan był najbardziej poszukiwaną osobą w Turcji, ryzyko wykonania na nim wyroku istniało przez ponad 3 lata do czasu podjęcia decyzji o zniesieniu kary śmierci. W rezultacie nałożenie kary śmierci w wyniku nierzetelnego procesu sądowego przez sąd, którego niezawisłość i bezstronność budziły wątpliwość, oznaczało nieludzkie traktowanie, sprzeczne z artykułem 3¹⁰.

W sprawie Bader i Kanbor przeciw Szwecji Trybunał uwzględnił, że Bader miał słuszną i uzasadnioną obawę, że kara śmierci na jaką został skazany byłaby wykonana gdyby został zmuszony do powrotu do swojego kraju. Skoro egzekucje były wykonywane bez żadnego nadzoru czy odpowiedzialności publicznej, okoliczności jej wykonania nieuchronnie wywoływałyby znaczny strach i cierpienie. W kwestii postępowanie karnego, które doprowadziło do wyroku śmierci Trybunał uznał, że z powodu doraźnego charakteru i całkowitego braku poszanowania prawa do obrony, postępowanie odbyło się z rażącym pozbawieniem prawa do rzetelnego procesu. Trybunał uznał, że kara śmierci nałożona na Badera w wyniku nierzetelnego procesu wywoła u niego oraz jego rodziny dodatkowe obawy dotyczące ich przyszłości jeżeli byliby zmuszeni do powrotu do Syrii. Tak więc, wykonanie deportacji skarżącego do Syrii stanowiłoby naruszenie art. 2 i 3 Konwencji.

W najnowszych wyrokach Trybunał podkreśla, że chociaż 60 lat temu, gdy Konwencja była przyjmowana, kara śmierci nie naruszała standardów międzynarodowych, to w kolejnych latach miała miejsce ewolucja w kierunku jej całkowitego zniesienia w prawie i praktyce wszystkich 47 Państw Członków Rady Europy/Stron Konwencji. Dwa Protokoły do Konwencji weszły w życie znosząc karę śmierci w czasie pokoju (Protokół 6) oraz w każdych okolicznościach (Protokół 13). Wszystkie Państwa Strony Konwencji, za wyjątkiem dwóch, podpisały Protokół 13. Z Państw, które podpisały Protokół 13 tylko trzy nie ratyfikowały. To wskazuje, że art. 2 został zmieniony tak aby zakazać kary śmierci w każdych oko-

¹⁰ *Öcalan p. Turcji* (App. No. 46221/99), 12.05.2005; par. 169, 175.

licznościach. Tak więc Trybunał uznał, że kara śmierci, która niosła za sobą umyślne i zaplanowane zniszczenie istoty ludzkiej przez organy państwa, wywołując ból i intensywne cierpienie psychiczne będące rezultatem świadomości nadchodzącej śmierci, mogła być uznana za nieludzką i poniżającą oraz, jako taka, za sprzeczną z art. 3 Konwencji¹¹.

Protokoły dodatkowe

Pierwszym systemem ochrony praw człowieka, w którym pojawił się dokument międzynarodowy znoszący karę śmierci był system europejski. W grudniu 1982 r. Komitet Ministrów Rady Europy przyjął tekst Szóstego Protokołu do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka zawierającego zakaz orzekania kary śmierci podczas pokoju, wyjątkowo nie zakazując skazywania i wykonywania takich wyroków w czasie wojny. Stanowi on efekt długotrwałej dyskusji prawników zachodnioeuropejskich nad różnymi aspektami zagadnienia kary śmierci. W końcowej fazie prac nad Protokołem twórca raportu sporządzonego dla Rady Europy, szwedzki socjaldemokrata Libdom, oświadczył na forum Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy, że „wszystko co można powiedzieć za lub przeciwko karze śmierci, zostało już powiedziane i pozostaje jedynie dokonać wyboru”¹². Takiego wyboru zachodnioeuropejska społeczność międzynarodowa praktycznie już dokonała¹³.

Art. 1 Protokołu znosi karę śmierci – „Nikt nie może być skazany na taką karę ani nie może nastąpić jej wykonanie”. Podstawowe postanowienie Protokołu nakłada na państwa-strony dwa zasadnicze obowiązki. Przede wszystkim wprowadza nakaz zniesienia kary śmierci w ustawodawstwach tych państw-członków Rady Europy, które staną się stronami Protokołu. Jednocześnie zakazuje nakładania i wykonywania tego rodzaju kary, co po stronie organów państwowych oznacza eliminację kary śmierci z katalogu dopuszczalnych środków penalnych, natomiast po stronie jednostek – optymalizację zapisanego w Konwencji podmiotowego prawa do życia. Z tego punktu widzenia art. 1 Protokołu nie rozszerza katalogu podstawowych praw i wolności człowieka przewidzianego w zachodnioeu-

¹¹ A. Al-Saadoon i Mufdhi przeciwko Zjednoczonemu Królestwu (Skarga nr 61498/08).

¹² Report on the Abolition of Capital Punishment, Strasbourg, 18 March 1980, doc. 4509, s. 18.

¹³ J. Zajadło, *Zniesienie kary śmierci w zachodnioeuropejskim systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Palestra” 1984, nr 5-6, s. 39 i n.

ropejskim systemie międzynarodowej ochrony praw jednostki, lecz jedynie podkreśla i umacnia zagwarantowane już wcześniej prawo do życia¹⁴.

Wyjątek od zakazu kary śmierci zawartej w art. 1 stanowi art. 2 zgodnie z którym, Państwo może przewidzieć w swoich ustawach karę śmierci za czyny popełnione podczas wojny lub w okresie bezpośredniego zagrożenia wojną. Kara ta będzie stosowana jedynie w przypadkach przewidzianych przez te ustawy i zgodnie z ich postanowieniami. Państwo zawiadomi Sekretarza Generalnego Rady Europy o odpowiednich postanowieniach tych ustaw. Zgodnie z art. 3 Protokołu, żadne z jego postanowień nie może podlegać derogacji przewidzianej w art. 15 Konwencji¹⁵. Zakaz orzekania i wykonywania kary śmierci staje się więc jednym z niederogowalnych zobowiązań państw¹⁶.

Z punktu widzenia zachodnioeuropejskiego systemu ochrony praw człowieka jako całości interesującą innowację wprowadza przepis art. 4. Protokołu, który nie daje możliwości składania zastrzeżeń do postanowień Protokołu. Dotychczas uchwalone Protokoły dodatkowe nie przewidywały takiego rozwiązania i państwa – strony mogły składać zastrzeżenia w trybie przewidzianym w przepisie art. 64 Konwencji. Wydaje się, że u podstaw przepisu art. 4 Protokołu leżą przede wszystkim okoliczności towarzyszące pracom nad Protokołem. W stosunku do pierwotnych propozycji rozwiązania przyjęte w Protokole są przejawem stanowiska kompromisowego. W tej sytuacji przepis art. 4 Protokołu powinien być jakby zabezpieczeniem przed pogłębianiem przyjętego kompromisu w drodze składania zastrzeżeń, tym bardziej, że chodzi o problem tak podstawowy i istotny¹⁷.

Protokół nr 13 do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności znosi całkowicie karę śmierci stwierdzając w preambule, iż Państwa Członkowskie Rady Europy, sygnatariusze niniejszego Protokołu, żywiąc przekonanie, że prawo do życia każdej jednostki ludzkiej jest podstawową wartością w społeczeństwie demokratycznym, oraz że zniesienie kary śmierci jest sprawą podstawowej wagi dla ochrony tego prawa i dla pełnego uznania przyrodzonej godności wszyst-

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Protokół Nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci, sporządzony w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r., Dz. U. z 2001 r. Nr 21, poz. 266.

¹⁶ K. Niewęglowski, M. Mierzwa, *Kara śmierci w świetle norm prawnomiędzynarodowych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2018, vol. XXI, nr 37.

¹⁷ J. Zajadło, *Zniesienie kary śmierci...*, op. cit.

kich ludzi¹⁸. Artykuł 2 protokołu wyłącza możliwość uchylenia się państwa, które podpisało Protokół 13 do Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności od jakiegokolwiek postanowienia dotyczącego kary śmierci zawartego w tym protokole. Polska ratyfikowała go dnia 23 maja 2014 r.

Europejski Komitet Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu

Rada Europy stworzyła także mechanizmy prewencyjne zapobieganie przypadkom tortur lub niehumanitarnego albo poniżającego traktowania czy karania. Na mocy Artykułu 1 Europejskiej konwencji o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzonej w Strasburgu 26 lipca 1987 r.¹⁹: powołano do życia Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Niehumanitarnemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu, którego zadaniem jest badanie za pomocą wizytacji sposobu traktowania osób pozbawionych wolności, a wymagających ochrony przed torturami bądź przed niehumanitarnym lub poniżającym traktowaniem albo karaniem²⁰.

Każda Strona zezwoli na odbycie wizytacji, zgodnie z niniejszą konwencją, w każdym miejscu w obrębie swej jurysdykcji, w którym znajdują się osoby pozbawione wolności przez władzę publiczną. Miejsca te obejmują najczęściej więzienia, zakłady poprawcze, posterunki policji, ośrodki dla pozbawionych wolności imigrantów, szpitale psychiatryczne, domy opieki społecznej. Delegacje Komitetu mają nieograniczony dostęp do miejsc odosobnienia i prawo do poruszania się wewnątrz nich bez ograniczeń. Rozmawiają indywidualnie z osobami pozbawionymi wolności i komunikują się swobodnie z każdym, kto może dostarczyć informacji. Po

¹⁸ Pragnąc wzmocnić ochronę prawa do życia gwarantowanego Konwencją o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności podpisaną w Rzymie w dniu 4 października 1950 r. (dalej zwaną „Konwencją”); Stwierdzając, iż Protokół nr 6 do Konwencji dotyczący zniesienia kary śmierci, podpisany w Strasburgu w dniu 28 kwietnia 1983 r., nie wyklucza tej kary w przypadku czynów popełnionych podczas wojny lub w sytuacji zagrożenia wojną; Zdecydowanie pragnąc spowodować ostateczne zniesienie kary śmierci bez względu na okoliczności, Postanawiają co następuje: Kara śmierci zostaje zniesiona. Nikogo nie wolno skazać na taką karę ani też kary takiej wykonać. Zob. Protokół Nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczącego zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, sporządzony w Wilnie dnia 3 maja 2002 r. (Dz. U. z 2014 r., poz. 1155).

¹⁹ Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz niehumanitarnemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r., Dz. U. z 1995 r., nr 46, poz. 238. Polska ratyfikowała ją w 1994 r.

²⁰ M. Migdał, *Kara śmierci...*, op. cit.

każdej wizycie, Komitet wysyła szczegółowy raport do danego Państwa. Raport ten zawiera wnioski Komitetu, jak również jego zalecenia, uwagi i prośby o informacje. Komitet zwraca się również o szczegółową odpowiedź w kwestiach podniesionych w raporcie. Te raporty i odpowiedzi stanowią część toczącego się dialogu z poszczególnymi państwami.

Komitet organizuje wizytacje okresowe oraz inne wizytacje tzw. wizytacje *ad hoc* (art. 7 EKZT). Wizytacje okresowe przeprowadzane są w każdym państwie co cztery lata. Wizytacje *ad hoc* dokonywane są w miarę potrzeby (niektóre państwa częściej, inne rzadziej). Do najczęściej wizytowanych należą Turcja i Rosja (ok. dwadzieścia wizytacji)²¹.

Zakończenie

Na mocy protokołu 13 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i podstawowych wolności zniesiono całkowicie karę śmierci. Z raportów *Amnesty International* wynika, że w 2016 r. w 104 państwach obowiązywał całkowity zakaz wykonywania kary śmierci, a w ustawodawstwach 7 państw można znaleźć przepisy zezwalające na wymierzenie tej kary jedynie w przypadkach najcięższych zbrodni, takich jak zbrodnie popełniane w trakcie stanu wojennego. Liczba wykonanych kar śmierci z roku na rok maleje. W 2016 r. wykonano na całym świecie o 602 mniej egzekucji niż w 2015 r. Warto zaznaczyć, że aż 87% wszystkich wykonań kary śmierci ma miejsce w Iranie, Arabii Saudyjskiej, Iraku oraz Pakistanie²².

W dziedzinie ochrony praw człowieka, także w kwestiach dotyczących wyłączenia możliwości stosowania kary śmierci, istniejące regulacje normatywne są nadal niedoskonałe. Wytyczne standardy zmierzają jednak do wyeliminowania tej kary z katalogu reakcji prawnokarnej, tak w ramach umów międzynarodowych, jak i regulacjach normatywnych poszczególnych krajów²³.

²¹ Z. Hołda, *Europejskie Standardy traktowania więźniów. Kilka uwag o Europie, Radzie Europy, Polsce i prawach więźniów*, „Czasopismo Prawa karnego i nauk penalnych” 2009, z. 1, s. 122 i n.

²² *The Death penalty in 2016: Facts and figures*, 11.04.2017, www.amnesty.org/en/latest/news/2017/04/death-penalty-2016-facts-and-figures [4.02.2018].

²³ M. Migdał, *Kara śmierci...*, op. cit.

Bibliografia

- Al-Saadoon A. i Mufdhi przeciwko Zjednoczonemu Królestwu (Skarga nr 61498/08).
- Europejska konwencja o zapobieganiu torturom oraz nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu, sporządzona w Strasburgu w dniu 26 listopada 1987 r. (Dz. U. z 1995 r. nr 46, poz. 238).
- Hołda Z., *Europejskie Standardy traktowania więźniów. Kilka uwag o Europie, Radzie Europy, Polsce i prawach więźniów*, „Czasopismo Prawa karnego i nauk penalnych” 2009, z. 1.
- Kirkwood p. Wielkiej Brytanii, decyzja Europejskiej Komisji Praw Człowieka, Sk. nr 10308/83, 12.03.1984.
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* sporządzona w Rzymie z dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. 1993 r. nr 61, poz. 2).
- Lang M., *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia z Zakresu Nauk Prawnoustrojowych. Miscellanea” 2015, nr 5.
- Migdał M., *Kara śmierci a prawa człowieka*, „Studia Prawnicze KUL” 2019, nr 2.
- Niewęglowski K., Mierzwa M., *Kara śmierci w świetle norm prawnomiędzynarodowych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2018, vol. XXI, nr 37.
- Öcalan p. Turcji (App.No. 46221/99), 12.05.2005; par. 169, 175.
- Protokół Nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczącego zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, sporządzony w Wilnie dnia 3 maja 2002 r. (Dz. U. z 2014 r. poz. 1155).
- Protokół Nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, dotyczący zniesienia kary śmierci, sporządzony w Strasburgu dnia 28 kwietnia 1983 r. (Dz. U. z 2001 r. nr 21, poz. 266).
- Soering p. Wielkiej Brytanii, Sk. Nr. 14038/88, Wyrok ETPC z 07.07.1989.
- The Death penalty in 2016: Facts and figures*, 11.04.2017, www.amnesty.org/en/latest/news/2017/04/death-penalty-2016-facts-and-figures/.
- Zajadło J., *Zniesienie kary śmierci w zachodnioeuropejskim systemie międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Palestra” 1984, nr 5-6.

Terroryzm i agresja a przestępstwa terroryzmu i agresji w prawie międzynarodowym i polskim z zachodzącym między nimi związkiem

Zagadnienia poruszone w tym artykule dotyczą problematyki terroryzmu i agresji, którymi aktualnie zajmują się międzynarodowe trybunały karne postrzegając je jako przestępstwa. Wymagania stawiane są także przed zbrodnią agresji i przestępstwem terroryzmu w prawie polskim, korzystając przy tym z rozwiązań biorąc pod uwagę rozwiązania przyjętych na świecie.

Pojęcie terroryzmu¹ pojawiło się przed definicją agresji podczas działań państw w ZO ONZ. Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (ZONZ) przyjęło 13 Konwencji odnoszących się do terroryzmu². Stąd jak stwierdził B. Hołyst, zachodzi zbieżność między agresją a terroryzmem, biorąc pod uwagę przepis artykułu w rezolucji ONZ definiujący agresję. W rezolucji ZO z 14 grudnia 1974 r. stwierdzono bowiem, że aktem agresji jest m.in. wysłanie przez państwo lub w jego imieniu zbrojnych band, sił nieregularnych lub najemnych, które dopuszczają się aktów zbrojnych przeciwko innemu państwu w takim wymiarze, że są one traktowane za akty agresji „w rozumieniu artykułu 3g”. W art. 7 tej rezolucji podano, że nic w tej rezolucji, w tym zwłaszcza w art. 3 tej rezolucji, nie może pozbawić prawa do samostanowienia, wolności i niepodległości narodów pozbawionych tego prawa siłą przez kolonializm lub rasizm³, co mogłoby zostać potraktowane we wspomnianej wyżej definicji agresji za terroryzm międzynarodowy⁴.

Podjęto decyzję w ONZ (Komitet ds. Komprehensywnego (Komplementarnego) Aktu Terroryzmu) o akcie terroryzmu mającym charakter

* dr Dominika Dróżdż, Społeczna Akademia Nauk, e-mail: drdrdomik@gmail.com

¹ Zob. A. Cassese, *The Geneva Protocols of 1977 on Humanitarian Law of Armed Conflict and Customary International Law*, „Journal Pacific Basin Law” 1984, nr 3 (1-2).

² Na temat konwencji antyterrorystycznych zob.: R. Drżazga, *Konwencje antyterrorystyczne ONZ – charakterystyka oraz zakres zobowiązań nałożonych na państwa-strony*, [w:] K. Indeki, P. Potejko (red.), *Terroryzm, Materia ustawowa?*, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. Stefana Roweckiego, 2009, s. 15-26.

³ Por. B. Hołyst, *Terroryzm*, t. 2, Lexis-Nexis, Warszawa 2011, s. 1131.

⁴ D. Dróżdż, *Terror oraz terroryzm międzynarodowy i globalny z prawnego punktu widzenia*, Szczecin 2019, t. 2, s. 105.

komplementarny, adresowanym do wszystkich państw na świecie⁵. Z upływem czasu dostrzeżono także potrzebę zdefiniowania terroryzmu i uwzględnienia go w trakcie działań ujmowanych jako zapobiegające aktom terrorystycznym⁶.

Ponadto, skoro rozważania dotyczyć będą tego, czym jest terroryzm i przestępstwo terroryzmu, to można rozważyć, czy wiązać go należy wyłącznie ze sprawami wojennymi, jak widziałyby to USA i kraje Ameryki Południowej w trakcie rozważań nad wspomnianą wyżej Konwencją o komplementarnym, międzynarodowym akcie terroryzmie, czy można raczej wskazać na rozwiązanie przyjęte w Unii Europejskiej, które bierze pod uwagę przestępstwa terroryzmu popełniane w czasie pokoju. MTK dostrzega możliwość uznania terroryzmu wraz ze zbrodniami wojennymi, pomimo że teoretycznie istnieje kwestia uznania terroryzmu w połączeniu ze zbrodnią przeciwko ludzkości⁷.

Akt terroryzmu w Trybunałach Międzynarodowych ad hoc, Międzynarodowym Trybunale Karnym a terroryzm w Zgromadzeniu Ogólnym Narodów Zjednoczonych i Komitecie zajmującym się Aktem Terroryzmu w ONZ

Funkcjonujące Trybunały Międzynarodowe ad hoc oraz Międzynarodowy Trybunał Karny pracują nad zagadnieniami odnoszącymi się do przestępstw międzynarodowych, jeżeli państwo, na którego terytorium przestępstwo zostało popełnione, nie mogło lub nie chciało rozwiązać samodzielnie takiego zagadnienia. Żeby przemyśleć stworzenie przestępstwa terroryzmu, Antonio Cassese wziął pod uwagę państwo Liban, które

⁵ D. Dróżdź, *Terror oraz terroryzm...*, op. cit., t. 2, s. 188. Zgodę na przyjęcie takiego aktu terroryzmu wyraziły Indie.

⁶ D. R. Chaudhury, *SCO endorses India's proposal or UN treaty*, 11.06.2018 r., http://economictimes.indianatimes.com/article/show/64548213.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst [12.06.2021].

⁷ Zob. D. Dróżdź, *Państwa kontynentu afrykańskiego a Międzynarodowy Trybunał Karny, wybrane zagadnienia*, [w:] R. Kordonski. A. Kordonska, D. Kamilewicz-Rucińska (red.), *Transformacja środowiska międzynarodowego i jego wielowymiarowość*, Lwów-Olsztyn 2017, s. 174; MTK za zniszczenie zabytków w Timbaktu skazał dżihadystę na 9 lat, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/979327,mali-mtk-za-niszczenie-zabytkow-w-timbaktu-skazal-dzhihadyste-na-9-lat.html> [20.08.2017]. Abu Turab jest sprawcą z września 2016 r., który jest pierwszym skazanym ekstremistą muzułmańskim i pierwszym dżihadystą sądzonym i skazanym przez MTK za niszczenie kulturowego dziedzictwa ludzkości, w jego ramach stwierdzono także, że wytycza on wzór dla przyszłych procesów, których przedmiotem byłoby np. zniszczenie zabytków Palmiry w Syrii. Oskarżony przyznał się do winy i wyraził skruchę. Został skazany za zbrodnie wojenne, a w ich ramach za t terroryzm.

rozwiązywało swe wewnętrzne problemy związane ze śmiercią przywódcy tego kraju i zwróciło się z prośbą o pomoc do tego profesora. A. Cassese brał pod uwagę zwyczajowy charakter ustawa międzynarodowego odnośnie do terroryzmu⁸, z czym nie zgadzali się przedstawiciele na świecie (np. ze Stanów Zjednoczonych).

W Trybunale w Libanie (Special Tribunal of Lebanon) nie przewidziano więc motywacji politycznej, religijnej, ideologicznej, która nie jest brana pod uwagę przy osądzaniu sprawców w tym kraju⁹.

Definicja ta byłaby pod powyższym względem zbliżona do wymagań postawionych w stosunku do terroryzmu przez Globalną Strategię Zwalczania Terroryzmu oficjalnie przyjętą 19. września 2006 r. przez ZO NZ. Jej podstawą jest jednoznaczne, bezwarunkowe i stanowcze potępienie terroryzmu we wszelkich jego formach, by dbać o te formy gdziekolwiek, z jakichkolwiek powodów, przez kogokolwiek¹⁰. Skoro obowiązują takie zasady, to daje to podstawę do stworzenia aktów prawnych dotyczących terroryzmu. Tak zareagowały Indie w odniesieniu do Pakistanu, jako reakcji na zachowanie Pakistańczyka, które doprowadziło do śmierci indyjskich policjantów. By jednak uwzględnić akty prawne, Indie wzięły pod uwagę Comprehensive Convention, proponując Pakistanowi wzięcie pod uwagę także tego rozwiązania. Takie oczekiwania adresowane do poszczególnych państw nie wskazują na potrzebę uwzględnienia aktów prawnych odnoszących się do kompleksowego terroryzmu, czy też międzynarodowego kompleksowego terroryzmu.

Akt/przestępstwo terroryzmu i agresji w Statucie MTK

Sprawę terroryzmu rozważali znani przedstawiciele międzynarodowego prawa karnego. Prof. Antonio Cassese dostrzegł, że należałoby uwzględnić terroryzm także w Statucie MTK¹¹. Autor ten zwracał uwagę, że terroryzm może być podczas konfliktu zbrojnego związany z subkategorią zbrodni wojennych zarówno podczas międzynarodowego prawa humanitarnego, jak i wojennego. Należy także uwzględnić te przestępstwa popełniane w trakcie zbrodni przeciwko ludzkości. Podobnie myślał prof.

⁸ A. Cassese, *The Geneva Protocols...*, op. cit.

⁹ D. Drózdź, *Terror oraz terroryzm...*, op. cit., t. 2, s. 123-124.

¹⁰ D. Drózdź, *Terror oraz terroryzm...*, op. cit., t. 3, s. 81.

¹¹ A. Cassese, *Responding to Terrorism: The Quest for a Legal Definition. The Multi-faceted Criminal Notion of Terrorism in International Law*, „Journal of International Criminal Justice” 2006, vol. 4(5), s. 933-958.

Roger Clark, który uwzględnił kwestię terroryzmu podczas konferencji w Kampali, Ugandzie¹² w 2009 r.. Postrzegał też terroryzm jako samodzielną zbrodnię orzeczaną przez MTK, niezwiązaną ze zbrodniami wojennymi czy przeciwko ludzkości na gruncie konwencji ONZ dotyczących terroryzmu i aktów terroryzmu..

Profesor Otto Triffterer postrzegał terroryzm, uznając go za sprawę, którą powinien zająć się MTK przy okazji orzekania w sprawach związanych ze zbrodnią przeciwko ludzkości i zbrodniami wojennymi dokonanymi przez przywódców rządów, dowódców wojskowych biorąc pod uwagę Statut MTK¹³. Można założyć, że orzekanie za popełnienie terroryzmu w przypadku zbrodni wojennych czy zbrodni przeciwko ludzkości wchodziłoby w grę w przypadku przywódców państw, ministrów czy starszych rangą dowódców wojskowych, jako że są to przestępstwo mające inny charakter niż ten przypisywany zbrodni agresji¹⁴.

W 2009 r. postanowiono o utworzeniu zbrodni agresji. W razie rozważania popełnienia, takiej zbrodni agresji, będzie ona w pierwszej kolejności badana przez Radę Bezpieczeństwa ONZ lub Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK), gdy RB nie wypowie się odnośnie do agresji z tego miejsca na świecie. Byłoby jeszcze lepiej, gdy taka zbrodnia nie została popełniana¹⁵. Do zbrodni agresji należy także włączyć porozumienia (Understandings), dzięki którym należy wziąć pod uwagę także samoobronę, czy interwencje humanitarne, które wyłączają możliwość uznania, że doszło do zbrodni agresji. Międzynarodowy terroryzm uwzględniony w definicji agresji z rezolucji ZO z 14 grudnia 1974 r. mógłby odgrywać swoją rolę także jako samodzielne przestępstwo (zbrodnia terroryzmu).

Międzynarodowy Trybunał Karny zajął się także kwestią terroryzmu. Za terroryzm skazany został przez MTK Abu Tarab we wrześniu

¹² R. Clark, *The Review Conference on the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, Uganda*, 31. May 2. June 2010, „Australian International Law Journal” 2009, s. 689-706.

¹³ O. Triffterer, *Command Responsibility, Article 28 Rome Statute, and Extension of Individual Criminal Responsibility for Crimes Within the Jurisdiction of the Court – Compatible with Article 22, nullum crimen sine lege?*, [w:] O. Triffterer (red.), *Gedächtnisschrift für Theo Vogler*, C.F. Müller Verlag Heidelberg, 2004, s. 215.

¹⁴ Zob. D. Drózd, *W sprawie zależności między aktem terroryzmu, art. 28 MTK Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego oraz zbrodnią agresji*, [w:] R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (red.), *Wojna – konflikt – spór. Obszary rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej*, t. 3, Olsztyn – Łwów 2020, s. 198-199.

¹⁵ R. Clark, *Chapter 30, The Crime of Aggression*, [w:] C. Stahn, G. Sluiter, *The Emerging practice of the International Criminal Court*, Martinus Nijhoff, 2013, s. 237-238.

2016 r.¹⁶. MTK nie orzekał w sprawie terroryzmu popełnionego wraz z orzekaniem o zbrodni przeciwko ludzkości¹⁷. Nie zdarzyło się także, by orzekano w MTK w sprawie przestępstwa terroryzmu popełnionego przez przywódców lub starszych rangą dowódców wojskowych. Pracuje się nad aktem terroryzmu także w Komitecie ds. Kompleksowego (Komprehen-sywnego), Aktu Terroryzmu czy Międzynarodowego Aktu Terroryzmu. Prace nad aktem terroryzmu doprowadziły do stwierdzenia, iż należy uwzględnić ten akt jedynie w czasie wojny, jak postrzegają to Stany Zjed-noczone i państwa Ameryki Południowej¹⁸. Terroryzmem zajęto się także w Unii Europejskiej. W związku z tym wprowadzono przepis do polskiego kodeksu karnego definiujący terroryzm w Polsce.

Akt terroryzmu w Unii Europejskiej

W trakcie rozważań nad aktem terrorystycznym w Komitecie ONZ zajmującym się tymi zagadnieniami, w Unii Europejskiej przyjęto akt prawny zgodny z Rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ nr 1566 z 2004 r.¹⁹.

W 2002 r. ukazała się decyzja ramowa Rady 2002/475/WSiSW z 13.06.2002 r. Są w niej widoczne dążenia do niwelowania różnic w ustawodawstwach krajowych w zakresie prawa karnego²⁰. W UE Ist-nieje definicja terroryzmu oparta na Council Common Position on Com-bating Terrorism. Jest także EU Counter-Terrorism Strategy z 2005 r. Do aktów prawnych związanych ze zwalczaniem terroryzmu można też zaliczyć: EU Framework Decision on Terrorism i EU Directive 2017/541 on combating terrorism.

Unia Europejska (UE) w swych aktach prawnych przewidziała akty terrorystyczne, podczas gdy konwencje o kompleksowym terroryzmie przynosiłyby zbliżone efekty, stąd brak zainteresowania ze strony Unii Europejskiej nową konwencją dotyczącą kompleksowego terroryzmu na

¹⁶ D. Drózd, *Terror oraz terroryzm międzynarodowy i globalny z prawnego punktu wi-dzenia*, t. 1, Szczecin 2019, s. 191-192.

¹⁷ Zob. D. Drózd, *W sprawie zależności...*, op. cit., t. 2, s. 198-199.

¹⁸ D. R. Chaudhury, *SCO endorses India's proposal...*, op. cit.; D. Drózd, *Terror oraz ter-roryzm...*, op. cit., t. 2, s. 62-63.

¹⁹ D. Drózd, *Terror oraz terroryzm...*, t. 1, op. cit., s. 114-118.

²⁰ W. Filipkowski, *Formy zwalczania terroryzmu na podstawie wybranych uregulowań Unii Europejskiej i NATO*, [w:] K. Indeck, P. Potejko (red.), *Terroryzm, Materia ustawo-wo?*, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. Stefana Roweckiego, 2009, s. 32.

świecie. Kompleksowe definicje terroryzmu byłyby zatem przydatnym zakończeniem dla pracy nad aktami terrorystycznymi, skoro poprzednio kraje Unii Europejskiej podpisały i ratyfikowały konwencje międzynarodowe ONZ odnoszące się do aktów terrorystycznych. UE nie dostrzega zatem potrzeby wprowadzenia kompleksowej definicji zbrodni terroryzmu, skoro państwa te mogą posługiwać się definicją terroryzmu zgodną z unijną i krajową definicją terroryzmu. Stąd też, jak podkreślono powyżej, Polska przyjęła w kodeksie karnym definicję terroryzmu. Jest to jeden z elementów związanych z zagadnieniem terroryzmu w prawie polskim karnym²¹.

Zbrodnia agresji w ustawodawstwie polskim

Byliśmy jednym z niewielu państw, które taką zbrodnię już posiadało w krajowym ustawodawstwie. Gdy państwa są członkami Statutu MTK, wtedy dobrze, gdy mają zbrodnię agresji w swoim ustawodawstwie i ratyfikowały zbrodnię agresji w Statucie MTK. W związku z potrzebą wprowadzenia zbrodni agresji do Statutu MTK myślano o wprowadzeniu takiej definicji ze Statutu MTK do naszego prawa. Dla MTK najważniejsza jest chęć Polski uwzględnienia zbrodni agresji w Statucie MTK po zaakceptowaniu zbrodni agresji w ustawodawstwie polskim i przyjęciu zbrodni agresji ze Statutu MTK.

W naszym państwie nie było potrzeby dokonania zmiany w zbrodni agresji, skoro już ją mieliśmy w swoim ustawodawstwie. Chciano jednak, by „przypominała” bardziej zbrodnię agresji ze Statutu MTK. Można zatem rzec, że w polskim ustawodawstwie dokonano zmiany zbrodni agresji głównie z myślą o państwach, które nie ratyfikowały zbrodni agresji w Statucie MTK.

Niezależnie od kształtu zbrodni agresji w prawie polskim, najważniejsze była jej obecność w naszym ustawodawstwie. Nie było wymagań, by definicja polska zbrodni agresji i definicja zbrodni agresji ze Statutu MTK były zbieżne ze sobą. Najistotniejsze było bowiem samo istnienie takiej definicji zbrodni agresji w prawie polskim²². Najistotniejsze było wówczas to, że taka zbrodnia agresji funkcjonowała w naszym ustawodawstwie obok niewielu innych państw na świecie mających taką zbrod-

²¹ Szerzej na ten temat D. Drózdź, *Terror oraz terroryzm...*, t. 1, op. cit., s. 146-165.

²² Najistotniejsze było istnienie zbrodni agresji w naszym ustawodawstwie. Prof. Clark był zadowolony z informacji, którą otrzymał ode mnie w 2009 r., że mamy już zbrodnię agresji w naszym ustawodawstwie.

nię w swoim ustawodawstwie. Jak wspomniano wcześniej, teoretycznie definicja ta nie musiałaby być podobna do definicji ze Statutu MTK. Istotne są wymagania stawiane obywatelom innych państw, niezwiązanych z prawem MTK, gdy należałoby pociągnąć do odpowiedzialności za popełnienie zbrodni agresji zgodnie z naszym krajowym ustawodawstwem.

Definicja zbrodni agresji powinna być utworzona przez państwo i dopiero wtedy państwo to może chcieć zaakceptować zbrodnię agresji w Statucie MTK. W Polsce, podczas gdy prezydentem był prof. Komorowski, skorzystał on z sugestii otrzymanej od prezydenta Niemiec, który zaproponował, że można uwzględnić zbrodnię agresji ze Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, dzięki czemu podjęto w Polsce w 2014 r. starania związane z ratyfikacją zbrodni agresji²³. Trzeba pamiętać, że gdyby Polska musiała uwzględnić zbrodnię agresji, to istnieje wersja polska, a druga dla państw należących do Statutu MTK, które uwzględniły także zbrodnię agresji obowiązującą w Statucie MTK. Można zatem powiedzieć, że ustawodawstwo krajowe jest niezależne od Statutu MTK, choć w przypadku zbrodni agresji, państwo może przyjąć zbrodnię agresji ze Statutu MTK, dopiero po zaakceptowaniu okazania zbrodni agresji w swoim ustawodawstwie, by móc później przyjąć zbrodnię agresji ze Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego.

Akt terroryzmu powinien podlegać karze w prawie polskim karze. W prawie polskim jest to zgodnie z aktami terrorystycznymi w Konwencji dotyczących terroryzmu w ONZ. W prawie Unii Europejskiej prawo polskie zostało dostosowane do rozwiązań unijnych. Stąd też w kodeksie karnym w części ogólnej kodeksu karnego w art. 115 k.k. definicję terroryzmu, by dzięki temu dostosować je do przepisów części szczególnej tego kodeksu.

Zakończenie

Niektóre państwa (USA, państwa Ameryki Południowej) nie widzą innej możliwości popełnienia przestępstwa terrorystycznego prócz terroryzmu popełnionego w czasie wojny²⁴. Należy zobaczyć, czy tak samo będzie zgodnie z działalnością nowego prezydenta w USA W Statucie

²³ Ustawa z 21 lutego 2014 r. o ratyfikacji poprawek do Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzonego w Rzymie 17 lipca 1998 r., przyjętych podczas konferencji rewizyjnej w Kampali (rezolucje nr 5 i 6) 10 i 11 czerwca 2010 r. (Dz. U. 2014 poz. 500).

²⁴ Por. D. Drózd, *Państwa kontynentu afrykańskiego...*, op. cit., s. 174.

MTK także uwzględnia się terroryzm popełniony w trakcie wojny, pomimo że pamiętać należy o teoretycznej możliwości orzeczenia w sprawie zbrodni ludzkości wraz z aktem terroryzmu popełnionym w stanie pokoju. Podobnie można spytać, czy zostanie rozpatrzony w Unii Europejskiej akt terroryzmu w czasie pokoju zgodny z dotychczasowym rozwiązaniem unijnym, czy zostanie uwzględniona także rozwiązanie przyjęte przez Komitet Aktów Terrorystycznych o charakterze kompleksowym (komprehensywnym). Dla osób zajmujących się zamieszczeniem zbrodni agresji w prawie krajowym, by później zachodziła możliwość przyjęcia zbrodni agresji ze Statutu MTK w tym kraju, najistotniejsze było to, że mieliśmy już pojęcie zbrodni agresji w swoim ustawodawstwie.

Niezależnie od postawionych wymagań, które zostały postawione w prawie polskim, dla prawa MTK najistotniejsza była jej obecność w naszym ustawodawstwie i zaakceptowanie zbrodni agresji przyjętej w Statucie MTK. Polska przyjęła konwencje ONZ odnoszące się do terroryzmu. Polska podpisała także konwencję o akcie prawnym związanym z nuklearnym aktem terrorystycznym. Powinna uwzględnić kolejną koncepcję uwzględnianą przez Komitet dotyczący międzynarodowego, kompleksowego (komprehansywnego) aktu terroryzmu. Można zatem wyjść z założenia, że skoro agresja i terroryzm zostały uwzględnione w tym samym akcie prawnym, jak wskazano wcześniej, to mogą one stanowić zbliżoną definicję, a dzięki temu zbliżony akt prawny.

Skoro jest zbieżność między aktem terroryzmu a zbrodnią agresji, to należałoby brać ten fakt pod uwagę, gdy zachodzi potrzeba uwzględnienia aktów terrorystycznych przez sąd, z nadzieją, że jeszcze nie zbrodnią agresji. Niezależnie zatem, czy uwzględniany będzie przez sądy terroryzm popełniony przez przywódcę, czy jego podwładnego, może być on wpisany do aktu prawnego, który może doprowadzić także do popełnienia zbrodni agresji. Ponadto, skoro na podstawie Porozumienia (Understandings) do Statutu MTK może dochodzić do usprawiedliwionej samoobrony, na dodatek mogącej być traktowaną w innych okolicznościach za niezgodną z prawem, czy do usprawiedliwionych interwencji humanitarnych, które mogłyby zostać uznane w innych okolicznościach za niezgodne z prawem ze Statutem MTK, wręcz za „terroryzm”, to mają być traktowane jako działania zgodne z prawem, a nie za zbrodnię agresji czy akt terroryzmu.

Jako że jest związek między agresją a terroryzmem, to tak samo można pomyśleć o związku między międzynarodową agresją a międzynarodowym terroryzmem, tak aby sprawcy – przywódcy, dowódcy i ministrowie mogli być pociągnięci do odpowiedzialności na tej podstawie. Są także sprawcy terroryści, którzy nie sprawują jeszcze wysokich funkcji rządowych lub wojskowych.

Bibliografia

- MTK za zniszczenie zabytków w Timbuktu skazał dżihadystę na 9 lat, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/979327,mali-mtk-za-niszczenie-zabytkow-w-timbuktu-skazal-dzihadyste-na-9-lat.html>.
- Cassese A., *Responding to Terrorism: The Quest for a Legal Definition. The Multi-faceted Criminal Notion of Terrorism in International Law*, „Journal of International Criminal Justice” 2006, vol. 4(5).
- Cassese A., The Geneva Protocols of 1977 on Humanitarian Law of Armed Conflict and Customary International Law, „Journal Pacific Basin Law” 1984, nr 3(1-2),
- Clark R., *Chapter 30, The Crime of Aggression*, [w:] C. Stahn, G. Sluiter, *The Emerging practice of the International Criminal Court*, Martinus Nijhoff, 2013,
- Clark R., *The Review Conference on the Rome Statute of the International Criminal Court, Kampala, Uganda, 31. May - 2. June 2010*, „Australian International Law Journal” 2009,
- Chaudhury D. R., *SCO endorses India's proposal or UN treaty*, 11.06.2018 r., http://economictimes.indianatimes.com/articlreshow/64548213.cms?utm_source=contentofinterest&utm_medium=text&utm_campaign=cppst.,
- Drózd D., *Państwa kontynentu afrykańskiego a Międzynarodowy Trybunał Karny, wybrane zagadnienia*, [w:] R. Kordonski, A. Kordonska, D. Kamilewicz-Rucińska (red.), *Transformacja środowiska międzynarodowego i jego wielowymiarowość*, Lwów-Olsztyn 2017.
- Drózd D., *Terror oraz terroryzm międzynarodowy i globalny z prawnego punktu widzenia*, Szczecin 2019, t. I.
- Drózd D. *Terror oraz terroryzm międzynarodowy i globalny z prawnego punktu widzenia*, Szczecin 2019, t. II.
- Drózd D., *W sprawie zależności między aktem terroryzmu, art. 28 MTK Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego oraz zbrodni agresji*, [w:] R. Kordonski, A. Kordonska, Ł. Muszyński (red.), *Wojna – konflikt – spór. Obszary rywalizacji w przestrzeni międzynarodowej*, t. 3, Olsztyn – Lwów 2020,
- Drzazga R., *Konwencje antyterrorystyczne ONZ – charakterystyka oraz zakres zobowiązań nałożonych na państwa – strony*, [w:] K. Indeck, P. Potejko (red.), *Terroryzm, Materia ustawowa?*, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. Stefana Roweckiego, 2009.
- Filipkowski W., *Formy zwalczania terroryzmu na podstawie wybranych uregulowań Unii Europejskiej i NATO*, [w:] K. Indeck, P. Potejko (red.), *Terroryzm, Materia ustawowa?*, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Centralny Ośrodek Szkolenia im. gen. Stefana Roweckiego, 2009,
- Hołyst B., *Terroryzm*, t. I, Lexis-Nexis, Warszawa 2011.

Hołyst B., *Terroryzm*, t. II, Lexis-Nexis, Warszawa 2011.

Triffterer O., *Command Responsibility, Article 28 Rome Statute, and Extension of Individual Criminal Responsibility for Crimes Within the Jurisdiction of the Court – Compatible with Article 22, nullum crimen sine lege?*, [w:] O. Triffterer (red.), *Gedächtnisschrift für Theo Vogler*, C.F. Müller Verlag Heidelberg, 2004.

Przestępczość narkotykowa w świetle prawa międzynarodowego na przykładzie karteli narkotykowych w Meksyku

W niniejszym artykule przedstawiona została tematyka związana z przestępczością narkotykową na świecie. Kluczowym odnośnikiem przestępczości narkotykowej będzie charakterystyka największych karteli narkotykowych funkcjonujących w Meksyku. Zjawisko, które istniało już w czasach średniowiecza a z upływem czasu przybierało na sile na tyle, że stało się dość sporym problemem na całym świecie. W tym miejscu należy zacząć od charakterystyki tła historycznego poprzez zobrazowanie aktów prawnych a dalej idąc opisanie skutków i zagrożeń wynikających z narkomanii.

Narkomania jest jednym z najaktualniejszych problemów ówczesnych czasów. Są to przestępstwa gdzie po zastosowaniu narkotyków lub innych środków odurzających takich jak psychostymulanty, kokaina, kanabinole, halucynogeny lub inne środki wdychane za pomocą ust lub nosa prowadzą najczęściej do nieodwracalnych skutków zdrowotnych jak również innych szkód prowadzących do utraty rodziny, pracy i wielu innych rzeczy istotnych w życiu człowieka. Tego typu przestępstwa kierują w swych działaniach do negatywnych skutków, którymi także często stają się przypadkowe ofiary. Wiele przestępstw zostaje popełnionych pod wpływem narkotyków również przestępstw na tle seksualnym.

Tło historyczne zjawiska narkomanii

Historia narkotyków sięga czasów starożytnych, wtedy jednak nie stanowiły one takiego niebezpieczeństwa dla ludzkości, jak dzieje się to w czasach obecnych. Różnego rodzaju środki odurzające pochodzenia roślinnego miały zastosowanie przy obrzędach religijnych i używane były głównie przez wtajemniczonych kapłanów bądź szamanów.

Pod koniec XIX wieku środki te znowu zaczęły cieszyć się popularnością, głównie w kręgach artystycznych. Modne było palenie opium, eksperymentowanie z morfiną. Kolejny wybuch mody na narkotyki przy-

* mgr Sylwia Szostak, Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu, ORCID: 0000-0003-1981-4277, e-mail: gordiska14@yahoo.pl

padł w okresie międzywojnia, kiedy to głównie artyści i arystokracja europejska zażywali wszelkie dostępne wówczas środki odurzające¹. Narkotyki towarzyszą człowiekowi od początku cywilizacji. Mity i legendy różnych narodów, a także materiały historyczne dostarczają informacji, z których jednoznacznie wynika odwieczna potrzeba ucieczki na „tamtą stronę rzeczywistości”. Cała historia ludzkości dowodzi zresztą istniejącej „od zawsze” chęci ucieczki w świat raju. Tam, gdzie wyobrażana sobie rzeczywistość odbierana jest jako przeżywanie permanentnego zadowolenia i szczęścia². Narkomania jest jedną z największych współczesnych plag wysoko rozwiniętych społeczeństw. Narkotyki – znane wprawdzie już od tysiącleci – nie stanowiły globalnego zagrożenia aż do drugiej połowy XX wieku, kiedy stały się tragedią dla milionów osób zażywających je oraz ich najbliższych³. Z pierwszych historycznych zapisów o dalekiej przeszłości rodu ludzkiego wynika, że prawie wszystkie narody, bardzo prawdopodobne, że już w prahistorii, zażywały narkotyków roślinnych z powodu ich niezwyklej możliwości zmiany ustalonej wizji świata i iluzorycznego spełnienia pragnień, a przy tym umacniania wiary w świat sił nadprzyrodzonych. Istnieje przypuszczenie, że już w górnym paleolicie (40 000-10 000 lat p. n.e.) człowiek przeżył pierwsze doświadczenie z narkotykami. Z dokumentów i wielu zabytków dowiadujemy się, że Sumerowie, Chińczycy, Hindusi, starożytni Grecy, Aztekowie i różne plemiona syberyjskie dobrze znali działanie niektórych narkotyków, stosując je w określonych celach. Niektóre rysunki jaskiniowe sprzed wielu tysięcy lat pozwalają nam Wierzyć, że już wtedy przez magiczne obrzędy i ceremonie związane z płodnością i łowami człowiek próbował zmieniać stany świadomości⁴.

Regulacje prawne w międzynarodowym narkobiznesie

Spółeczeństwo jest coraz bardziej świadome o istnieniu narkotyków, uzależnieniach i zagrożeniach jednak wciąż pozostaje ono ogromnym problemem. Możemy znaleźć dużo cennych informacji na temat narkotyków w książkach, czasopismach, pracach naukowych jednak cią-

¹ M. Kubica, J. Gąsiorowski, *Narkotyki charakterystyka wybranych substancji*, Zakład Służby Kryminalnej, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach 2012, s. 6, <https://isp.policja.pl> [15.07.2021].

² T. Kowalik, P. Słowiński, *Dragi i wojna narkotyki w działaniach wojennych*, Wydawnictwo Fronda 2019, s. 7.

³ Ibidem, s. 10.

⁴ S.P. Petrović, *Narkotyki i człowiek*, tłum. M. Fibur, Państwowe Wydawnictwo „Iskry”, Warszawa 1988, s. 6.

głe uświadamianie i przypominanie nawet najbardziej błahych informacji i podstawowych pojęć jest również istotną rzeczą gdyż zawsze może się zdarzyć, że czytając obecny artykuł czytelnikowi nie będzie się chciało doszukiwać podstawowych informacji w innych źródłach, dlatego ważnym czynnikiem jest wyjaśnienie lub przypomnienie podstawowych pojęć związanych z narkotykami, narkobiznesem a zarazem ukazanie bardzo istotnej kwestii jaką jest ustawodawstwo.

Zaczynając od samego początku należy wyjaśnić znaczenie pojęcia narkotyków gdyż to właśnie one działają na nasz układ nerwowy w szczególności oddziałując na mózg. Należy również przyjąć obowiązek wyjaśnienia pozostałych równie istotnych definicji z uwagi na szczegółowość i istotność problemu.

D a r k n e t – ukryta dla większości wyszukiwarek część Internetu. Funkcjonujące tam *portale, fora, sklepy*, i anonimowe strony internetowe mają w domenie rozszerzenie *onion*. Ten obszar Internetu jest polem intensywnego działania przestępców, w tym handlarzy narkotyków i dopalaczy. Logowanie w darknecie odbywa się za pomocą specjalnej wyszukiwarki, np. *TOR*⁵.

N a r k o t y k i e m – w rozumieniu medycznym – jest środek odurzający (zmniejszający wrażliwość ośrodkowego układu nerwowego) pochodzenia roślinnego i syntetycznego. W zależności od rodzaju i dawki powoduje on silną euforię, uspokojenie, zniesienie bólu itp. Wielokrotne stosowanie narkotyku wywołuje głód narkotyczny, który prowadzi do narkomanii, czyli uzależnienia⁶. Trudno oczywiście zapomnieć o istniejącym podziale narkotyków na narkotyki twarde i miękkie. Zgodnie z tym obiegowym podziałem narkotyki twarde to wszystkie te, które charakteryzują się bardzo wysokim potencjałem uzależniającym, nie tylko psychicznie, ale i fizycznie. Za narkotyki miękkie uznajemy z kolei te, które nie powodują uzależnienia fizycznego i mają mniejszą szkodliwość⁷.

N a r k o b i z n e s – zespół działań zorganizowanych grup przestępczych funkcjonujących na różnych szczeblach społecznych, których działania są ukierunkowane na handel lub handel międzynarodowy narkotykami w celu osiągnięcia ogromnych zysków finansowych.

⁵ M. Z. Jędrzejko, T. Białas, *Słowniczek, Narkotyki i nowe substancje psychoaktywne zjawisko zagrożenia profilaktyka*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2019, s. 11.

⁶ Ibidem, s. 78.

⁷ *Narkotyk. Definicja pojęcia – narkotyk*, „Ekologia.pl”, <https://www.ekologia.pl/slowniki> [03.07.2021].

H a n d e l m i ę d z y n a r o d o w y – to odpłatna wymiana surowców, towarów i usług z partnerami zagranicznymi. Pojęcie handlu zagranicznego ma także szersze znaczenie i oznacza wszelkie rodzaje działalności związane utrzymywaniem stosunków gospodarczych z zagranicą. Wymiana międzynarodowa obejmuje tu przepływ kapitału, siły roboczej i transfer dóbr intelektualnych. Istotą handlu zagranicznego jest to, że towar i usługa, które są przedmiotem wymiany, zostają przemieszczone za granicę⁸.

U z a l ę ż n i e n i e – to stan, w którym organizm człowieka przyzwyczaja się do zażywania różnych środków takich jak psychostymulanty, kokaina, kanabinoły, halucynogeny lub inne środki wdychane za pomocą ust lub nosa oraz leków przeciwbólowy czy antydepresantów. Przyzwyczajenie się organizmu człowieka do konkretnego środka uzależniającego spowodowane jest głównie tym, iż są one dostarczane organizmowi w krótszym lub dłuższym czasie.

P r o f i l a k t y k a – to świadome działanie nastawione na jednostki lub grupy społeczne, mające na celu zapobieganie różnorodnym problemom zanim one wystąpią⁹.

Profilaktyka uzależnień – ma na celu ograniczenie rozmiarów używania lub nadużywania substancji psychoaktywnych (alkohol, nikotyna, narkotyki, nowe substancje psychoaktywne, leki) oraz zapobieganie różnorodnym szkodom zdrowotnym i społecznym, które są z tym związane, takim jak: groźne choroby i infekcje, wypadki drogowe, zatrucia i przedawkowania, uzależnienia, niepełnosprawność, marginalizacja, konflikty z prawem, problemy młodych ludzi w uzyskaniu zatrudnienia, akty agresji, problemy w relacjach z innymi, problemy w nauce i inne destrukcyjne lub szkodliwe czyny popełniane pod wpływem substancji psychoaktywnych oraz w związku z nimi¹⁰.

Należy przyjąć, iż działania każdego państwa są ukierunkowane na wyeliminowanie wszelkiej przestępczości a co za tym idzie tworzenie aktów prawnych zapobiegających takim zjawiskom. Inaczej rzecz ujmując niestety bez względu na prowadzoną politykę państwa oraz konstrukcję

⁸ *Handel międzynarodowy* *Leksykon transportowy*, „TIMOCOM”, <https://www.timocom.pl/lexicon> [03.07.2021].

⁹ K. Ostaszewski, *Standardy profilaktyki*, Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”, Zakład Zdrowia Psychicznego Instytut Psychiatrii i Neurologii, Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2016, s. 5. Wersja elektroniczna dostępna na stronie: www.kbpn.gov.pl.

¹⁰ Ibidem.

systemu prawnego nie będziemy w stanie całkowicie wyeliminować przestępczości w jakimkolwiek kraju jedyne co pozostaje to podejmowanie wszelkich działań skutkujących zmniejszeniem liczby przestępstw a nawet ogromnej jej minimalizacji.

Międzynarodowa przestępczość narkotykowa została zdefiniowana w wielu aktach prawnych jak również powołano Międzynarodową Komisję ds. Kontroli Opium, Komisję Konsultacyjną ds. Nielegalnego Handlu Opium i Innymi Szkodliwymi Narkotykami. Idąc dalej w 1945 r. powołano Organizację Narodów Zjednoczonych, której głównym organem odpowiedzialnym za nadzór nad sprawami narkotykowymi miała sprawować Rada Gospodarcza i Społeczna. Ważną rolę miał odegrać również Międzynarodowy Organ Kontroli Środków Odurzających (*International Narcotics Control Board* – INCB), który jest niezależną, quasi-sądowniczą instytucją, która monitoruje wdrażanie międzynarodowych konwencji antynarkotykowych. INCB bada czy rządy stosują się do międzynarodowych porozumień antynarkotykowych, a w razie potrzeby – zaleca udzielenie poszczególnym rządom technicznego lub finansowego wsparcia, współpracuje z rządami, aby zapewnić odpowiednią podaż środków odurzających używanych do celów medycznych i naukowych w celu zapobiegania przedostawaniu się narkotyków pochodzących z legalnych źródeł z nielegalnych kanałów dystrybucji, administruje system kwalifikacji środków odurzających, monitoruje legalne działania za pośrednictwem międzynarodowego systemu składania raportów, przewidzianego w międzynarodowych konwencjach¹¹.

Reasumując, historia regulacji oraz ustanawiania kolejnych inicjatyw instytucjonalno-doradczych chronologicznie jest następująca¹²:

1) 1990 r. – powołanie w Szanghaju Międzynarodowej Komisji ds. Opium po raz pierwszy sformułowanie zasad kontroli narkotyków:

- a. ograniczenie używania opium do celów leczniczych,
- b. konieczność kontroli importu i eksportu,
- c. stopniowe wyeliminowanie zjawiska palenia opium,
- d. wdrożenie mechanizmów kontroli produkcji, handlu i dystrybucji pochodnych opium na podstawie badań naukowych;

¹¹ Unicef, Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, <http://www.unicef.org.pl>.

¹² K. Raczkowski i in., *Międzynarodowa przestępczość narkotykowa i przeciwdziałanie jej*, [w:] K. Raczkowski (red.), *Narkotyki organizacja przestępczości i systemy przeciwdziałania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Sp. z o.o., Warszawa 2009, s. 67-68.

2) 1912 r. – Konwencja Haska, pierwsza międzynarodowa konwencja odnosząca się do kontroli narkotyków;

3) 1920 r. – powołanie Ligi Narodów, organizacji rozwiązującej m.in. problemy międzynarodowej kontroli narkotyków;

4) 1925 r. – Konwencja Genewska: określenie mechanizmu kontroli legalnych upraw, produkcji, handlu i dystrybucji środków odurzających;

5) 1931 r. – Konwencja ustanawiająca Międzynarodowy Organ Kontroli Środków Odurzających;

6) 1936 r. – Konwencja o zwalczaniu nielegalnego obrotu szkodliwymi narkotykami – pierwszy krok w kierunku koordynacji międzynarodowej współpracy w dziedzinie prawa karnego;

7) 1946 r. – Główny organ ONZ, Rada Gospodarcza i Społeczna, odpowiedzialna za międzynarodową kontrolę narkotyków, powołuje Komisję Środków Odurzających Rady Gospodarczej i Społecznej jako organ wiodący w tej dziedzinie;

8) 1948 r. – Protokół ONZ umożliwiający objęcie kontrolą narkotyków syntetycznych powodujących uzależnienia;

9) 1953 r. – Protokół ONZ wzywający do kontroli upraw maku i produkcji opium, wprowadzających państwowe monopole produkcji do Iranu, Bułgarii, Grecji, Turcji, ZSRR i Jugosławii;

10) 1961 r. – uchwalenie Jednolitej konwencji o środkach odurzających, ustanawiającej dwa główne organy kontroli:

a. Komisję Środków Odurzających Rady Gospodarczej i Społecznej (tzw. Komisja ds. Narkotyków),

b. Międzynarodowy Organ Kontroli Środków Odurzających – INCB;

11) 1971 r. – Konwencja o substancjach psychotropowych, odnosząca się do kontroli substancji psychotropowych i ograniczenia wykorzystania tych środków wyłącznie do zastosowań medycznych i naukowych, która weszła w życie 16 sierpnia 1976 r.;

12) 1988 r. – Konwencja Narodów Zjednoczonych o zwalczaniu nielegalnego obrotu środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi.

Można by powiedzieć, że przedstawione powyżej akty pozwalają na całkowitą ochronę przed nielegalną produkcją i dystrybucją oraz zapobieganiu tak liczniemu zjawisku, którym jest narkomania na świecie jednakże statystyki, analizy i badania naukowe nie pozwalają na przyjęcie tezy, że problem narkotyków nie istnieje a wręcz przeciwnie nadal jest on palącym problemem na całym globie.

Narodowy nałóg czyli świat narkotykowych karteli w Meksyku

Walka z przestępczością narkotykową jest jak ciągła i nie ustająca walka dobra ze złem. Jednym z ciekawszych przykładów jest sytuacja mająca miejsce 18 czerwca 2019 r. wody Oceanu Spokojnego gdzie straż przybrzeżna odkryła 7 ton kokainy o wartości 230 milionów dolarów. Jak twierdzi Jeremy Mc Dermott dziennikarz InSight Crime „one nigdy nie znikają organizują się w siatki o płynnej strukturze i tworzą węzły wewnątrz dużej sieci nawet likwidacja dowództwa nie zakłóca jej działania”¹³. Nie ulega wątpliwości, że istnieją kraje produkujące w szczególności narkotyki a co za tym idzie wzrost również przestępczości na tle seksualnym, rabunkowym oraz wzrost przestępstw poprzez uprowadzenia i zabójstwa np.: Afganistan, Birma, Iran, Jamajka, Kolumbia, Latos, Pakistan, Tajlandia, Wenezuela.

Stany Zjednoczone w 1994 r. stworzyły strefę na tyle wolnego handlu, że zostały zmniejszone kontrole graniczne co spowodowało większy przepływ narkotyków głównie z graniczącym tam Meksykiem. Meksyk należy do jednych z największych producentów narkotyków w tym głównie heroiny i marihuany. Narkotykowy biznes od zawsze przynosił korzyści właścicielom, a fortuny gangsterów rosły w błyskawicznym tempie. Handlarze śmiercionośnym towarem opływali w luksusy, ale ich profesja wiązała się również ze sporym ryzykiem. Ceną za fortunę zwykle była śmierć lub wieloletnie więzienie¹⁴. Jednym z najbardziej groźnych i przerażających grup przestępczych jest Beltrán Leyva Cartel oraz Joaquín Archivaldo Guzmán Loera czy nawet jeden z najbardziej brutalnych karteli Los Zetas. Warto również wspomnieć o innych osobistościach narkotykowego biznesu znanych lecz nie koniecznie lubianych takich jak Miguel Ángel Treviño Morales, powszechnie nazywany jego pseudonimem Z-40, jest byłym meksykańskim lordem narkotykowym i przywódcą organizacji przestępczej znanej jako Los Zetas¹⁵. Generał dywizji Salvador Cienfuegos Zepeda jest emerytowanym oficerem armii meksykańskiej. Pełnił funkcję Sekretarza Obrony Narodowej w rządzie prezydenta Enrique Peña Nieto od 2012 do 2018 r.¹⁶ Joaquín Archivaldo Guzmán Loera meksykański przestępca, przemytnik i handlarz narkotyków, jeden z założycieli oraz

¹³ *Powszechna historia przemytu*, Planete+HD, 09.04.2021 r.

¹⁴ <https://zalajkowane.pl/10-najwiekszych-baronow-narkotykowych/> [19.07.2021].

¹⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Miguel_Trevi%C3%B1o_Morales [19.07.2021].

¹⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Salvador_Cienfuegos [20.07.2021].

przywódców kartelu z Sinaloi¹⁷. Nemesio Oseguera Cervantes, powszechnie określany przez jego pseudonim El Mencho, jest podejrzanym o meksykański baron narkotykowy i przywódca Jalisco New Generation Cartel, grupy przestępczej z siedzibą w Jalisco¹⁸. Martin Corona (Sicario) czyli profesjonalny zabójca, który funkcjonował na usługach wyjątkowo brutalnego kartelu z Tijuany, znanego także jako AFO. Takich historii mówiących o nieprzerwanych pasmach cierpień i nieszczęść w życiu osób skrzywdzonych przez Martina Coronę i innych członków kartelu z Tijuany jest oczywiście więcej¹⁹. W przypadku Meksyku mechanizm jest tyleż prosty co ponury. Kraj jest wprawdzie zakwalifikowany przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy tylko do państw rozwijających się, ale ma jedną z kluczowych gospodarek na świecie. Po pierwsze zaopatruje Stany Zjednoczone w taną siłę roboczą. Po drugie jest głównym eksportem narkotyków do USA. Ich wartość to setki miliardów dolarów rocznie. Narkotyki wytwarzane w Meksyku zalewają USA, ale jest to też ostatni przystanek przed podróżą do Stanów Zjednoczonych dla środków odurzających wyprodukowanych w Ameryce Południowej – głównie kokainy. Kraj jest więc najważniejszym centrum logistycznym w obrocie narkotykowy zyski trafiają do karteli, które inwestują je w najmniej potrzebny produkt dalszy wzrost przemocy²⁰.

Jednym z głównych narzędzi do walki z narkotykami była Program Mérida został ogłoszony w 2007 r. Jego założeniem jest wsparcie przez USA meksykańskich władz oraz sił bezpieczeństwa w walce prowadzonej z lokalnymi kartelami narkotykowymi. Pomoc ta przejawia się m.in. corocznych transferach pieniędzy, pozwalających rządowi centralnemu na zakup nowego uzbrojenia oraz podniesienie poziomu wyszkolenia policji.

Pozytywny wpływ programu Mérida na podnoszenie poziomu bezpieczeństwa Meksyku opisuje ostatnia publikacja Uniwersytetu w San Diego, opracowana w ramach projektu Trans-Border Institute Justice in Mexico Project. Jej autorzy wyliczają, że m.in. właśnie dzięki dotychczasowemu wsparciu ze strony USA, meksykańskim władzom udało się aresztować lub też wyeliminować 25 spośród 37 najgroźniejszych przywódców karteli narkotykowych.

¹⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Joaqu%C3%ADn_Guzm%C3%A1n_Loera [19.07.2021].

¹⁸ https://en.wikipedia.org/wiki/Nemesio_Oseguera_Cervantes [14.07.2021].

¹⁹ M. Corona, T. Rafael, *Sicario. Spowiedź członka kartelu*, tłum. M. Machała, Wydawnictwo Vesper, lipiec 2020, s. 15.

²⁰ *Meksyk: Były prezydent Felipe Calderon oskarżony o korupcję...*, <https://www.tvp.info> [15.07.2021].

MEXICAN DRUG CARTELS' MAIN AREAS OF INFLUENCE

Źródło: Widok strony internetowej, <https://trybun.org.pl/2019/11/27/prezydent-donald-trump-planuje-uznanie-karteli-narkotykowych-z-meksyku-za-organizacja-terrorystyczne/> [19.07.2021].

W okresie od 2007 do 2012 dokonano też 587 ekstradycji do USA osób podejrzanych o przemyt narkotyków na terytorium tego państwa. Wartość ta jest 2 razy większa niż w latach 2001-2006. W dalszym ciągu niewystarczającą skutecznością wykazuje się natomiast meksykańskie sądownictwo. Według wyliczeń zawartych we wspomnianej publikacji, zaledwie 2% wykrytych przestępstw kończy się obecnie wyrokiem skazującym²¹. Inicjatywa Merida to bezprecedensowe partnerstwo między stanami zjednoczonymi a Meksykiem w celu zwalczania przestępczości zorganizowanej i związanej z nią przemocy, przy jednoczesnym wspieraniu poszanowania praw człowieka i praworządności. W ramach Inicjatywy Merida Stany zjednoczone współpracują z rządem Meksyku w celu rozbijania zorganizowanych grup przestępczych, instytucjonalizacji reform mających na celu utrzymanie rządów prawa i wspieranie praw człowieka, stworzenie granicy XXI wieku oraz budowanie silnych i odpornych spo-

²¹ https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=10776 [19.07.2021].

leczności. Kongres USA przeznaczył 2,5 miliarda dolarów od czasu rozpoczęcia Inicjatywy Merida w roku podatkowym 2008²². Plan Merida wdrażał reformy, rządy, ustanawiał programy antykorupcyjne, organizował szkolenia aby wykryć nielegalny towar oraz utworzono sądy leczenia odwykowego ale też kierowano wsparcie w innych kwestiach związanych z narkobiznesem.

Podsumowanie

Podstawowym założeniem niniejszej publikacji było zobrazowanie karteli narkotykowych w Meksyku, które mają ogromny wpływ na popyt a co za tym idzie również i podaź. Zwrócono uwagę na najbardziej niebezpieczne kartele narkotykowe w Meksyku oraz kilku przedstawicieli tych karteli choć można by pisać bez końca gdyż temat jest bardzo obszerny i wciąż nasuwa nowe pytania, które można długo analizować. Nie ulega jednak wątpliwości, iż narkobiznes karteli narkotykowych zawsze istniał i będzie istniał gdyż zawsze będzie on trudny do wyeliminowania ze społeczeństwa. Wskazuje się zatem, że opracowywanie i podejmowanie wszelkich działań międzynarodowych poprzez tworzenie aktów prawnych i innych instrumentów na rzecz walki z narkobiznesem na pewno będzie miała w jakimś stopniu pozytywny skutek. Istnieje szansa na ograniczenie nielegalnych przepływów narkotyków, ujemnych skutków gospodarczych oraz wpływu na całe społeczeństwo a co najważniejsze dużą liczbę przestępstw dotyczących niewinnych ludzi, którzy najczęściej stają się przypadkowymi ofiarami. Kartele narkotykowe są poważnym międzynarodowym zagrożeniem nie tylko w Meksyku ale również na całym świecie. Stygmatyzacja narkobiznesu i jego różnych aspektów nie rozwiązuje problemu, który stworzyliśmy wspólnie. Przykładem tego jest przypadek „Chapo”, który urodził się w środowisku, gdzie handel narkotykami był częścią codzienności²³. Jednak wniosek powinien być zawsze jeden nikt nie ucieknie przed sprawiedliwością.

Bibliografia

Corona M., Rafael T., *Sicario, Spowiedź członka kartelu*, tłum. M. Machała, Wydawnictwo Vesper, lipiec 2020.
Handel międzynarodowy Leksykon transportowy, „TIMOCOM”, <https://www.timocom.pl>lexicon>.

²² <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10578.pdf> [18.07.2021].

²³ Ibidem, s. 296.

- Hogan A., Century D., *Polowanie na El Chapo, Kulisy aresztowania najpotężniejszego narkotykowego bossa*, tłum. A. Goździkowski, Warszawa 2018.
- Jędrzejko M.Z., Białas T., *Słowniczek, Narkotyki i nowe substancje psychoaktywne zjawisko zagrożenia profilaktyka*, Oficyna Wydawnicza ASPRA, Warszawa 2019, s. 11.
- Kowalik T., Słowiński P., *Dragi i wojna narkotyki w działaniach wojennych*, Wydawnictwo Fronda, 2019.
- Kubica M., Gąsiorowski J., *Narkotyki charakterystyka wybranych substancji*, Zakład Służby Kryminalnej, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2012, <https://isp.policja.pl>.
- Lopez A., *Joaquín Guzmán Chapo Król kobiet i narkotyków*, tłum. M. Olejnik, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2019.
- Meksyk: *Były prezydent Felipe Calderon oskarżony o korupcję...*, <https://www.tvp.info/>.
- Narkotyk. Definicja pojęcia – narkotyk, „Ekologia.pl”, <https://www.ekologia.pl>slovniki>.
- Ostaszewski K., *Standardy profilaktyki*, Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”, Zakład Zdrowia Psychicznego Instytut Psychiatrii i Neurologii, I wydanie, Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2016, s. 5, wersja elektroniczna: www.kbpn.gov.pl.
- Petrović S.P., *Narkotyki i człowiek*, tłum. M. Fibur, Państwowe Wydawnictwo „Iskry”, Warszawa 1988.
- Powszechna historia przemytu – The story of Drug Trafficking*, Planete+HD, Francja 2020, reż. Julie Lenart, 09.04.2021 r.
- Raczkowski K., i in., *Międzynarodowa przestępczość narkotykowa i przeciwdziałanie jej*, [w:] K. Raczkowski (red.), *Narkotyki organizacja przestępczości i systemy przeciwdziałania*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Sp. z o.o., Warszawa 2009, s. 67-68.
- Unic Warsaw Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, <http://www.unic.un.org.pl>.
- <https://zalajkowane.pl/10-najwiekszych-baronow-narkotykowych/>.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Miguel_Trevi%C3%B1o_Morales/.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Salvador_Cienfuegos/.
- https://pl.wikipedia.org/wiki/Joaqu%C3%ADn_Guzm%C3%A1n_Loera/.
- https://www.altair.com.pl/news/view?news_id=10776/.
- <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10578.pdf>.
- <https://fas.org/sgp/crs/row/IF10578.pdf>.

Arkadiusz Tomaszek*

Kwestia legalizacji marihuany w Polsce – perspektywa prawna

Legalizacja marihuany w Polsce od wielu lat stanowi temat debat, a zwłaszcza w ostatnim czasie przybiera ona na sile. Do powodów, dla których dialog nad marihuaną znajduje coraz większą doniosłość w naszej rzeczywistości zaliczyć można między innymi postępujące zmiany na rzecz legalizacji marihuany wśród coraz większej liczby krajów, zalegalizowanie marihuany w Polsce dla celów terapeutycznych, dynamiczne przemiany społeczne związane z postępującą laicyzacją i szeroko pojętą wolnością wśród obywateli, bądź też wzmożona aktywność społeczności zrzeszonej wokół tej tematyki czy też decydentów politycznych (choćby przez Parlamentarny Zespół ds. Legalizacji Marihuany) niżli miało to miejsce w przeszłości. W miejscu tym godzi się przytoczyć definicję marihuany, i tak jest to narkotyk uzyskiwany z konopi indyjskich zawdzięczający swoje działanie psychoaktywne zawartości THC¹. Konopie oraz jej pochodne zaliczane do substancji halucynogennych są najpowszechniej dostępnym narkotykiem w Europie², jak również w Polsce³.

W literaturze przedmiotu marihuana przez większość określana jest jako narkotyk miękki, jednakże napotkać można także poglądy mniejszościowe, iż nie istnieje rozróżnienie na kategorie narkotyki miękkie bądź twarde⁴. Relevantny jest tutaj fakt, że obok konopi indyjskiej wyróżnia się także inne gatunki tej rośliny (np. konopie siewne nazywane również włóknistymi bądź przemysłowymi, mające szerokie zastosowanie w przemyśle, farmakologii czy też branży spożywczej z uwagi, iż nie wykazują właściwości psychoaktywnych⁵). Jednakże z punktu widzenia niniejszego

* Arkadiusz Tomaszek, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, e-mail: tobikosoff@gmail.com

¹ K. Dąbrowska, E. Miturska, J. Moskalewicz, Ł. Wieczorek, *Konsekwencje używania i nadużywania marihuany w świetle współczesnej wiedzy*, „Alkoholizm i narkomania” 2012, t. 25, nr 2.

² P. Boltryk, *Kryminologiczne i prawne aspekty posiadania narkotyków w Polsce (na przykładzie pochodnych konopi innych niż włókniste)*, rozprawa doktorska napisana w Katedrze Prawa Karnego pod kierunkiem profesora zw. dr hab. Emila W. Pływaczewskiego, 2014.

³ K. Dąbrowska, E. Miturska, J. Moskalewicz, Ł. Wieczorek, op. cit.

⁴ M. Jędrzejko, *Marihuana fakty marihuana mity*, Mazowieckie Centrum Profilaktyki Uzależnień i Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla 2, Wrocław 2011.

⁵ M. Kuna, *Warunki medycznego zastosowania marihuany w Polsce – aspekty prawa administracyjnego*, „Przegląd Prawa Administracyjnego” 2019., s. 82.

opracowania omawiana będzie tylko i wyłącznie tematyka konopi indyjskiej. Znamienne jest to, że termin marihuana bądź marihuana medyczna nie są używana przez polskiego ustawodawcę, lecz są to pojęcia takie jak konopie, konopie włókniste bądź ziele konopi innych niż włókniste⁶.

Dekryminalizacja, depenalizacja, legalizacja

Przedmiot pracy stanowi legalizacja marihuany, jednakże już na wstępie ocenić go można w kategoriach pobożnego życzenia i zarzucić my zbyt daleko idącą roszczeniowość oderwaną od realiów. Pomijając jak na razie wszelki imperatyw, legalizacja jako całkowite odstąpienie od wszelkich zakazów w stosunku do obrotu substancjami, które wcześniej były zabronione na dzień dzisiejszy „nie może” stanowić przedmiotu dyskusji. Wynika to chociażby z faktu, iż państwo polskie jest stroną umowy międzynarodowej z 1988 r. w której zobowiązuje się, zgodnie z artykułem 2 ustęp 3 do tego by posiadanie, nabywanie lub uprawa wszelkich środków odurzających lub substancji psychotropowych stanowiły przestępstwa podlegające karze⁷. Stąd rozważania te mają charakter czysto teoretyczny przy pełnej świadomości autora jakie implikacje niesie to sformułowanie.

Słusznym będzie jednak przytoczenie dwóch zdawać by się mogło tożsamyh pojęć, które funkcjonują w praktyce krajów, gdzie polityka narkotykowa staje się liberalna, a których znaczenie wzrastać będzie w przyszłości także i w Polsce w miarę dyskursu na ten temat. Mowa tu o dekriminalizacji i depenalizacji czynów związanych z posiadaniem marihuany. I tak przez dekriminalizację rozumie się usunięcie statusu karnego z określonego zachowania lub działania⁸, jednakże dany czyn kwalifiko-

⁶ Ibidem.

⁷ Konwencja Narodów Zjednoczonych o zwalczaniu nielegalnego obrotu środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi. Art. 3 ustęp 2. Z zastrzeżeniem postanowień swej konstytucji i podstawowych zasad swojego systemu prawnego, każda Strona podejmie środki niezbędne do tego, aby posiadanie, nabywanie lub uprawa środków odurzających lub substancji psychotropowych dla osobistego użytku, niezgodne z postanowieniami Konwencji z 1961 r., Konwencji z 1961 r. z późniejszymi zmianami lub Konwencji z 1971 r., zostały uznane zgodnie z jej ustawodawstwem, jeżeli zostały dokonane umyślnie, za przestępstwa podlegające karze.

Stwierdzenie to jednak zdaje się być jedynie połowicznie prawdziwe, gdyż w roku 2013 Urugwaj mimo przepisom konwencji międzynarodowych stał się pierwszym krajem, w którym pełni zalegalizowano marihuanę. Relewantny jest jednak fakt, że „w Urugwaju czyny polegające na używaniu czy posiadaniu *cannabis* na własny użytek nigdy nie stanowiły przestępstwa”. Zob. P. Boltryk, *Kryminologiczne i prawne aspekty...*, op. cit., s. 137.

⁸ M. Jędrzejko, M. Rewera, K. Kasprzak, *Stosunek Unii Europejskiej oraz niektórych państw UE do marihuany. Regulacje prawne w wybranych krajach członkowskich*, „Przegląd prawno- ekonomiczny” 2018, nr 45, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.

wany być może jako np. wykroczenie. Rozwiązanie takie praktykowane jest między innymi w Chorwacji, Portugalii bądź Słowenii. Depenalizacja zaś cechuje się zachowaniem karalności danego zachowania przy jednocześniej możliwości zamknięcia sprawy karnej bez narzucania kar tudzież złagodzenie środków prawno-karnych wobec sprawców⁹. Koncepcja ta uznawana jest np. w Królestwie Niderlandów¹⁰.

Tak jak wskazane zostało powyżej, szanse na zwiększenie dostępności marihuany upatrywać można w którymś z powyższych rozwiązań. Ponadto warto zaznaczyć, że mimo iż zdecydowana większość krajów będących stronami konwencji ograniczających szeroko pojętą politykę narkotykową w sposób mniej lub bardziej odważny i dyplomatyczny w ramach swobodnej wykładni przepisów interpretuje postanowienia w nich zawarte zgodnie ze swoimi zapatrywaniami co do polityki narkotykowej. Regulacje te przybierają różnorakie formy, jak np. zastosowanie formalnego oportunizmu ścigania i karania bądź zdekryminalizowanie tylko i wyłącznie narkotyków dla potrzeb własnych¹¹. Oznacza to więc fakt, że państwo polskie może relatywnie uznaniowo kształtować ustawodawstwo w zakresie marihuany, co stanowi szanse do tego by odnaleźć optimum (np. w postaci *quasi-legalizacji*) będące wystarczająco akceptowalne dla poszczególnych grup nacisku a jednocześnie nie będzie oferowało zbyt liberalnych/radykalnych ustaleń.

Prawny punkt widzenia

Obowiązującymi regulacjami kształtującymi legalność marihuany w Polsce są akty prawa krajowego, unijnego oraz międzynarodowego. Analizując legalizację z prawnego punktu widzenia nacisk kładziony jest przede wszystkim na obowiązujące normy krajowe jak również zmiany z ostatnich lat jak i na te dopiero co postulowane.

Podstawowym aktem normującym kwestie narkotyków w Polsce jest ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii z 2005 r. Akt ten mimo wielu nowelizacji uznawany jest za jeden z najbardziej restrykcyjnych dokumentów w całej Europie, jeśli chodzi o penalizację zachowań związanych

⁹ P. Bołtryk, *Kryminologiczne i prawne aspekty posiadania narkotyków w Polsce*, Wydział Prawa, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2014, s. 8.

¹⁰ M. Fiedukowicz, *Problem legalizacji narkotyków miękkich w Polsce na tle regulacji prawnych przyjętych w republice czeskiej oraz w królestwie Niderlandów*, „Acta universitatis lodziensis” 2016, s. 50.

¹¹ P. Bołtryk, *Kryminologiczne i prawne aspekty...*, op. cit.

z posiadaniem lub zażywaniem wszelkich środków odurzających¹². Do najważniejszych zmian w ostatnich latach zaliczyć możemy nowelizacje z kwietnia 2011 r. oraz listopada 2017 r.

Zmiany w prawodawstwie – nowelizacja z 2011 r.

Pierwsza z przytoczonych nowelizacji za sprawą dodania do ustawy nowego przepisu 62a w istotny sposób zmodyfikowała zasadę legalizmu, a dokładniej na zasadzie wyjątku wprowadziła tzw. oportunizm ścigania¹³. Wspomniany artykuł ma następującą treść:

*Jeżeli przedmiotem czynu, o którym mowa w art. 62 ust. 1 lub 3, są środki odurzające lub substancje psychotropowe **w ilości nieznacznej**, przeznaczone **na własny użytek** sprawcy, postępowanie można umorzyć również przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia, jeżeli orzeczenie wobec sprawcy kary byłoby niecelowe ze względu na okoliczności popełnienia czynu, a także stopień jego społecznej szkodliwości.*

Wprowadzenie takiego rozwiązania traktować należy jako krok miłowy w stronę zwiększenia liberalizmu procesowego i racjonalizacji prawa. Intencją ustawodawcy zgodnie z uzasadnieniem rządowego projektu nowelizacji było przede wszystkim umożliwienie odstępowania od ścigania przestępstw związanych z konsumpcją narkotyków, które z uwagi na swój drobny rozmiar nie wymagają angażowania aparatu państwa i stosowania represji karnej¹⁴, gdyż po pierwsze represja taka może wyrządzić wręcz odwrotny skutek w postaci stygmatyzacji takiej osoby przez środowisko jak też początkować proces dalszego jej wykolejania. Po wtóre postanowienia zawarte w tym artykule dotyczą osób posiadających narkotyki wyłącznie dla celów własnych (tj. celem działania sprawcy nie jest osiągnięcie korzyści majątkowej, ale własna konsumpcja narkotyków), stąd karanie takich osób nie przyniesie wymiernych korzyści w postaci redukcji rozmiarów nielegalnej podaży bądź popytu na nie (jednym z argumentów za omawianymi zmianami, wśród ich zwolenników był postulat by odróżniać od siebie posiadanie marihuany dla celów własnych od posiadania jej

¹² M. Jędrzejko, M. Rewera, K. Kasprzak, *Stosunek Unii Europejskiej...*, op. cit.

¹³ P. Kładoczny, K. Wilamowski, *Wybrane uregulowania ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii – komentarz praktyczny*, Ministerstwo Zdrowia i Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, Od.Nowa, Warszawa 2017, s. 42.

¹⁴ SK 55/13.

przez dealerów i producentów, których powinno się surowo karać¹⁵). Po trzecie penalizacja w głównej mierze powinna przeciwdziałać narkomanii a nie stanowić narzędzie kryminalizacji, i wreszcie po czwarte rozwiązanie to daje sposobność organom do tego by mogły one uniknąć angażowania się w kosztowne i niecelowe postępowania¹⁶.

Jak zostało zaprezentowane sam ustawodawca dostrzega konieczność zmian i dostosowywanie regulacji do zmieniającej się rzeczywistości, jednakże by dane regulacje można było określić mianem odpowiednich i koherentnych konieczne jest to by kompleksowo regulowały i odpowiadały stanom faktycznym. Niestety nie jest tak w przypadku omawianej regulacji, wynika to z faktu zastosowania kilku nieostrych zwrotów, co w konsekwencji nie daje jasnych wytycznych organom co do tego na jakich dokładnie kryteriach mają się opierać. Przez zwroty nieostre w prawie rozumie się takie użycie słowa bądź sformułowania, które podlegać może różnej interpretacji z uwagi na nie dość precyzyjne określenie (np. osobą wysoką, dla jednych może być ktoś o wzroście 180, dla innych zaś będzie to dopiero 200 cm). Takim właśnie zwrotem jest „nieznaczna ilość”. Brak bliższego określenia tego pojęcia jest powodem niewątpliwej dezorientacji organów wymiaru sprawiedliwości, w wyniku czego orzekane wyroki za łamanie prawa w identycznym zakresie różnią się zasadniczo pomiędzy np. różnymi sądami bądź województwami (Janusz, 2018). Już w trakcie opracowywania projektu nowelizacji postulowano by zwrot ten doprecyzować poprzez wyznaczenie wartości granicznych w postaci np. załącznika do ustawy w formie tabeli, w której jasno określona by została górna granica akceptowalnej ilości danego środka (gramatura, liczba działek itp.). Rzecz jasna obok wymogu nieznacznej ilości by mowa była o odstąpieniu od karania konieczne jest łączne spełnienie pozostałych przesłanek z omawianego przepisu (przeznaczenie środków na własny użytek jak również fakt, że orzeczenia kary byłoby niecelowe ze względu na okoliczności popełnienia czynu lub stopień społecznej szkodliwości). Kończąc warto przytoczyć orzeczenia sądów traktujące na temat ilości znacznej oraz ilości prawnie irrelevantnej (tj. nieznacznej). I tak według orzecznictwa Sądu Najwyższego znaczna ilość narkotyków to taka, która wystarcza do jednorazowego odurzenia się co najmniej kilkudziesięciu osób¹⁷ (które notabe-

¹⁵ M. Jędrzejko, *Marihuana fakty...*, op. cit.

¹⁶ P. Bołtryk, *Kryminologiczne i prawne aspekty...*, op. cit.

¹⁷ III KK 257/06.

ne pozostaje dyskusyjne). Ilość nieznaczna z kolei to ilość mniejsza niż taka ilość, która pozwala na chociażby jednorazowe użycie danej substancji, w dawce dla niej charakterystycznej, zdolnej wywołać u człowieka inny niż medyczny skutek¹⁸). Jednakże orzecznictwo rozważające te kwestie, jest wątpliwym substytut i zmiany w tym zakresie są bezwzględnie potrzebne by mowa była choćby o względnej depenalizacji.

Uzupełniając to co zostało wskazane powyżej, nie można zapomnieć o dodatkowych możliwościach odstąpienia od karalności, wynikających z artykułu 71 omawianej ustawy. Sposobność taka przewidziana jest dla osób, które popadły w nałóg poprzez:

- warunkowe umorzenie postępowania karnego czy też,
- zawieszenie postępowania na czas leczenia sprawy (z możliwością umorzenia).

Jak również te wynikające explicite z kodeksu karnego (artykuł 66 traktujący o warunkowym umorzeniu postępowania karnego) czy też z kodeksu postępowania karnego (artykuł 17 §1 ustęp 3 negatywna przesłanka procesowa w przypadku znikomej społecznej szkodliwości czynu).

Zmiany w prawodawstwie – nowelizacja z 2017 r.

Drugą z omawianych nowelizacji jest ta z 2017 r., za sprawą, której dopuszczone zostało stosowanie marihuany w celach medycznych. Decyzja ta podyktowana dobrem pacjentów, dzięki rozwojowi medycyny i coraz większą wiedzą na temat możliwości leczenia schorzeń za pomocą marihuany sprawiła, że chorzy mogą zakupić w pełni legalnie marihuanę leczniczą (oczywiście wyłącznie na receptę). Konieczność uregulowania tej kwestii sygnalizowana była już w 2014 r. przez Trybunał Konstytucyjny, który w wyroku z 4 listopada 2014 r. wskazał, o potrzebie stworzenia rozwiązań dotyczących medycznej marihuany w polskim prawodawstwie¹⁹. Również i w tym przypadku rzeczywistość różni się od założeń, i tak pacjenci chcący korzystać z terapii marihuaną leczniczą zmuszeni są do długiego czasu oczekiwania na dostawy leków, czy też ponoszenia niemałych kosztów na zakup środków. Cena za gram marihuany w aptece wynosi aktualnie około 65 złotych, i wynika to między innymi z faktu konieczności sprowadzania jej zza granicy (stąd zezwolenie na uprawę ziela konopi

¹⁸ IV KK 127/o8.

¹⁹ M. Plucińska, *Narracje w polskim dyskursie parlamentarnym na temat medycznej marihuany. Analiza krytyczna, Zdrowie i style życia determinanty długości życia*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2020.

innego niż włókniste na terytorium RP mogłoby rozwiązać problem z dostępnością oraz ceną²⁰). Przywołana reforma zapisała się w historii dążeń do legalizacji marihuany jako ważny moment, również z perspektywy legalizacji marihuany do celów rekreacyjnych. Zmiany w polskim prawie utożsamiać więc można jako wpisujące się do tendencji ogólnoświatowych²¹. Świadczy to również o wprowadzie powolnej zmianie światopoglądowej wśród polityków (nawiasem mówiąc frapujący jest fakt, na ile takie trendy wynikają z chęci osiągnięcia partykularnych interesów i zdobycia poparcia) co rokuje raczej pozytywnie w kierunku przyszłych zmian.

Przy okazji tematu medycznej marihuany pragnę również napisać kilka słów o zyskującym ostatnimi czasy na popularności CBD. Jest to związek występujący w konopiach siewnych, jednakże w przeciwieństwie do THC (którego stężenie jeszcze znacznie wyższe w konopiach indyjskich) nie jest on psychoaktywny i nie odurza²². Z racji swoich właściwości leczniczych stosowany jest w medycynie jak również w kosmetologii bądź przemyśle spożywczym. Legalność substancji mających w składzie konopie włókniste wynika między innymi z artykułu 63 ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii czy też z regulacji unijnych. Polskie ustawodawstwo reguluje maksymalny dopuszczalny poziom stężenia THC w takich konopiach na poziomie 0,2%, z kolei dopuszczalny limit THC przewidziany przez regulacje Unii Europejskiej wynosi 0,3 %. Limit Unijny został podniesiony z 0,2% do 0,3% poprawką 8 i 93 przez Parlament Europejski 28 października 2020 r.²³ Coraz powszechniejsze więc konopie siewne mogą przecierać szlaki do legalizacji konopi indyjskiej, poprzez obycie społeczeństwa w przestrzeni publicznej z marihuaną (w formie np. sklepów stacjonarnych z suszem bądź olejkami CBD) i wzrostem zainteresowania ludzi tymi roślinami.

Perspektywy

Wstępem do rozważań na temat przyszłych kierunków legalizacji marihuany w Polsce niechaj będzie przytoczenie decyzji ONZ w sprawie usunięcia marihuany z listy najniebezpieczniejszych narkotyków. Zgodnie

²⁰ M. Kuna, *Warunki medycznego zastosowania marihuany...*, op. cit.

²¹ W. Mądrzejowski, *Legalizacja środków pochodnych konopi innych niż włókniste a zorganizowana przestępczość narkotykowa*, „Przegląd policyjny” 2018, s. 107.

²² Biokonopia, <https://biokonopia.pl/blog/post/2-wlasciwosci-terapeutyczne-kannabidiolu-cbd> [19.07.2021].

²³ Poprawki P9 TA(2020)0287 przyjęte przez Parlament Europejski w dniu 23 października 2020 r.

z zaleceniami WHO, Komisja do spraw Środków Odurzających ONZ przegłosowała zmianę klasyfikacji marihuany z wykazu IV (w którym znajdują się substancje uznawane za wyjątkowo groźne, wysoce uzależniające oraz niemające żadnego zastosowania medycznego²⁴. Marihuana była umieszczona tam przez 59 lat, przez co decyzja ta z grudnia 2020 r. określana jest mianem historycznej. Poprzez uznanie marihuany jako substancji mającej właściwości lecznicze zapalone zostało zielone światło dla badań naukowych nad marihuaną oraz rzecz jasna nad szerszym wykorzystywaniem jej w medycynie. Istotnie wykorzystywanie marihuany dla innych celów nadal nie zyskało aprobaty organizacji, jednakże decyzja ta może wyleczyć długoletnią demonizację marihuany i stać się sygnałem dla państw do rozwoju przemysłu konopnego a tam, gdzie nawet jej medyczne wykorzystanie było zakazane może być bodźcem do zmian²⁵.

Poprzez wstęp ten chciałem nadmienić, iż zmiany regulacji dotyczących marihuany odbywają się globalnie, stąd działań na naszym rodzimym podwórku nie są odosobnione. Sporą zasługą coraz częstszych dyskusji na temat legalizacji marihuany w Polsce są działania różnorodnych ruchów społecznych takich jak np. wolne konopie. Nie umniejszając jednak ich roli pragnę skupić się na ruchach politycznych (które chociażby przy opracowywaniu projektów ustaw korzystają z głosów wspomnianych organizacji w ramach konsultacji społecznych i eksperckich) a konkretniej na działaniach Parlamentarnego Zespołu ds. Legalizacji Marihuany. Zespół ten powstał 12 grudnia 2019 r. i była to pionierska inicjatywa, jak dotąd niespotykana w takiej formie w sejmie. Aktualny skład zespołu liczy 19 osób (są to posłowie z Lewicy, KO, Konfederacji i jeden poseł z partii Kukiz15) i do dnia 14 marca 2021 r. zespół odbył 6 posiedzeń. Na chwilę obecną głównym celem zespołu jest przedłożenie trzech projektów ustaw, to jest tak zwanego pakietu konopnego. Za datę graniczną na złożenie projektów obrany został 20 kwietnia 2021 r. (zapis tej daty sposobem używanym w USA prezentuje się następująco: 4.20. Dzień ten jest uznawany za dzień marihuany z uwagi na liczbę 420 będącą symbolem subkultury palaczy marihuany²⁶, stąd data ta nie została wyznaczona przypad-

²⁴ Krytykapolityczna.pl, <https://krytykapolityczna.pl/narkopolityka/globalnenarko/onz-uzna-je-ze-marihuana-ma-wlasciwosci-lecznicze-to-przelom> [19.07.2021].

²⁵ DW.COM, <https://www.dw.com/pl/nowa-decyzja-onz-szansa-dla-marihuany/a-55817283> [19.07.2021].

²⁶ Miejski.pl, <https://www.miejski.pl/slowo-420> [19.07.2021].

kowo). Przechodząc do meritum, do głównych postulatów należą propozycje takie jak:

a) dekryminalizacja posiadania przez osoby dorosłe na własny użytek niewielkich ilości marihuany i haszyszu tj. do 5 gramów. W przypadku posiadania ilości większej niż 5 gramów, jednakże mniejszej niż 10 gramów wiązałoby się to z karą grzywny. Ponadto podnoszona jest również propozycja by zezwolić na uprawień do 4 krzaczków marihuany na gospodarstwo domowe.

b) dopuszczenie upraw konopi indyjskiej do produkcji marihuany medycznej w Polsce na podstawie otrzymanej licencji, po spełnieniu warunków określonych przez właściwe ministerstwa.

c) refundacja marihuany medycznej w przypadku chorób, w których zastosowanie medycznej marihuany jest jedną z opcji terapeutycznych

d) edukacja lekarzy z zakresu wykorzystywania marihuany medycznej (poprzez obowiązkowe zajęcia na studiach medycznych a także utworzenie funduszu medycznego na szkolenia dotyczące terapii marihuaną medyczną do wykorzystania przez izby lekarskie).

e) zdefiniowanie dopuszczalnych limitów stężenia THC dla kierowców (w odpowiedzi na brak regulacji tych kwestii, gdyż już przecież mamy osoby leczące się marihuaną leczniczą)²⁷.

Oceniając powyższe propozycje nie można zarzucić im braku pragmatyczności. Również sposób w jaki zostały one wypracowane stanowi przykład przemysłanego podejścia do tematu (świadczą o tym między innymi niejednokrotne zmiany w przedstawianych postulatach, które ulegały przekształceniom pod wpływem np. konsultacji społecznych²⁸). O tyle o ile postulaty z liter b-e nie budzą większych zastrzeżeń oraz wątpliwości to postulat wystosowany pod literą a zdaje się nie mieć realnie żadnych szans na ziszczenie. Osobiście domniemywam, iż przedstawienie takiej propozycji jest swoistą próbą „zbadania gruntu” pod ewentualne przyszłe próby i negocjacje w kontekście posiadania i uprawy marihuany wyłącznie dla celów rekreacyjnych. Za sprawą takiego postulatu w dwojaki sposób będzie można zweryfikować jego wykonalność. Po pierwsze

²⁷ Kutno.net.pl, <https://kutno.net.pl/wydarzenia/wideo-sadzc-palic-zalegalizowac-poslanka-z-kutna-mowi-o-projekcie-legalizacji-marihuany/vNqCugDRf5AOsqBEVS6z> [19.07.2021].

²⁸ WNP.pl, <https://www.wnp.pl/parlamentarny/spoleczenstwo/szefowa-zespolu-ds-legalizacji-marihuany-chcemy-zeby-polityka-narkotykowa-byla-jak-najbardziej-racjonalna,128308.html> [19.07.2021].

poprzez sprawdzenie reakcji rządzących (nie można zapominać jak obecnie prezentuje się układ sił w sejmie, jak również o tym, że kolejne wybory parlamentarne odbędą się dopiero w 2023 r., stąd reasumując reakcja na tą propozycję rzutować będzie na analogiczne prace w perspektywie kolejnych 2-3 lat). Po drugie zbadać będzie można nastroje opinii publicznej (a szerzej także mediów oraz poszczególnych grup społecznych) w odpowiedzi do zasugerowanej zmiany. Nawet jeśli zmiana ta nie zostanie zaaprobowana to z pewnością nie przejdzie ona bez echa, co więcej jako pierwsza taka próba stanowić może podwaliny do kolejnych podobnych propozycji w przyszłości. Warto także wspomnieć o obywatelskim projekcie legalizacji marihuany, nad którym prace trwały symultanicznie do tego parlamentarnego (jednakże z uwagi na pandemię koronawirusa gromadzenie wymaganych 100 tysięcy podpisów odroczone z 2020 r. na wiosnę 2021). Postulowana przez organizatorów (wolne konopie) ilość marihuany dla celów rekreacyjnych wyznaczona została na 30 gram oraz możliwość hodowli 4 krzaczków na osobę²⁹.

Konstatacją jest więc stwierdzenie, że tematyka legalizacji marihuany zdobywa coraz większe zainteresowanie a 2021 r. okazać się może rokiem przełomowym dla branży konopnej.

Podsumowanie

Problematyka dostępu do marihuany to zagadnienie interdyscyplinarne i złożone, którego analiza wymaga rozważań nie tylko z perspektywy prawnej, ale także społecznej, ekonomicznej, etycznej, medycznej a także filozoficznej. Jak zostało wykazane w tekście, liberalizacja przepisów dotyczących konopi ziszcza się powoli nie tylko w Polsce, ale i na świecie. W opinii autora artykułu, przybrać może ona na tempie z uwagi na kryzys jaki spotkał nas w związku z pandemią koronawirusem a szansą zarobku jaką rządy upatrują w konopiach (przykładem jest chociażby Izrael, który między innymi w taki sposób ma zamiar powiększyć wpływ do budżetu państwa³⁰). Wydaje się, że w perspektywie polskiej, liberalizacja przepisów dotyczących marihuany to kwestia czasu, jednakże w odniesieniu do legalizacji marihuany w celach rekreacyjnych czas ten będzie

²⁹ Wprost.pl, <https://www.wprost.pl/kraj/10302250/30-gramow-i-4-rosliny-prawem-kazde-go-polaka-obywatelski-projekt-legalizacji-marihuany.html> [19.07.2021].

³⁰ Vapomaniak.pl, <https://vapomaniak.pl/na-jointa-do-izraela-byc-moze-juz-wkrotce/> [19.07.2021].

wynosił jeszcze kilkanaście lat. Jednakże by jakakolwiek odwilż w tym aspekcie ziściła się konieczne jest wystąpienie którejs z poniższych zmian:

- zmiana polskiego modelu postępowania karnego, to jest przejście do pełnego oportunizmu procesowego³¹,
- zastosowanie wyraźnych pojęć ustawowych regulujących kwestie związane z marihuana (np. posiadanie niewielkiej ilości narkotyków przy sobie bądź posiadanie ich na użytek własny),
- zmiana, wypowiedzenie bądź odpowiednie dostosowanie regulacji wynikających z umów międzynarodowych w sprawie narkotyków (tj. właściwe dostosowanie przepisów w formie dekryminalizacji bądź depenalizacji).

Bibliografia

Pozycje książkowe:

- Bołtryk P., *Kryminologiczne i prawne aspekty posiadania narkotyków w Polsce (na przykładzie pochodnych konopi innych niż włókniste)*, Rozprawa doktorska napisana w Katedrze Prawa Karnego pod kierunkiem profesora zw. dr hab. Emila W. Pływaczewskiego 2014.
- Dąbrowska K., Miturska E., Moskalewicz J., Wieczorek Ł., *Konsekwencje używania i nadużywania marihuany w świetle współczesnej wiedzy*, „Alkoholizm i narkomania” 2012, t. 25, nr 2.
- Fiedukowicz M., *Problem legalizacji narkotyków miękkich w polsce na tle regulacji prawnych przyjętych w republice czeskiej oraz w królestwie Niderlandów*, „Acta universitatis lodziensis” 2016.
- Janusz N., *Konsekwencje ekonomiczne legalizacji marihuany w Polsce*, Akademia Leona Koźmińskiego, Warszawa 2018.
- Jędrzejko M., *Marihuana fakty marihuana mity*, Mazowieckie Centrum Profilaktyki Uzależnień i Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla 2, Wrocław 2011.
- Jędrzejko M., Rewera M., Kasprzak K., *Stosunek Unii Europejskiej oraz niektórych państw UE do marihuany. Regulacje prawne w wybranych krajach członkowskich*, „Przegląd prawno-ekonomiczny” 2018, nr 45, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II.
- Kładočný P., Wilamowski K., *Wybrane uregulowania ustaw y o przeciwdziałaniu narkomanii komentarz praktyczny*, Ministerstwo Zdrowia i Krajowe Biuro do Spraw Przeciwdziałania Narkomanii, 2017.
- Kuna M., *Warunki medycznego zastosowania marihuany w Polsce – aspekty prawa administracyjnego*, „Przegląd Prawa Administracyjnego” 2019, s. 81-82, 91.
- Mądrzejowski W., *Legalizacja środków pochodnych konopi innych niż włókniste a zorganizowana przestępczość narkotykowa*, „Przegląd policyjny” 2018.

³¹ M. Fiedukowicz. *Problem legalizacji narkotyków miękkich w Polsce na tle regulacji prawnych przyjętych w republice czeskiej oraz w królestwie Niderlandów*, „Acta universitatis lodziensis”, 2016, s. 51.

Plucińska M., *Narracje w polskim dyskursie parlamentarnym na temat medycznej marihuany. Analiza krytyczna, Zdrowie i style życia determinanty długości życia*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2020.

Akty prawne:

Konwencja Narodów Zjednoczonych o zwalczaniu nielegalnego obrotu środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi, Wiedeń 1988 (Dz.U. 95.15.69).

Ustawa z dnia 1 kwietnia 2011 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii oraz niektórych innych ustaw.

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 4 listopada 2014 r., SK 55/13.

Postanowienie Sądu Najwyższego z 1 lutego 2007 r., sygn. akt III KK 257/06.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 4 listopada 2008 r. IV KK 127/08.

Poprawki (1) przyjęte przez Parlament Europejski w dniu 23 października 2020 r. w sprawie wniosku dotyczącego rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy dotyczące wsparcia na podstawie planów strategicznych sporządzanych przez państwa członkowskie w ramach wspólnej polityki rolnej (planów strategicznych WPR) i finansowanych z Europejskiego Funduszu Rolniczego Gwarancji (EFRG) i z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) oraz uchylającego rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 i rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1307/2013 (COM(2018)0392 – C8-0248/2018 – 2018/0216(COD))(2).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., *Kodeks karny*.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., *Kodeks postępowania karnego*.

Netografia:

<https://biokonopia.pl/blog/post/2-wlasciwosci-terapeutyczne-kannabidiolu-cbd>.

<https://krytykapolityczna.pl/narkopolityka/globalnenarko/>.

<https://www.dw.com/pl/nowa-decyzja-onz-szansa-dla-marihuany/a-55817283>.

<https://www.miejski.pl/slowo-420>.

<https://kutno.net.pl/wydarzenia/wideo-sadzic-palic-zalegalizowac-poslanka-z-kutna-mowi-o-projekcie-legalizacji-marihuany/vNqCugDRf5AOsqBEVS6z>.

http://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/nazwa/1666_20210115/1666_20210115.pdf.

<https://www.wnp.pl/parlamentarny/spoleczenstwo/szefowa-zespolu-ds-legalizacji-marihuany-chcemy-zeby-polityka-narkotykowa-byla-jak-najbardziej-racjonalna,128308.html>.

<https://www.wprost.pl/kraj/10302250/30-gramow-i-4-rosliny-prawem-kazdego-polaka-obywatelski-projekt-legalizacji-marihuany.html>.

<https://vapomaniak.pl/na-jointa-do-izraela-byc-moze-juz-wkrotce/>.

**ВІЙНА – КОНФЛІКТ – СПІР.
СФЕРИ КОНКУРЕНЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРОСТОРІ**

ТОМ 4

За редакцією: Р. Кордонського, О. Кордонської, Л. Мушинського

Рецензенти:

Сергій Терещицький – доктор філософських наук, професор, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна.

Сергій Леончик – д-р істор. наук, Природничо-гуманітарний університет у м. Седльце, Польща.

Проект обкладинки: доц. Ростислав Романюк

Міжнародна колективна монографія видана у співпраці Інституту політичних наук Вармінсько-Мазурського університету в місті Ольштин та Факультету міжнародних відносин Львівського національного університету імені Івана Франка.

Війна – конфлікт – спір. Сфери конкуренції в міжнародному просторі: колективна монографія: том 4 / за ред. Р. Кордонського, О. Кордонської, Л. Мушинського. – Ольштин, Львів: Інститут політичних наук Вармінсько-Мазурського університету в м. Ольштин (Польща), 2021. – 202 с.

ISBN 978-83-66259-29-4

e-mail: monografia.interdyscyplinarna@gmail.com

Формат 60X84/16. Папір офс.
Гарнітура Georgia
Ум. др. арк. 11,28
Тираж 80 прим.